

Anamarija KURILIĆ

Odjel za povijest
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR-23000 Zadar
anamarija.kurilic@zd.t-com.hr

UDK: 003.071:930.22

904(497.5 Asseria)“652”:929.5

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno:

18. prosinca 2006.

Received:

VLADAJUĆI SLOJ ASERIJE: MAGISTRATI I DOBROČINITELJI, TE NJIHOVE FAMILIJE I OBITELJI

Apstrakt

U radu se obrađuje 16 epigrafskih spomenika koji pripadaju gradskim magistratima ili drugim istaknutim osobama Aserije, kao što su patron grada, svećenica božanske Auguste ili darežljivi dobročinitelji koji su grad podarili nekim vrijednim objektom ili kakvim drugim vrijednim darom. Većina natpisa pripada ranom Principatu (od Augusta do oko 160. godine), a tek manji broj kasnomu (od oko 160. godine do kraja 3. stoljeća).

Namjera je rada proučiti živote i karijere gradskih dužnosnika, upoznati se i s njihovim familijama (tj. njihovim najbližim agnatskim srođnicima i osobama pod njihovom patria potestas) i obiteljima (tj. sa svim njihovim krvnim srođnicima, kao i onima po ženidbi), te ispitati etnički sastav stanovništva toga najvišeg društvenog sloja.

Aserija je najkasnije već od prvih desetljeća 1. st. po Kr. bila jedna od znatnijih općina rimskodobne Liburnije, usporediva s Enonom, Varvarijom ili kolonijom Jader, o čemu neizravno svjedoči i Plinijev navod (*N. h. 3, 139*) o posjedovanju imuniteta i/ili *Ius Italicum* (*Ius Italicum habent... Varvarini immunesque Asseriates, et ex insulis...*).¹ Svoj je istaknuti

¹ S. ČAČE, 2003, 11-13, gdje navodi i stariju relevantnu literaturu. Zahvaljujem prof. S. Čači na inspirativnoj raspravi i sugestijama oko čitanja ovog dijela Plinijeva teksta. Usp. još i S. ČAČE, 2003, 8-11, gdje analizira i Plinijevo kontroverzno navođenje Aserije (i nekih drugih liburnskih zajednica) među zajednicama italske X. regije (*N. h. 3, 130*). Usp. i M. GLAVIČIĆ, 2002, 527, koji smatra da je Aserija posjedovala *Ius Italicum*.

položaj posjedovala još kao autohtona, predrimska, liburnska zajednica, a dugovala ga je ponajprije povoljnom prometnom i zemljopisnom položaju u unutrašnjosti Liburnije, u ravnokotarskoj plodnoj ravnici, zahvaljujući čemu je i raspolagala velikim plodnim površinama kao rijetko koja druga liburnska zajednica.² Tijekom rimske vlasti nastavila se snažno razvijati, barem kroz prva dva stoljeća naše ere, nakon čega je i nju zahvatio opći val stagnacije, do propasti tijekom odmakloga kasnoantičkog razdoblja (5. -6. st.).³ Domorodačko se stanovništvo rano počelo romanizirati, čini se, već za Augusta ili Tiberija, no prema mišljenju većine stručnjaka grad je municipalnu konstituciju stekao tek za cara Klaudija.⁴

Poznavanju prošlosti ovoga grada pridonose rezultati arheoloških istraživanja koja su započela još krajem 19. stoljeća, i koja su se nakon stanke od skoro čitavoga jednog stoljeća nastavila 1998., i to sada kao višegodišnja sustavna istraživanja koja svakom novom kampanjom obogaćuju naše poznavanje ovoga značajnog liburno-rimskoga grada.⁵

Materijalni spomenici ranoantičkog razdoblja odražavaju gospodarsku i socijalnu snagu aserijatske zajednice, kako monumentalnim gradskim bedemima tako i visokim novčanim iznosima koje su prvaci aserijatske zajednice izdvajali za komunalne gradnje. O bogatstvu Aserijata svjedoči i veliki broj nadgrobnih spomenika zvanih "liburnski cipusi", koji, iako već i općenito gledano pripadaju u vrh ekonomski vrjednijih vrsta epigrafskih spomenika Liburnije (v. Prilog 1),⁶ dodatno naglašavaju ekonomsku moć njihovih naručitelja monumentalnošću koja je svojstvena aserijatskoj skupini ovih spomenika.⁷

Uz iznimno vrijedne spomenike urbanističke i arhitektonske baštine, nedavna arheološka iskopavanja ponovno su iznijela na svjetlo dana veći broj epigrafskih spomenika, od kojih je jedan izravno inspirirao stvaranje ovoga rada (v. ovdje, br. 12), zbog neobično sretno okolnosti da je, osim toga što donosi ime jednoga do tada nepoznatoga gradskog dužnosnika, naveo i njegovu majku, koja je već otprije bila poznata iz natpisne građe.

² V. npr. od novijih radova S. ČAČE, 10 i d., 26 i dalje.

³ I. FADIĆ, 2003, 21-22.

⁴ Tako već J. J. WILKES, 1969, 214, a za njim i većina autora (među novijima v. npr. M. GLAVIČIĆ, 2002, 527); ipak, J. MEDINI (1974, 41) smatra da je Aserija postala municipijem već od Augusta, i možda ne bismo smjeli tako olako odbacivati njegove argumente. Osim toga, ako je Aserija postala municipij (s rimskim građanskim pravom, o čemu svjedoči upis njezinih građana u tribus *Claudia*!) tek za cara Klaudija, na natpisima bi moralo biti osoba imenovanih kao peregrini ili onih za koje bi se mogao pretpostaviti latinski građanski status, a za sada - iako je poznato skoro 150 natpisa s područja Aserije - nema niti jedne tako imenovane osobe! Za imenovanje peregrina i osoba s latinskim statusom, v. A. KURILIĆ, 135 i d., osobito 145.

⁵ I. FADIĆ, 2003, 7-23 (za tijek istraživanja od početaka pa do 2002. godine); za kasnije kampanje svake se godine publiciraju izvješća u *Obavijestima Hrvatskog arheološkog društva* (v. bibliografije Aserije kod T. ALIHODŽIĆ, 2004. i T. ALIHODŽIĆ, 2005, kao i onu koju T. Alihodžić priprema za ovaj, četvrti, svezak časopisa *Asseria*).

⁶ A. KURILIĆ, 1999, 202 i dalje, 209; usp. i A. KURILIĆ, 2003, 77-92.

⁷ I. FADIĆ, 1990a, 214 i dalje.

Stanovništvo Aserije u ranom rimskom razdoblju bilo je mješovita sastava, obuhvaćajući i italske doseljeničke familije uz domorodačke obitelji,⁸ što će se očitovati i na natpisima pripadnika vladajućeg sloja koji se obrađuju u ovom radu. Domorodačko stanovništvo Aserije vrlo se rano počelo romanizirati, u čemu prednjače upravo pripadnici vladajućih gradskih slojeva,⁹ pa rimske građane i građanke liburnskog domorodačkog podrijetla pratimo na natpisima najkasnije već od sredine 1. stoljeća po Kristu. Tako su Vadika Titua, kći Aplova i njezina majka Pasina Voltisa, kći Kvintova, s monumentalne portretne stele iz oko sredine 1. st.,¹⁰ obje imenovane kao rimske građanke, a što je još važnije, sudeći po filijaciji majke, već je i njezin otac (a Vadikin djed) imao rimsko građansko pravo, što ukazuje na to da ga je mogao steći već početkom 1. st. po Kristu.¹¹ Zbog tako rane romanizacije vrlo će se rano iz imenovanja osoba, iz kojega se u načelu i jedino mogu doznati vrijedni podatci o podrijetlu i statusu osoba, izgubiti svaki trag njihove etničke pripadnosti, i njihova će imena postati ista kao i kod mnogih drugih rimskih građana velike rimske države.¹²

Italske je doseljenike Aseriji sigurno privukao upravo njezin već vrlo razvijen i gospodarski dobrostojeći status u regiji, kao i dobre prometne i zemljopisne poveznice. Stoga možemo računati s Italicima (ili njihovim oslobođencima i/ili robovima koji su nastupali kao njihovi zastupnici) koji su ovamo stigli zbog vlastitih gospodarskih interesa (trgovina, osobito možda uvoznog karaktera, zanatska proizvodnja, te eksploatacija prirodnih resursa: drveta, kamena, stočarstva,...). Neki su od njih mogli potjecati od naseljenih legijskih veterana,¹³ koji su u tom bogatom kraju također mogli naći vrlo plodno tlo za vlastitu daljnju gospodarsku i socijalnu promociju, poput npr. veterana VII. legije (*Q. Magius C. f. Publ. dom. Verona vetera. leg. VII*) s natpisa *CIL* 3, 9939, koji je ovdje bio pokopan u dobi od 50 godina, možda već tijekom 1. polovice 1. stoljeća po Kristu.

Svrha je ovoga rada proučiti - koliko to objektivne okolnosti budu dopustile - živote gradskih dužnosnika, te njihove familije i obitelji. Također, rad će obuhvatiti i one gradske

⁸ V. već J. MEDINI, 1974, 48-49, za takav sastav vladajućih slojeva gradova rimskodobne Liburnije, a od novijih radova v. A. KURILIĆ, 1999, 150 i d., gdje se navodi i ostala relevantna literatura.

⁹ V. A. KURILIĆ, 1999, 208; usp. i M. GLAVIČIĆ, 2003, 84.

¹⁰ N. CAMBI, 1993, 27 i d., osobito 34 (za dataciju); usp. i A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1012 (= *ILJug* 1963, 207).

¹¹ Svakako moramo voditi računa o činjenici da su natpisi s početka i iz prve polovice 1. st. po Kr. vrlo rijetki u Liburniji, uključujući i koloniju Jader (usp. A. KURILIĆ, 1999, 190), tako da i ne možemo očekivati velik broj natpisa koji bi mogli dokazati rano stjecanje civiteta među građanima Aserije.

¹² A. KURILIĆ, 1999, 167-168.

¹³ J. J. WILKES, 1969, 215, gdje također smatra, na osnovi tegula, da se je na području Aserije u kasnom 1. st. nalazio i detašman Legije VIII. Augusta; no, to je teško prihvatiti bez drugih, čvršćih dokaza, budući da su se tegule sa žigom legije, jednako kao i drugi građevni materijal, ondje mogle naći zahvaljujući nekoj civilnoj građevnoj aktivnosti.

uglednike koji su zajednicu podarili nekim činom javnog dobročinstva, ali na natpisu nisu zabilježili ikakvih gradskih službi i časti, iako su ih vrlo vjerojatno obnašali (v. npr. br. 8).¹⁴ Ovdje je vrlo važno naglasiti da se izrazi familija (*familia*) i obitelj u radu **ne** koriste kao istoznačnice. Izraz familija (*FAMILIA*) koristi se za označavanje onoga što su i Rimljani podrazumijevali pod tim pojmom, a to su, u načelu, svi agnati (dakle, samo oni po muškoj liniji) i svi ostali

Sl. 1. Cipus Julije Tertule, svećenice božanske Auguste (br. 1)

Fig. 1. Cippus of Iulia Tertulla, sacerda Divae Augustae (nr. 1)

koji u su u pravnom smislu bili podvrgnuti vlasti (*in potestate*) istog pojedinca, kao i sam taj pojedinac; drugim riječima, familija je obuhvaćala sve članove domaćinstva pod vlašću istog pater familiasa: djecu (bilo rođenu, bilo adoptiranu) i njihove potomke, ali i sve robove pod vlašću istog gospodara. Budući da žena vrlo često nije bila pod istom *patria potestatis* kao i njezina djeca, ona pravno nije bila članicom iste familije kao njezin muž i njezina djeca, te stoga za takvu zajednicu, koja obuhvaća roditelje, njihovu djecu, ali i ostale njihove rođake bilo po krvnoj liniji (kako muškoj tako i ženskoj) bilo po ženidbi, upotrebljavam izraz **OBITELJ**.¹⁵

RANI PRINCIPAT

1. Nadgrobnni spomenik, tzv. liburnski cipus /Sl. 1/, datira se u 1. polovicu 1. stoljeća po Kristu, 42. godine ili kratko nakon toga.¹⁶

Iuliae Turi / f(iliae) Tertul[lae?] / sacerd[ae] / Divae A[ug(ustae)] / ⁵ Arrunti[a. f.] Severa ma[tri?].¹⁷

Ovaj je nadgrobnni spomenik postavila Aruntija Severa svojoj majci,¹⁸ Juliji Tertuli, Turovoj kćeri, koja je bila svećenica božanske Auguste.¹⁹

¹⁴ U rad ipak ne će biti uvršten vrlo fragmentirani spomenik *CIL* 3, 15041e (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2579), koji ima tek djelomično sačuvanu riječ *patrono*, jer se ta riječ može odnositi kako na oslobođenikova patrona (što je najvjerojatnije), tako i na patrona grada, i sl.

¹⁵ Više v. kod A. KURILIĆ, 1995, 52 i dalje.

¹⁶ I. FADIĆ, 1990a, 243 id., nar. 246; usp. i ovdje, bilj. 19.

¹⁷ Objavljen u I. FADIĆ, 1990a, 253 i d., br. 5; v. i A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2785.

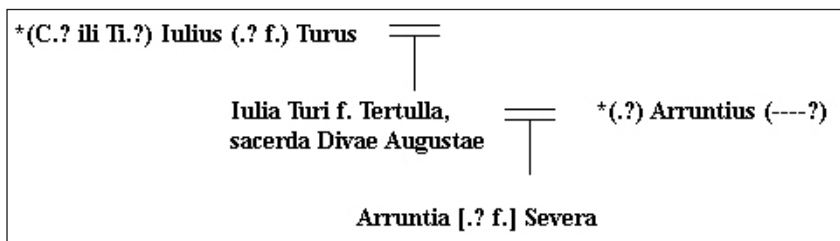
¹⁸ Odnos između svećenice Julije i Aruntije svakako je bio onaj majke i kćeri, ali budući da riječ koja opisuje njihov odnos, nije sačuvana u cijelosti, moguće je da je Aruntija bila *ma[ter]* (tako I. FADIĆ, 1990a, 715 i d.), iako je vjerojatnije, analogno većem broju drugih aserijatskih liburnskih cipusa, da je Aruntija bila kći koja spomenik postavlja *ma[tri]* (v. A. KURILIĆ, 1999, bilj. 320 na str. 214).

¹⁹ Julija je bila svećenica Augustove pokojne žene Livije, koja je divinizirana tek 17. siječnja 42. (za cara Klaudija), a ne odmah nakon smrti 29. po Kr. (usp. S. PANCIERA, 1969, 134).

Obje ove *familiae* dobro su potvrđene u Aseriji, i to obje među istaknutijim pripadnicima aserijatskog stanovništva. Za *IULIAE* se na natpisima s područja antičke Liburnije mahom smatra da su do-

morodačkog podrijetla,²⁰ što je kod Julije s ovoga spomenika čvrsto potkrijepljeno domorodačkim, liburnskim imenom njezina oca (*Turus*).²¹ *ARRUNTII* se u načelu smatraju doseljničkom, italском familijom na prostoru rimske provincije Dalmacije,²² ali u Liburniji, osobito u Aseriji, pretpostavlja se da su tim gentilnim imenom mogli biti imenovani i domaći ljudi,²³ što je svakako, barem po majčinoj strani, bila upravo ova Aruntija.²⁴ Vlastita imena ovih dviju žena, *Tertulla* i *Severa*, standardna su latinska imena koja ne pripadaju domaćem imenskom fondu, ali su bila osobito omiljena kod romaniziranih Liburna, i to *Tertullus/-a* nešto češće nego *Severus/-a*.²⁵

Služba svećenice božanske Auguste koju je obnašala Julija Tertula, dokaz je njezine pripadnosti samomu društvenomu vrhu Aserije,²⁶ i to u rangu s municipalnim magistratima i obnašateljima drugih *honores* u gradu. Naime, žene nisu imale *ius honorum* te nisu mogle biti birane za političke službe, ali im se upravo takvim počasnim imenovanjem na neku uglednu svećeničku službu odavala čast (*honor*) i *de facto* priznavao snažan utjecaj u društvu.²⁷ Tom su službom one vodile brigu o štovanju carskoga kulta, i to je sigurno bila velika počast, osobito u manjim, relativno još svježije romaniziranim zajednicama.

Sl. 2. Genealoška shema Julije Tertule

Fig. 2. Stemma of Iulia Tertulla

²⁰ V. već G. ALFÖLDY, 1969, 31, s.v. Iulius, a njega zatim slijede svi ostali autori.

²¹ Za nedvojbenu pripadnost imena *Turus* liburnskom domorodačkom imenskom repertoaru, v. A. KURILIĆ, 2002, 127 i d., osobito 133; usp. i A. KURILIĆ, 1999, 168-169. Sigurno je domorodačkog podrijetla još jedan Julije iz Aserije, *Sex. Iulius Aetor* (CIL 3, 15032 + 15031.1; v. D. MARŠIĆ, 2005, 26 i d., br. 1).

²² V. G. ALFÖLDY, 1969, 62, s.v. Arruntius.

²³ I. FADIĆ, 1990a, 232.

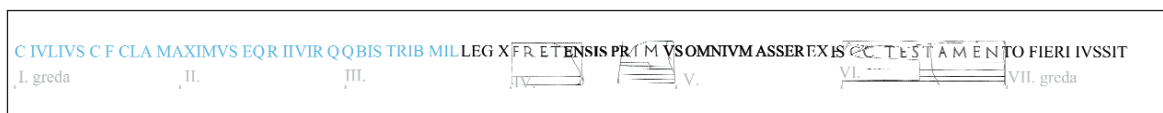
²⁴ Međutim, ako nije ispravna pretpostavka obrazložena ovdje u bilj. 18, tada ovaj argument u prilog njezina domorodačkog podrijetla gubi na snazi. *Arruntii* su u Aseriji zacijelo prisutni već od početka 1. st. po Kr. (I. FADIĆ, 1990a, 235; I. FADIĆ, 1990, 718), no, tada kao doseljnička italska grupa, koje će se vremenom izmiješati s domaćim stanovništvom Aserije.

²⁵ A. KURILIĆ, 1999, 170.

²⁶ Tako i M. GLAVIČIĆ, 2003, 7.

²⁷ Usp. i *sacerdae Divae Augustae* iz Narone, koje su i ondje bile pripadnice najuglednijih obitelji (M. GLAVIČIĆ, 2002, 614).

Pripadnost višem sloju Aserije potvrđuje i činjenica da nadgrobni spomenik (tzv. liburnski cipus) koji je postavljen svećenici Juliji, pripada, uz monumentalne portretne stele, među najskuplje (negrađevinske) tipove nadgrobnih natpisnih spomenika (v. Prilog 1). Budući da aserijatska skupina liburnskih cipusa pripada među najmonumentalnije spomenike svoje vrste, i da je Julijin cipus jedan od najimpozantnijih, to zajedno s kvalitetnim materijalom i izradom uvršta ovaj konkretni cipus u skupinu iznimno vrijednih spomenika (procijenjenih u 9. vrijednosni razred). Time se Julija Tertula i njezina obitelj i ovim načinom javno iskazuju kao gospodarski imućniji članovi zajednice, što ide ruku pod ruku s društveno istaknutim položajem u timokratski uređenom svijetu rimskoga doba.

Sl. 3. Arhitrav forumskog portika A, munificijencije anonimnog prvaka svih Aserijata (br. 2)

Fig. 3. Architrave of the forum portico A, an evergetism made by an anonymous primus omnium Asseriensium (nr. 2)

2. Arhitravne grede portikata A na forumu Aserije /Sl. 3/²⁸ datiraju približno iz sredine 1. st. po Kristu.²⁹

[— leg. X] Frete[nsis p]rimus omnium Asser[ensium ex sestert]—]CC (milibus) testamen[to] fieri iussit.³⁰

Ove je jednostavno ukrašene arhitravne grede na politički, društveno, religijski i gospodarski najmoćnijem mjestu Aserije - forumu - dao postaviti anonimni aserijatski moćnik: “prvak svih Aserijata”, kako upravo stoji i u samome natpisu (*primus omnium Asseriensium*). Na žalost, tekst natpisa sačuvan je tek manjim dijelom,³¹ tako da ne znamo ni ime ni cjeloviti *cursus honorum*, pa čak ni samo dobročinstvo kojim je obdario Aserijate; Znamo jedino da je za to dobročinstvo utrošio najmanje 200.000 sestercija, što je najskuplje poznato dobročinstvo u Aseriji, a drugo u rimskodobnoj Liburniji.³² U usporedbi s cijenama drugih

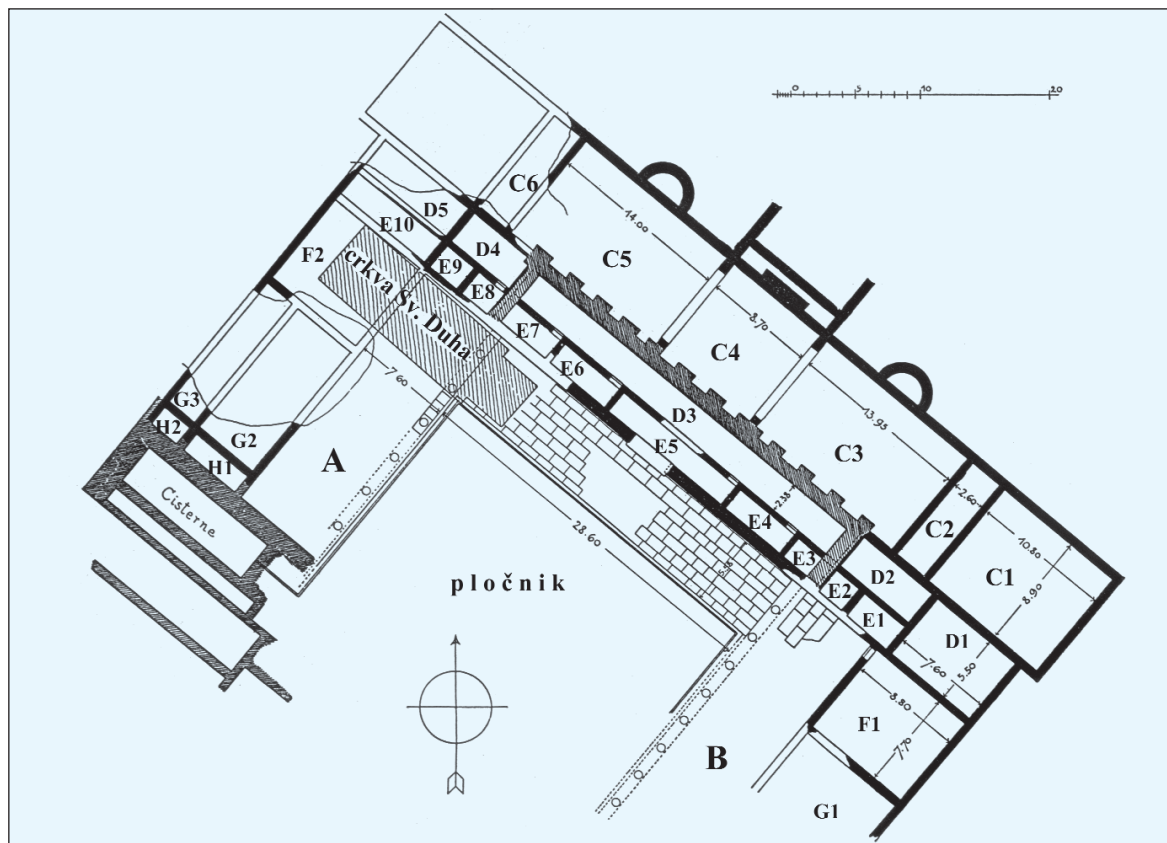
²⁸ Taj sam arhitrav nedavno detaljno obradila u A. KURILIĆ, 2004, 58 i dalje (za portikat A v. ovdje Sl. 4).

²⁹ A. KURILIĆ, 2004, 48, br. 2, i bilj. 72 na str. 61.

³⁰ *CIL* 3, 15026a-e; A. KURILIĆ, 2004, br. 2, 44 i d., 58 i dalje; A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2559; usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 214, Kat. br. 83.

³¹ Usp. prijedlog idealne rekonstrukcije cijeloga arhitrava kod A. KURILIĆ, 2004, 59-61, Sl. 16 i Sl. 16a-b.

³² Najskuplju poznatu munificijenciju u antičkoj Liburniji ostvarila je Melija Anijana, koja je početkom Carstva u Zadru za veći građevni pothvat (popločenje emporija i postavljanje slavoluka ukrašenoga kipovima) oporučno dala utrošiti 600.000 sestercija (*CIL* 3, 2922), što je iznos veći od viteškoga cenza (koji je u vrijeme njezina građevnoga pothvata iznosio 400.000 sestercija, usp. R. MATIJAŠIĆ, 2002, 117).

Sl. 4. Tloris foruma Aserije (A. KURILIĆ, 2004, 43, Sl. 2)

Fig. 4. Plan of the forum in Asseria (A. KURILIĆ, 2004, 43, Fig. 2)

poznatih munificijencija (npr. 80.000 sestercija utrošenih za još jedan portik na forumu Aserije čije su grede bile raskošnije ukrašene /v. ovdje, br. 4./, ili samo oko 70.000 sestercija potrošenih u Africi u 2. st. za gradnju hrama srednje veličine), vrlo je vjerojatno da se dobročinstvo anonimnog prvaka nije ograničilo samo na jedno krilo forumskog portikata nego da je obuhvatilo i izgradnju i popločenje zrcala foruma, a možda čak i izgradnju ostalih krila forumskog portikata.³³

U nedostatku ikakvih podataka, o identitetu ovoga dobročinitelja sa sigurnošću se može reći samo to da je služio u legiji X. Fretensis, i da je raspolagao znatnim imetkom (o kojemu svjedoči upravo ova munificijencija). Obično se smatra da je bio veteran domaćeg, aserijatskog podrijetla, koji se vratio u rodni kraj nakon časnog otpusta. Upravo zbog imetka kojega se zacijelo ne bi posramili ni uglednici kolonije Jader, teško je povjerovati da je

³³ Detaljnije v. kod A. KURILIĆ, 2004, 60 i dalje.

u Legiji X. Fretensis služio kao običan *miles*; vjerojatnije je da je bio npr. *tribunus militum* (ili eventualno visoko rangirani *centurio*).³⁴ Analogno nekim drugim primjerima onih koji su socijalnu promociju ostvarili preko uspješne vojničke karijere, tako da su se nakon povratka u rodni kraj (ili se naselivši daleko od domovine, kao npr. T. Turanije Prokul iz Flanone, koji se preselio u Skupi u Makedoniji),³⁵ ostvarili i visoke gradske magistrature, a neki se čak uzdigli i do viteške karijere,³⁶ pretpostaviti je da je ovaj anonimni aserijatski pravak u gradu bio obnašao i najviše gradske magistrature, djelujući možda čak i kao gradski zaštitnik (*patronus*), a ukoliko je doista bio legijski tribun, tada je morao pripadati barem viteškom (ako ne čak i senatorskom!) staležu,³⁷ što bi bilo sasvim u skladu s tituliranjem “pravak svih Aserijata” i financijski zahtijevanom munificijencijom.

3. Manja, elegantna arhitravna greda ukrašena jednostavnim profilacijama /Sl. 5/ po tječe iz oko sredine 1. st. po Kristu (nakon 54. godine).³⁸

*L. Caninius T. f. Claudia Fronto II vir flamen divi Claudii II vir quinq(uennalis).*³⁹

³⁴ A. KURILIĆ, 2004, 61. Čini se da ni Wilkes ni Šašel nisu uvjereni u interpretaciju *trib. mil.* jer ga ne uvrštavaju u popis vitezova (J. J. WILKES, 1970, Appendix, str. 548-551), odnosno popis senatora i članova senatorskih obitelji podrijetlom iz Dalmacije (J. ŠAŠEL, 1982, 561 i d.).

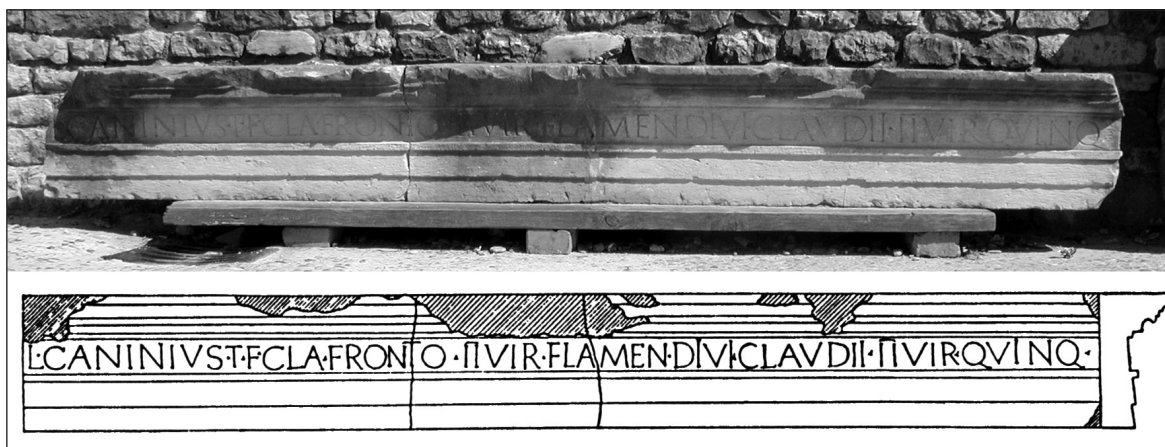
³⁵ *T(ito) Turrano / L(uci) f(ilio) Sergia / Proculo / Flan(ona) primip(ilo) / praef(ecto) castror(um) / leg(ionis) XIII gem(inae) / Ilvir(o) q(uin)q(uennali) col(oniae) / Fl(aviae) Scupinor(um) / L(ucius) Valerius Ius(tus) amico l(ocus) / d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)*. (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2751). T. Turanije Prokul iz tog natpisa je, nakon legijskog primipilata, postao prefekt logora Legije XIII. Gemina, a potom je, nakon časnog otpusta iz legije, umjesto da se vrati u rodni Plomin, ostao u koloniji *Scupi*, gdje je ostvario sjajnu municipalnu karijeru dosegnuvši kvinkvenalni duovirat, koji su u načelu obnašali najčasniji i najugledniji nekadašnji duoviri. V. A. KURILIĆ, 1999, 238 i dalje.

³⁶ Za napredovanje u civilnoj karijeri nakon časno odslužene vojne, vrlo poučan primjer pruža liburnski domorodac *C. Iulius C. f. Ser. Aetor*, kojega je car Tiberije odlikovao velikim torquesom (*torques maior*) za vojničke zasluge tijekom panonsko-delmatskog ustanka 6.-9. po Kr., a koji je nakon otpusta iz vojske ostvario i civilnu karijeru, obnašajući edilsku službu i duovirat (*CIL* 3, 3158 [i str. 1038]; A. KURILIĆ, 1999, 239 i Katalog natpisa, spomenik br. 2347; na žalost, nije poznato točno mjesto nalaza ovoga spomenika, no većina se autora slaže da je s liburnskog prostora); v. A. KURILIĆ, 1999, 238 i d., gdje su navedeni ostali primjeri takvog načina socijalnog uspona u Liburniji; usp. i A. KURILIĆ, 2004, bilj. 69 na str. 61. Od novijih radova koji obrađuju pitanje vojne karijere (konkretno, centurionskog ranga) i socijalnog uspona njihovih familija u provincijama, v. S. PANCIERA, 2003, 1483-1492.

³⁷ Mladi pripadnici senatorskog i viteškog reda legijski su tribunat u pravilu odslužili na početku karijere: senatori obično nakon neke od preliminarnih službi vigintvirata, a prije nižih civilnih državnih službi (*quaestor, aedilis*), dok hijerarhija službi mladih vitezova nije bila tako fiksno uređena, iako car Klaudije preporučuje (Suet., *Claud.*, 25, 1) da se viteške vojne službe tako poredaju da im se daje zapovjedništvom nad kohortom, zatim nad alom, a potom i legijski tribunat (J.-M. LASSCRE, 2005, 571 [senatorski legijski tribunat], 680 i d. [viteški legijski tribunat]).

³⁸ A. KURILIĆ, 2004, br. 3, 49 i d. (gdje se daje i detaljan opis cjelovito sačuvanog spomenika), 63 i dalje.

³⁹ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2709; *ILJug* 1986, 2833; usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 212, Kat. br. 81, gdje je tekst transkribiran kao da mu nedostaje kraj.

Sl. 5. Arhitrav s munificijencije L. Kaninija Frontona, flamina božanskoga Klaudija (br. 3)

Fig. 5. Architrave from a building made by flamen Divi Claudii L. Caninius Fronto (nr. 3)

Taj arhitrav, koji je sačuvala spomen na visokoga gradskog dužnosnika L. Kaninija Frontona i njegov *cursus honorum* (duovir, kvinkvenalni duovir, flamen božanskoga Klaudija), na žalost nije zabilježio o kakvoj se gradnji radilo niti je li to bila njegova privatna munificijencija ili javni građevni pothvat gradskog vijeća Aserije.⁴⁰ Obično se, s obzirom na njegovu svećeničku funkciju flamina božanskoga Klaudija, smatra da je gradnja bila povezana s održavanjem štovanja carskoga kulta. Ta je građevina svakako bila prilično mala: naime, skromne dimenzije arhitrava (ukupna duljina od tek 2,79 m!) ukazuju na to da je pripadao nekome manjem objektu (možda trabeaciji nekoga malog svetišta *in antis*) koji se nalazio na samome forumu ili u njegovu najbližem susjedstvu.⁴¹

L. Kaninije Fronton pripada porodici *CANINII* čiji su članovi do sada u Aseriji zabilježeni na tri spomenika: osim ovdje, jedan pripadnik te *familiae* potvrđen je na ulomku titulusa nađenom na forumu (možda je i taj natpis pripadao nekoj javnoj gradnji?),⁴² te jedna robinja porodice Kaninija (*Lupae Kaniniorum (servae)*) na nadgrobnom spomeniku,

⁴⁰ Liebl-Wilberg su smatrali da je ovu gradnju poduzelo aserijatsko gradsko vijeće, a da je njegovo ime stavljeno na epistil samo zbog njegove funkcije flamina božanskoga Klaudija (H. LIEBL - W. WILBERG, 1908, Bb. 70), međutim, prema mišljenju J. Medinija (J. MEDINI, 1969, 59, br. XXIbis) ovdje bi se, analogno ostalim aserijatskim munificijencijama (koje su sve privatnog karaktera), također radilo o privatnoj munificijenciji.

⁴¹ A. KURILIĆ, 2002, 63.

⁴² A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2712; *ILJug* 1986, 2837. Visina slova na tom ulomku nije neznatna (5 cm), i to je, uz samo mjesto nalaza (na forumu, sjeveroistočno od crkve Sv. Duha), argument koji navodi na pomisao da bi titulus mogao pripadati javnoj gradnji.

tzv. liburnskom cipusu, pronađenom tijekom novih istraživanja Aserije.⁴³ Nositelji ovoga nomena u Liburniji nisu osobito brojni: tek ih je pet, odnosno šest, kad se pribroji ta nova potvrda iz Aserije. Nomen *Caninius* inače je svagdje rasprostranjen, kako u Italiji tako i u provincijama, i obično se smatra da su ga u Dalmaciji nosili Italici,⁴⁴ ali se L. Kaninija Frontona čas tretira kao Italika čas kao pripadnika romanizirane liburnske obitelji!⁴⁵ Italsko podrijetlo njegovih nositelja mnogo je uvjerljivije, jer se niti za jednog među njima ne može sa sigurnošću smatrati da je domorodačkoga podrijetla, odnosno, ni na koji se način ne može povezati s nesumnjivim domorodcima (nositeljima nekoga prepoznatljivog kognomena ili potomka sigurno identificiranog domorodca ili domorotkinje). Stoga je doista presmjelo pripisivati im domorodačko podrijetlo! Naprotiv, *T. Caninius T. f. Ser. Maximus*, veteran VI. pretorijanske kohorte, čiji je nadgrobni spomenik pronađen uzidan u Cvijinoj gradini kod Obrovca, a spomenik mu je postavio prijatelj,⁴⁶ kao da ovdje nije imao obitelji ili kakvih drugih srodnika, po svoj je prilici bio naseljeni stranac, kome bismo mogli pretpostaviti italsko podrijetlo s obzirom na gore rečenu uobičajenu rasprostranjenost nomena.

Dvoje Kaninija potvrđenih na nadgrobnim spomenicima iz Zadra, koji su oboje imenovani inačicom *Kaninius/Kaninia*, nisu etnički indikativni ni u kojem pogledu: oba su iz kasnog Principata (jedan je možda ipak s prijelaza 1. na 2. stoljeće),⁴⁷ pa bi se možda moglo pretpostaviti da su potomci doseljeničkih familija u Zadru, koje su ovamo počele stizati već sigurno najkasnije tijekom 2. polovice 1. st. pr. Krista.⁴⁸ Ovdje svakako treba napomenuti

⁴³ Cipus je bio uzidan u kasnoantički bedem i kao takav registriran je 2005. godine. Izvađen je iz bedema tijekom 2006. godine, a dr. sc. Ivo Fadić objavljuje ga u ovom broju časopisa *Asseria*.

⁴⁴ G. ALFÖLDY, 1969, 72, s.v. *Caninius*; usp. i sljedeću bilješku. Kaniniji se ne drže nomenom karakterističnim za domorodačke liburnske familije kod A. KURILIĆ, 1999, 170. Za rasprostranjenost imena *Caninius/Kaninius* usp. *OPEL* 2, 31.

⁴⁵ Ta se dvojnost često nalazi i unutar radova jednih te istih autora. J. Medini ga u jednom radu tretira kao pripadnika domorodačke romanizirane obitelji, pozivajući se na ranije zaključke G. Alföldyja (J. MEDINI, 1969, bilj. 52 na str. 59), zatim u drugom radu kaže da je možda bio italskog podrijetla (J. MEDINI, 1974, 41). J. J. Wilkes čas smatra da *Caninii* pripadaju imenima koja se nalaze među pripadnicima vladajućih obitelji domaćega liburnskog podrijetla (J. J. WILKES, 1969, bilj. 2 na str. 215), iako kasnije, na str. 314 tvrdi da je L. Kaninije Fronton, jednako kao i ostali Kaniniji u Aseriji, italskog podrijetla. Od novijih autora istu kontradiktornost iskazuje M. Glavičić, koji na jednom mjestu smatra da se prema gentiliciju može zaključiti da je Fronton bio italskog podrijetla (M. GLAVIČIĆ, 2002, 212, Kat. br. 81), ali na drugom mjestu dopušta mogućnost da je bio "član vodeće romanizirane porodice" (M. GLAVIČIĆ, 2002, 528).

⁴⁶ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 23; *CIL* 3, 2884; *ILJug* 1986, 2854. J. J. WILKES (1969, bilj. 2 na str. 212) smatra da je njegov prijatelj *M. Maesius Paulus* bio italskog podrijetla, ali se ne osvrće na samoga pokojnog T. Kaninija Maksima.

⁴⁷ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2097 i spomenik br. 1125 (*ILJug* 1986, 2886).

⁴⁸ Usp. A. KURILIĆ, 1999, 189-190.

da pojam “lokalni”, odnosno “domaći”, pri razmatranju stanovništva odmaklog ili kasnog Principata sa snažno romaniziranog područja kakvo je bila Liburnija, a osobito njezin najveći grad Zadar, nužno mora obuhvatiti kako potomke predrimskih domorodačkih obitelji, tako i potomke doseljeničkih familija koje na danom prostoru žive već više generacija, jer je taj prostor ono mjesto koje ti nekadašnji doseljenici zovu domom, mjestom svojih predaka, jednako kao i nekadašnje prastanovništvo koje je tu živjelo i prije njihova doseljenja. Oni se, istina, ne mogu i ne smiju poistovjetiti u kulturnom pogledu s prastanovništvom, jer ne dijele iste kulturne, kultne, jezične i dr. početke, ali se svakako smiju smatrati domaćim stanovništvom danoga prostora u datome vremenu.⁴⁹

U tom bi se smislu i Kaniniji iz drugoga stoljeća u Zadru mogli smatrati njegovim domaćim stanovništvom, koje u njemu živi već kroz više naraštaja, neovisno o tomu je li prvi nositelj tog nomena u gradu bio italskog podrijetla ili je bio pripadnik romaniziranoga liburnskog prastanovništva. K tomu, s obzirom na nešto češću i raniju pojavnost nomena *Caninius* u Aseriji, nije isključeno da su zadarski Kaniniji potomci aserijatskih Kaninijâ.

Kaniniji u Aseriji, od kojih bi L. Kaninije Fronton možda bio i najraniji potvrđeni nositelj toga *nomena* u Liburniji (ili eventualno približno istodoban s T. Kaninijem Maksimom s natpisa iz Cvijine gradine), po mome su mišljenju ipak bili italškoga doseljeničkog podrijetla. U prilog tome govorilo bi nekoliko čimbenika, osim već navedene činjenice da se ni ti jedan nositelj toga nomena u Liburniji ne može sa sigurnošću smatrati pripadnikom domorodačkoga liburnskog prastanovništva. U slučaju da je Kaninije Fronton bio Liburn po svojoj narodnosnoj pripadnosti, očekivalo bi se, s obzirom na vrlo ranu dataciju natpisa i analogno drugim slučajevima svježe romaniziranih liburnskih domorodaca, da svoju domaću pripadnost izrazi barem nekim imenskim elementom, kao što je to npr. učinila gore spomenuta Julija Tertula, svećenica božanske Auguste, s gotovo istodobnog spomenika. Ukoliko bi se baš inzistiralo na njegovu domorodačkom podrijetlu, tada bi ga se moralo smatrati barem drugom (ali vjerojatnije trećom!) generacijom snažno romanizirane obitelji, što bi značilo da je njegov otac (odnosno, djed) morao biti romaniziran vrlo, vrlo rano (otprilike najkasnije krajem 1. st. pr. Kr.), a u Frontonovu imenovanju izgubio se svaku trag domorodačkoga liburnskog podrijetla.⁵⁰

Osim toga, iako prevladava mišljenje da su vladajuću strukturu u nizu liburnskih gradova sačinjavali pripadnici domorodačkih liburnskih obitelji,⁵¹ Aseriju se obično smatra

⁴⁹ U tom smislu v. i A. KURILIĆ, 1999, 186 i dalje.

⁵⁰ Natpisi pokazuju da je bilo uobičajeno da prođu dvije-tri generacije da bi se u imenovanju osoba izgubio svaki trag domaćeg podrijetla (v. A. KURILIĆ, 1999, 167-168, 171, 211-212).

⁵¹ J. MEDINI, 1974, 48 i dalje.

gradom koji je imao etnički miješan sastav.⁵² Budući da proces romanizacije nužno podrazumijeva znatniji priljev stranog stanovništva u područja koja podliježu romanizaciji, potpuno je razumljivo očekivanje da će došljaci nastojati poduzeti sve što je u njihovoj moći kako bi ostvarili prevlast nad domorodcima - kako gospodarsku tako i društvenu. To mogu učiniti na više načina, koji se u osnovi svode na temeljni dualizam: ili miлом ili silom. Povijest rimskih odnosa prema liburnskom prostoru svjedoči u prilog onoga prvog načina, a to se može postići i tako da se doseljeničke familije aktivno uključe u gospodarska, politička i društvena zbivanja. Izvrstan je način za ostvarenje tih težnji uspostaviti suradnju s pripadnicima lokalne domorodačke aristokracije, kojoj je ta suradnja također u interesu radi vlastitoga društvenoga, gospodarskog i političkog probitka. Zato će ih, vezane zajedničkim interesima, predvoditi osobni i obiteljski interesi, dok će u toj igri moći etnička pripadnost imati malu ili sasvim neznatnu ulogu, o čemu svjedoči niz primjera iz ranorimske Liburnije.⁵³ Stoga nije neobično da jedan pripadnik doseljeničke italske familije tijekom početaka municipalnog života Aserije obnaša najviše svjetovne i vjerske dužnosti u gradu.

O familiji i o obitelji Kaninija Frontona jedva da i može biti ikakva govora: poznato mu je ime oca (*T. Caninius*), ali bi bilo presmjelo odmah u njemu vidjeti T. Kaninija Maksima s natpisa iz Cvijine gradine, iako to ne treba odmah ni *a priori* odbacivati.⁵⁴ U Aseriji je spomenut, kako je već rečeno, još jedan član familije *Caninii*, na ulomku titulusa s foruma; teoretski, to može biti ostatak natpisa nekog člana njegove *familiae*, koji je možda također bio nekakav gradski dužnosnik i podario grad nekim drugim dobročinstvom, ali jednako tako može biti još jedan Frontonov natpis. Ulomak je premal da bi se išta moglo reći sa sigurnošću.⁵⁵ Još jedna pripadnica ove familije, ali sada pisane s početnim *K*- umjesto *C*, jest Lupa, koja je najvjerojatnije robinja te familije (v. ovdje, bilj. 43). Spomenik joj

⁵² J. MEDINI, 1974, 41, 48 (III.); A. KURILIĆ, 1999, 150-151. Suprotno, ipak, M. GLAVIČIĆ, 2002, 530, bez podastiranja uvjerljivih argumenata.

⁵³ O uskoj povezanosti vladajućih obitelji Liburnije neovisno o njihovu podrijetlu, već na osnovi statusne zatvorenosti tog sloja (tj. načelu statusne endogamije), v. A. KURILIĆ, 1999, 212 i d.; A. KURILIĆ, 1999a, 229-237. Usp. i slične primjere iz drugih dijelova rimske Dalmacije kod J. J. WILKES, 1969, 297 i d., osobito npr. 303.

⁵⁴ Nepoznat je međusobni kronološki odnos ovih dvaju natpisa, pa treba najprije sačekati da se detaljnije obradi Maksimov natpis, što ne će biti moguće dok ne bude prilike za osobnu autopsiju spomenika (a to mi još nije uspjelo). Prema epigrafskim pokazateljima i načinu imenovanja osoba, natpis bi bio iz ranog Principata, ali ga nije moguće smjestiti u neki uži vremenski period (usp. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 23, gdje je navedena i ostala relevantna literatura). Prema onome što se za sada zna, vjerojatnije je da Maksim nije bio Frontonov otac (niti drugi rod), nego da jeste.

⁵⁵ Wilkes ga čak smatra ulomkom nadgrobnog spomenika (J. J. WILKES, 1969, 314), iako je to malo vjerojatno s obzirom na mjesto nalaza (tj. na forumu - v. ovdje, bilj. 42).

postavlja brat Ursion, zacijelo i on rob Kaninijâ.⁵⁶ Nadgrobni spomenik pripada tipu tzv. liburnskih cipusa, i to aserijatskog tipa, koji, kako je već ranije rečeno (v. ovdje, br. 1, i Prilog 1), pripadaju među najskuplje natpisne negrađevne spomenike, što ukazuje na pripadnost familije Kaninijâ imućnijem sloju Aserije, jer su čak i njihovi robovi mogli postavljati tako skupe spomenike.

Prema svemu rečenomu, vidljivo je da su Kaniniji u Aseriji svakako bili članovi imućne obitelji koja je pripadala najvišem društvenom i političkom sloju Aserije. O tomu svjedoči sjajan niz službi koje je u gradu obnašao Kaninije Fronton (kvinkvenalni duovirat na koji se biraju najugledniji i najčasniji bivši duoviri, te čast flamera božanskoga Klaudija, a *flamines* se također redovito biraju među bivšim uglednim magistratima),⁵⁷ ali i odabir skupa nadgrobno spomenika za robove ove familije u nešto kasnijem razdoblju.

5. Arhitravne grede /Sl. 6/ datiraju iz druge polovice 1. st. (flavijevsko doba).⁵⁸

[—] *dec(urio), augur, porticum t(estamento) f(ieri) i(ussit) ex (sestertium) LXXX (octoginta milibus).*⁵⁹

Te arhitravne grede, bogato ukrašene vegetabilnim reljefom s donje strane, bilježe gradnju portika za koju je utrošen znatan iznos od čak 80.000 sestercija. Tu je gradnju oporučno naložio dekurion i augur Aserije, od čijeg imenovanja i eventualnih ostalih službi nije ostalo ništa sačuvano, tako da se ne može suditi ni o njegovoj etničkoj pripadnosti niti o obitelji.⁶⁰ Nedvojbeno je, ipak, da je ovaj darodavac pripadao sloju imućnih i uglednih stanovnika Aserije, i vrlo je vjerojatno bilo blisko povezan s ostalim pripadnicima istoga sloja

⁵⁶ Ime *Lupus/Lupa* je svagdje vrlo često, pa tako i u Dalmaciji, iako se ondje rijetko javlja kod domorodačkog stanovništva; s prostora Liburnije do sada su bila poznata dva njegova nositelja (v. G. ALFÖLDY, 1969, 234, s.v. *Lupus*; *OPEL* 3, 38-39), a taj se broj u Liburniji sve do sada nije povećao (v. A. KURILIĆ, 1999, 394). Ime *Ursio* je svagdje poznato, a osobito u Italiji (G. ALFÖLDY, 1969, 317, s.v. *Ursio*; *OPEL* 4, 187); ipak, u Liburniji je do sada bilo potvrđeno na još samo druga dva spomenika (v. A. KURILIĆ, 1999, 417).

⁵⁷ J.-M. LASSCRE, 2005, 367, 539; usp. i M. GLAVIČIĆ, 2002, 528, gdje, međutim, smatra da Frontonov sljed časti nije potpun, pa s obzirom na Frontonov ugled i moguću monumentalnu munificijenciju pretpostavlja i njegovo patronstvo. S time se ne bih mogla složiti, jer, 1) iako je Fronton, naravno, mogao obnašati i niz drugih službi koje nisu navedene na ovom konkretnom arhitravu, druge službe na njemu sigurno nisu bile spomenute budući da je arhitrav cjelovito sačuvan!, i, 2) u odnosu na neke druge munificijencije u Aseriji, ova se nikako ne može smatrati monumentalnom, već radije čak skromnijeg opsega! (V. A. KURILIĆ, 2004, 24)

⁵⁸ V. A. KURILIĆ, 2004, br. 1, 43 i d., 62 i dalje.

⁵⁹ A. KURILIĆ, 2004, br. 1, 43-44; *CIL* 3, 15027a-b; A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2561; usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 213, Kat. br. 82.

⁶⁰ J. J. WILKES (1969, 215 i bilj. 4) ubraja ga među one Aserijate koji su služili u legijama i koji su se nakon otpusta vratili u rodni kraj, što je zacijelo tek njegovo domišljanje, jer ne postoje nikakvi dokazi kako u prilog jedne takve hipoteze, tako i protiv nje.

Sl. 6. Arhitrav s munificijencije anonimnog dekuriona i augura (br. 4)

Fig. 6. Architrave from a building made by an anonymous decurio and augur (nr. 4)

u gradu i regiji. Uzevši u obzir (1) visine ostalih poznatih iznosa utrošenih na aserijatske munificijencije, ali i one u Liburniji, te iznose koji su se drugdje u Rimskom carstvu trošili za razne podudarne radove, zatim, (2) mjesto i okolnosti nalaza greda, te, konačno, (3) nepodudaranje dimenzija greda s dimenzijama forumskog stilobata, treba tražiti neku drugu gradnju koja je nosila ove grede, možda upravo nekakav monumentalni portikat smješten između pretpostavljenih stuba na supstrukciji sa sjeveroistočne strane foruma i prostora C3-C5 (v. Sliku 4).⁶¹

5. Velika natpisna tabula, koja je bila nađena negdje u blizini foruma Aserije ili u njezovoj neposrednoj blizini, obično se datira u sredinu 1. st. po Kristu,⁶² no, kako će se u analizi spomenika pokazati, tu dataciju treba pomaknuti u 2. polovicu 1. stoljeća.

⁶¹ A. KURILIĆ, 2004, 62-63.

⁶² J. MEDINI, 1969, 59, br. XXI.

*T. Iulius / T. f(i)lius Cla(ud)ia tribu / C[el]er / [7 (= centurio)? l]eg(ionis) II Aug(ustae), / ⁵ [-]am ex / [sestert. -] XX (viginti milibus) test(amento) / [fieri] iussit.*⁶³

Ovaj natpis, kojim je T. Julije Celer (?), sin Titov, upisan u tribus *Claudia*, oporučno dao izraditi nešto vrijedno najmanje 20.000 sestercija, istraživači u novije doba obično uvrštaju među one koji svjedoče o nekom činu javnog dobročinstva, tumačeći početak 5. retka kao *[curi]am*;⁶⁴ na osnovi toga se, zatim, pretpostavlja da je Julije Celer mogao biti obnašatelj neke civilne javne službe, iako to natpis izrijeком ne spominje.⁶⁵

Tekst je, na žalost, oštećen upravo na tom najkritičnijem mjestu, tako da se ne može sa sigurnošću rekonstruirati vrsta objekta koju je Celer dao učiniti niti puna cijena troška, ali niti Celerova vojna služba.

Kao što je već spomenuto, u novije se vrijeme smatra da je objekt koji je Celer napravio, bila kurija. J. Medini smatra da dimenzije lakune u tekstu dokazuju da bi bilo ispravno upravo takvo tumačenje, a ne u *CIL*-u predloženo *statuam* ili *aram*, no i sam primjećuje da bi poznavanje točnoga iznosa koji je Celer dao utrošiti bilo od velike koristi za davanje definitivnog odgovora na to pitanje.⁶⁶ S obzirom na veličinu oštećenja teksta na početku retka u kojem se navodi visina utrošenih sredstava, restitucija može biti *LXX* ili *CXX* u minimalističkoj inačici, ili *CLXX* ili *CCXX* u maksimalističkoj inačici.⁶⁷ Prvi navedeni iznosi (70.000 ili 100.000 sestercija) čine mi se prihvatljivijima (osobito onaj prvi), a to bi već i bilo dovoljno za izgradnju kurije: naime, npr. hram srednje veličine stajao je u Africi u 2. st. po Kr. oko 60.000-70.000 sestercija (v. ovdje, br. 2 i bilj. 32-33), a to bi valjda trebalo biti dostatno i za izgradnju gradske vijećnice u Aseriji. U prilog izgradnje vijećnice govorila bi i vrsta spomenika - tabula većih dimenzija - koja je sigurno bila namijenjena uzidavanju u građevni objekt, a ne samostalnom stajanju u prostoru.

⁶³ Prema A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2557 (= *CIL* 3, 15024).

⁶⁴ V. npr. J. MEDINI, 1969, 59, br. XXI; M. GLAVIČIĆ, 2002, 528, gdje uglavnom ponavlja Medinijevo gledište.

⁶⁵ "Uz ugled raspolaže i dostatnom osobnom ili porodičnom imovinom koju dijelom može utrošiti i na značajniju donaciju, možda čak i gradnju kurije, čime još dodatno povećava ugled. Mogli bismo pretpostaviti da mu je investicija osigurala i neke počasti, magistraturu i članstvo u gradskom vijeću, ali u tom bi slučaju bilo logično da je to naveo na natpisu koji izvješćuje o izvršenju posla prema njegovoj oporuci." (M. GLAVIČIĆ, 2002, 528).

⁶⁶ J. MEDINI, 1969, 59, br. XXI. Nisam bila u mogućnosti ući u trag samome spomeniku (odnosno, njegovim ulomcima), niti ikakvoj slici, tako da nisam mogla proučiti tekst i precizno izračunati broj nedostajućih znakova u svakom retku (na osnovi veličine i proporcije sačuvanih slova), pa se moramo i dalje oslanjati na Lieblove procjene (usp. J. MEDINI, nav. mj.; A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2557).

⁶⁷ V. A. KURILIĆ, 2004, 60 (osobito bilj. 67).

Ako je Celer, dakle, doista grad bio obdario gradskom vijećnicom, tada bi se i smjelo zamišljati da je bio članom istaknute aserijatske familije i da je to dobročinstvo, ili kao dio njegova javna djelovanja ili već u funkciji za to mjerodavnog magistrata, bilo u sklopu društvene i političke promocije njega i njegove familije, poput neke investicije čije će političke plodove u budućnosti ubirati njihovi sinovi, unuci, nećaci i drugi, prije svega, agnatski srodnici. Ovo drugo čini mi se vjerojatnijim, jer, Celerova darežljivost je posthumna, i, da je bio obnašao neku javnu gradsku službu, vjerujem da bi ju ili bio zabilježio zajedno s vojnom službom, ili ne bi spomenuo niti jednu, poput L. Lelija Prokula (ovdje br. 8).

T. Julije Celer služio je u legiji II. *Augusta*, najvjerojatnije kao centurion, a ne kao običan vojnik.⁶⁸ Medini taj oštećeni dio teksta čita *vet(eranus)* i ne služi se u epigrafici normiranim znakovima (tzv. uglate zagrade) za označavanje teksta koji je uništen ili oštećen, pa se dobija pogriješan dojam da je ta riječ bila uklesana skraćenicom *vet*.⁶⁹ Celer jest najvjerojatnije bio veteran, ali, s obzirom na ostali tekst natpisa, na kamenu nije bilo mjesta za nešto više od sigle za oznaku centuriona i početno L iz riječi *leg(ionis)*, što bi podupirao i psihološki efekt izraza centurion u odnosu na izraz veteran (*centurio* - osobito ako je bio iz najviše rangiranih redova, ostavlja mnogo snažniji dojam nego opća oznaka “*veteranus*” - koji je mogao biti *miles* najnižeg ranga tijekom aktivne službe).

Smatra se da je Celer bio domaćega liburnskog podrijetla i da je u legiju bio unovačen u prvim desetljećima 1. st. po Kristu,⁷⁰ no, to se čini preranim zbog nekoliko razloga. Prvi je prisutnost kognomena u njegovu imenovanju, jer se taj dio muškoga rimskog imenovanja pojavljuje kao standardni dio imenskog obrasca tek otprilike od sredine 1. st. po Kristu.⁷¹ Doduše, tijekom prve polovice 1. stoljeća pojavit će se kognomen u imenovanju liburnskih domorodaca sa svježim civitetom, ali su tada i kognomen i filijacija zadržani iz domorodačkog imenskog korpusa,⁷² što Celer nije učinio. Osim toga, njegov prenamen *Titus*, koji se ponavlja i u filijaciji, može indicirati nekoliko situacija: najuvjerljivijom mi se čini ona da je Celer bio najstariji sin oca koji je također nosio

⁶⁸ V. kod A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2557. Za Legiju II. Augusta, o njezinu osnutku i kretanju, v. E. RITTERLING, 1925, col. 1457 i dalje.

⁶⁹ J. MEDINI, 1969, 59, br. XXI. Isto i kod M. GLAVIČIĆ, 2002, 528.

⁷⁰ J. MEDINI, 1969, 59, br. XXI; usp. i J. J. WILKES 1969, 215 i bilj. 4, i str. 315 i bilj. 2, gdje, pogriješno pročitavši Celerov prenamen kao Ti., smatra da je građansko pravo stekao za Tiberija.

⁷¹ V. A. KURILIĆ, 1999, 40, 108 i dalje, kod koje je navedena i starija relevantna literatura.

⁷² Usp. npr. C. *Ennius Oepli f. Aetor* (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 991 = *ILJug* 1978, 908) ili C. *Iulius Ceuni f. Ser. Curticus Aetor* (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2620 = *ILJug* 1963, 215). Oni, doduše, za razliku od Celera, pripadaju civilnom pučanstvu, što je možda zaslužno za to da kao novi građani mogu zadržati dio svojih starih imena.

prezimen *Titus*,⁷³ a koji je bio pripadnik drugog naraštaja građana s rimskim građanskim pravom (drugim riječima, prema tomu, tek bi Celerov djed bio prvi predstavnik te obitelji koji je imao rimsko građansko pravo). K tomu, ponavljanje prezimena moglo bi ukazivati na to da je Celer živio najranije u doba Flavijevaca, kada je prezimen sasvim izgubio svoje pravo značenje osobnog imena,⁷⁴ i ta se opcija ne bi morala nužno sukobljavati s prvom navedenom. Treća, najmanje uvjerljiva, situacija bila bi da je Celer dobio cijelo imenovanje, uključujući i fiktivnu filijaciju, zajedno sa civitetom, pri novačenju u rimsku legiju,⁷⁵ ali valja naglasiti da u primjeru koji navodi Salomies (*CIL* 3, 6627 iz Aleksandrije u Egiptu), niti jedan od tih vojnika unovačenih u Augustovo doba još **nema kognomen**, pa, prema tomu, naš Celer teško da bi bio unovačen u isto vrijeme kad i oni.

Kao što je već spomenuto u ovom radu, obično se smatra da pripadnici gensa *IULII* u Liburniji pripadaju domorodačkom liburnskom narodu (v. ovdje, br. 1 i br. 6), ali, naravno, svaki slučaj treba pojedinačno proučiti. Kad se pogledaju tribus *Claudia* ovoga Julija (koji je karakterističan za Aseriju),⁷⁶ izostanak navoda podrijetla (što bi indiciralo njegovo lokalno podrijetlo), i (najvjerojatnije) imenovanje kognomenom *Celer* koji je, kao i njegove izvedenice, bio osobito čest kod sasvim romaniziranih osoba vrlo vjerojatnoga domorodačkog liburnskog podrijetla,⁷⁷ tada i ovoga Julija smijemo smatrati pripadnikom već snažno romanizirane liburnske obitelji. A ako je to doista bilo tako, tada bi se morala prihvatiti i gore iznesena pretpostavka da je on pripadnik već trećeg naraštaja s civitetom (v. hipotetičnu genealošku shemu na Sl. 7). Pri tomu je Celerov djed, koji bi bio prvi u toj liburnskoj obitelji s civitetom, mogao je živjeti otprilike početkom 1. st. po Kristu, tj. u Augustovo doba; ako mu se sin Tit Julije (Celerov otac) rodio gotovo istodobno sa stjecanjem civiteta, tada je unuk (Celer) mogao biti rođen otprilike između 20-ih i 40-ih godina 1. stoljeća, pa bi, prema toj ranoj kronološkoj shemi, mogao biti unovačen u vojsku otprilike između 40-ih i 60-ih godina 1. stoljeća a otpušten nakon 25-26 godina službe,⁷⁸ što bi

⁷³ U jednoj rimskoj porodici koja je imala više sinova, obično je najstariji dobio očev prezimen, a mlađi sinovi druge prezimene; v. kod O. SALOMIES, 1987, 211 i dalje.

⁷⁴ O slabljenju funkcije osobnog imena kod prezimena, koja se iskazuje davanjem istog prezimena jednom ili svim sinovima (potvrđeno već u 2. st. pr. Kr.), te o njegovu postupnom nestanku (može se smatrati da od Flavijevaca više nema gotovo nikakvu praktičnu ulogu a od 2. st. po Kr. gotovo sasvim nestaje iz imenovanja) v. O. SALOMIES, 1987, 228 i d., 300 i d., 390 i dalje.

⁷⁵ Za takvu praksu, v. O. SALOMIES, 1987, 248, primjer (4).

⁷⁶ V. M. SUIĆ, 1981, 244.

⁷⁷ A. KURILIĆ, 1999, 170.

⁷⁸ Za rok legionarske službe, v. J.-M. LASSCRE, 2005, 768 i dalje.

datiralo ovaj spomenik u zadnju četvrtinu 1. stoljeća po Kristu (dakle, u flavijevsko doba). Čak i ako pretpostavimo da je Celerov otac bio prvi u obitelji sa civitetom, prisutnost kognomena u sinovljevu imenovanju i dalje bi indicirala dataciju oko zadnje četvrtine 1. st. po Kristu.⁷⁹ Nije isključena ni kasnija datacija, ali, zbog isticanja tribusa u imenovanju, ne bi smjela ići puno kasnije od 2. četvrtine 2. st. po Kristu.⁸⁰

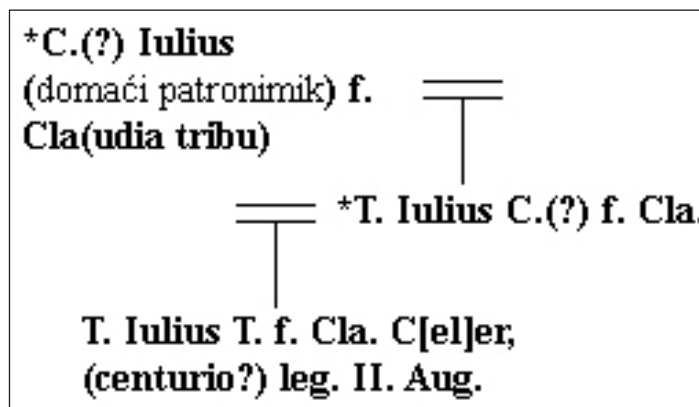
stekao civitet otprilike u Augustovo doba

rođen otprilike u Augustovo doba

rođen otprilike 20-ih-40-ih god. 1. st.

unovačen otprilike 40-ih-60-ih god. 1. st.

otpušten otprilike 65. -85. god. 1. st.

Sl. 7. Hipotetična genealoška shema T. Julija Celera

Fig. 7. A hypothetical stemma of T. Iulius Celer

Zbog ponavljanja prenomena *Titus* iz Celerova imenovanja u imenovanju mladoga dekuriona sa sljedećeg spomenika (br. 6) i u filijaciji njegove sestre, te s obzirom na približnu istodobnost ovih dvaju natpisa, čini mi se vrlo vjerojatnim, gotovo sigurnim, da je Celer bio njihov otac (usp. Sl. 10), o čemu će nešto kasnije biti nešto više riječi.

Na osnovi svega gore rečenoga može se zaključiti da je otprilike tijekom zadnje četvrtine 1. stoljeća po Kristu T. Julije Celer (?), potomak romanizirane liburnske obitelji u drugom ili trećem naraštaju, grad podario odredbama svoga testamenta nekim objektom - lako moguće gradskom vijećnicom - vrijednim preko 20.000 sestercija (možda oko 70.000 ili 120.000 sestercija). Taj je dar učinio vjerojatnije u sklopu društvene i političke promocije familije (što se možda već očitovalo u dekurionskoj karijeri mladoga Klementa sa spomenika br. 6), a ne tijekom obnašanja neke magistrature, jer bi ju, u slučaju da ju je doista bio obnašao za života, sigurno bio naveo na natpisu, uz bok vojnoj službi.

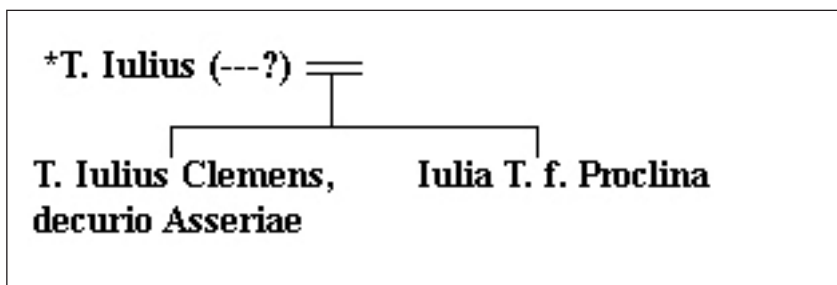
⁷⁹ Da bi Celer u svom imenovanju imao kognomen, trebao se je roditi otprilike u Klaudijevo doba, pa bi prema tomu trebao biti otpušten iz vojske kojih 45 godina kasnije, tj. negdje tijekom zadnje četvrtine 1. stoljeća.

⁸⁰ V. A. KURILIĆ, 1999, 100-101 (imenovanja s tribusom, ali bez kognomena), usp. 95-96 (imenovanje s tribusom i kognomenom; iznimno rijetko zna se pojaviti i tijekom kasnog Principata), i 56 i d., osobito 61, gdje se obrazac tipa "prenomen + nomen + filijacija + tribus + kognomen" jednom čak datira i u vrijeme prije 10. po Kristu (na str. 61 pogrešno piše 10. pr. Kr.; ispravno v. u A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1010 = *CIL* 3, 2836 + str. 1036) i prati se do oko 130. po Kristu.

6. Tzv. liburnski cipus aserijatskog tipa /Sl. 8/, jače oštećen na gornjem dijelu, no cjelovita natpisa, datira se u rani Principat, moguće u drugu polovicu 1. st po Kristu.⁸¹

*T. Iulio / Clemen/ti, dec(urioni) As/seria(e), Iulia /⁵ T. f(ilia) Procli/na fratri / p(osuit).*⁸²

Nadgrobni spomenik, tzv. liburnski cipus, bogato ukrašen u maniri aserijatskog tipa ove skupine spomenika, postavlja Julija Prokula, Titova kći, svome bratu, T. Juliju Klementu, gradskom vijećniku Aserije.

Sl. 9. Genealoška shema T. Julija Klementa

Fig. 9. Stemma of T. Iulius Clemens

Brat i sestra pripadaju gensu Julijevaca (*IULII*), kao i T. Julije Celer (br. 5) te Julija Tertula, svećenica božanske Auguste (br. 1), međutim, nisu svi pripadali istoj familiji. Kao što je već rečeno, obično se smatra da su u Liburniji tim nomenom mahom bili imenovani pripadnici liburnskog prastanovništva (v. ovdje, bilj. 20), koji su građansko pravo stekli u vrijeme prvih vladara julijevske dinastije (i to, prije svega i ponajviše, za cara Augusta).⁸³ Stoga se mora pretpostavljati da pripadnici različitih domorodačkih obitelji nakon primitka građanskog prava svi nose isti *nomen gentile Iulius*, neovisno o tomu je li među njima bilo bliskoga krvnog srodstva. Dapače, primjer više obitelji (koje su, doduše, nosile nomen *Octavius*) iz Nadi-na⁸⁴ svjedoči upravo u prilog tomu da među nositeljima istoga nomena u jednome mjestu ne

Sl. 8. Cipus T. Julija Klementa, dekuriona Aserije (br. 6)

Fig. 8. Cipus of T. Iulius Clemens, decurio in Asseria (nr. 6)

⁸¹ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1868; *CIL* 3, 2850 (9930); M. GLAVIČIĆ, 2002, 216, Kat. br. 85, predlaže dataciju u 2. polovicu 1. st., dok se ostali zadržavaju na okvirnom datiranju u rani Principat.

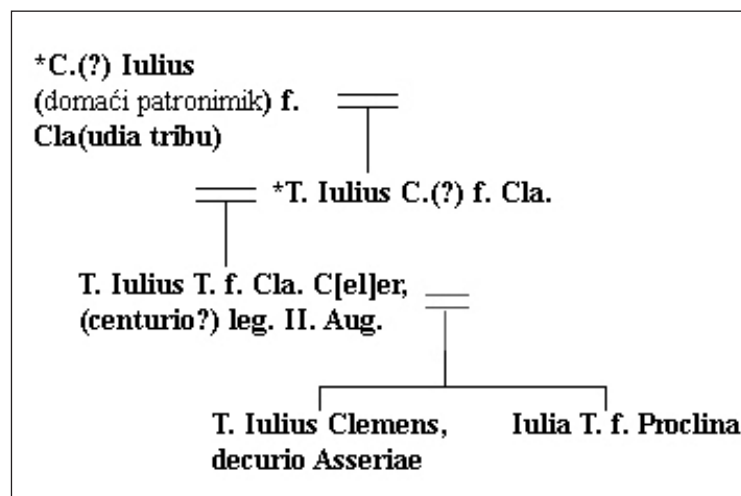
⁸² A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1868; *CIL* 3, 2850 (9930); M. GLAVIČIĆ, 2002, 216, Kat. br. 85.

⁸³ G. ALFÖLDY, 1969, 31, s.v. Iulius, a njega slijede i svi ostali autori; usp. još i npr. M. SUIĆ, 1981, 171, 254-255.

⁸⁴ A. KURILIĆ, 1999, 221 i dalje, Katalog natpisa, spomenik br. 1868; *CIL* 3, 2870 (i str. 1037); A. KURILIĆ, 1999a, 233 i dalje.

mora nužno postojati krvna srodnost i/ili obiteljska povezanost. Pri tomu nikako ne smijemo zaboraviti da ipak i dalje postoje nositelji nomena *Iulius* koji su strani doseljenici u Liburniji!

T. Julije Klement⁸⁵ i sestra mu Julija Proclina vrlo su vjerojatno doista bili članovi domorodačke, već vrlo snažno romanizirane, aserijatske obitelji koja je stekla rimsko građansko pravo bilo za Augusta bilo za Tiberija (teoretski možda čak i za Cezara). Tome bi u prilog govorili i njihovi kognomeni, koji jesu latinski, ali su upravo bili vrlo omiljeni među domaćim stanovništvom Liburnije.⁸⁶ Klementov prenamen (*Titus*) i njihova filijacija (*T. f.*), koja je razvidna iz sestrina imenovanja, s obzirom na već nasljedni karakter prenomena u sustavu rimskog imenovanja (v. ovdje bilj. 74), snažno indiciraju na blisku obiteljsku povezanost sa Celerom s prethodnog spomenika (br. 5). Uzevši k tomu u obzir kronološku bliskost ovih dvaju spomenika te činjenicu da Celer, po svemu sudeći nije uspio dosegnuti civilnih gradskih službi, ali je oporučno uredio provedbu nekoga većeg čina gradskog dobročinstva koji je trebao pomoći njegovu potomstvu i/ili drugim rođacima napredak u municipalnoj karijeri, dolazi se do zaključka da je to Celerovo dobročinstvo u tome doista i pomoglo, i to upravo mladomu Klementu s ovoga spomenika. S obzirom na sve te čimbenike, može se zaključiti da je Celer bio otac (a ne neki daljnji ili bočni srodnik) ovoga mladog dekuriona i njegove sestre Procline (v. Sl. 10).

Sl. 10. Genealoška shema familije T. Julija Celera
Fig. 10. Stemma of *T. Iulius Celer's familia*

Međutim, ovi Juliji najvjerojatnije nisu bili u bliskom srodstvu s obitelji svećenice Julije Tertule, pa ih je bolje smatrati dvjema zasebnim granama ovoga gensa, odnosno, zasebnim domorodačkim obiteljima vladajućeg sloja predrimske Aserije koje su istodobno stekle građansko pravo te su stoga i nosile isti nomen.

Klementova politička karijera obuhvaća samo službu gradskog vijećnika, koja je već

⁸⁵ J. J. WILKES, 1969, 315 (i bilj. 2 na str. 315), zacijelo pogrešno pročitavši Klementov prenamen kao Ti. umjesto T., smatra da je građansko pravo stekao za Tiberija.

⁸⁶ A. KURILIĆ, 1999, 170.

sama po sebi svjedočanstvo imetka i društvenog položaja kojim je raspolagala njegova obitelj; u prilog tomu da je obitelj bila imućna svjedoči i odabir vrste nadgrobnog spomenika: iako je manjkav, pa mu se ne može izračunati procjena vrijednosti, već i ono što je ostalo sačuvano spomenik svrstava u najskuplje vrijednosne razrede.⁸⁷ Jamačno je umro kao mlad čovjek, zbog čega i nije ostvario neke druge gradske službe. Možda se čak još i nije bio oženio i dobio djecu, pa stoga o njegovu pokopu brine sestra, a ne supruga i/ili potomstvo.⁸⁸

7. Ulomak natpisa iz druge polovice 1. st. po Kristu /Sl. 11/.⁸⁹

[— au]guri [—] / [Arr]untia [—] / [Flo-
re]ntin[a—].⁹⁰

Ovaj ulomak, moguće nadgrobnog natpisa (stele?), čini se da postavlja neka *Arruntia* Florentina (?), auguru čije imenovanje nije sačuvano. Dakako, moguća su i drugačija tumačenja (npr. da ostatci slova pripadaju kognomenu *Augurinus*),⁹¹ ali, kako je podjednako moguće da je komemorirana osoba doista obavljala svećeničku službu augura u Aseriji, uvršta se i u ovaj rad radi potpunosti podataka.⁹²

Sl. 11. Ulomak natpisa na kojem je možda spomenut augur (br. 7)

Fig. 11. Fragment of an inscription probably mentioning an augur (nr. 7)

⁸⁷ Pokusni izračun na osnovi sačuvanih dimenzija i pod pretpostavkom da je cipus bio izrađen od lokalnog vapnenca, uvrstio je tako fragmentaran spomenik u vrijednosni razred 8 (vrlo visoke vrijednosti). Stoga je opravdano pretpostaviti da bi ga izračun u kojemu bi bili poznati svi potrebni parametri svrstao u najviši negrađevni vrijednosni razred (9 iznimno visoke vrijednosti); za metodologiju izračuna i same vrijednosne razrede v. A. KURILIĆ, 2003, 77-92; A. KURILIĆ, 1999, 22-25.

⁸⁸ To je tek jedna moguća pretpostavka; valja, ipak, imati na umu da su komemoracije među sestrama i braćom nešto češće u domorodačkom stanovništvu Liburnije (zacijelo neovisno o ostalim živućim članovima jezgrene obitelji) i nije isključeno da takav običaj pri pokapanju u nekoj mjeri odražava domorodački ustroj liburnskog društva; više o tome, v. A. KURILIĆ, 1995, 47-83, osobito 65-66.

⁸⁹ G. ALFÖLDY (1969, 62, s.v. Arruntius) ulomak tek okvirno datira u rani Principat, a M. GLAVIČIĆ (2002, 217, Kat. br. 86) datira ga uže kako je gore navedeno.

⁹⁰ V. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2562; I. FADIĆ, 1990, 720, kat. br. 8, T. 2, 2; *CIL* 3, 15028.

⁹¹ V. M. GLAVIČIĆ, 2002, 217, Kat. br. 86. Nije, međutim, prihvatljiva restitucija koja je bila predložena u *CIL-u*: [de]curi[oni —] (*CIL* 3, 15028), što je nepobitno dokazao I. Fadić (I. FADIĆ, 1990, 720, kat. br. 8, T. 2, 2).

⁹² Međutim, maleni ulomak natpisa na kojemu samo stoji [—]SAE[—] / [—]AVG[—] (*CIL* 3, 15029), ne uvrštam u ovaj rad, jer se ovo [—]AVG[—] može čitati na mnogo različitih načina, npr. kao vlastita imena Auge, Augurinus, Augustalis, Augustianus, Augustio, ili sl. (navodim samo ona potvrđena u Dalmaciji; v. *OPEL* 1, 225 i d.; usp. G. ALFÖLDY, 1969, 159 i d.), ili kao službe, odnosno časti, kao npr. *aug(uri)*, [VI viro] *Aug.* (kako čitaju u *CIL-u*), *Aug. [lib. ili ser.]*, ili možda [— leg. VIII] *Aug.*, [evoc.] *Aug.*, i t. d. (usp. A. KURILIĆ, Katalog natpisa, spomenik br. 2563).

Ako, dakle, prihvatimo, da je na ovom ulomku bio imenovan augur, nije isključeno da je obnašao i drugih gradskih službi svjetovna karaktera (poput, također anonimnog, augura sa spomenika ovdje označenoga br. 4, koji u svom *cursus horum* prije augurata navodi dekurionat).

Ženska osoba čije je imenovanje djelomično sačuvano, čini se da je bila komemoratorica tom auguru. Bilo bi presmjelo pokušavati naslutiti njihov međusobni odnos: mogla mu je biti majka, žena, sestra, kći, itd. O njoj znamo tek da joj je nomen bio *Arruntius*, a čini se da joj je kognomen završavao na -ntina (ako je taj dio teksta doista pripadao njezinu imenovanju), a takva su imena vrlo brojna⁹³ i teško je odlučiti koje je od njih pripadalo njezinu imenovanju. Sudeći po njezinu nomenu, *ARRUNTIUS*, koji je osobito čest u Aseriji,⁹⁴ moglo bi se zaključiti da je možda pripadala domorodačkoj romaniziranoj obitelji, ali bez jačih argumenata, a osobito bez sprege s nekim domorodačkim imenom ili srodstvom s nekim sigurnim domorodcem, što bi čvrsto dokazalo njezino liburnsko domorodačko podrijetlo, ova je Aruntija podjednako tako mogla biti i članicom doseljeničke familije.

Sl. 12. Natpisi s *Porta Traiana* (br. 8)

Fig. 12. Inscriptions from *Porta Traiana* (nr. 8)

8. Natpis, ili bolje rečeno, dva natpisa /Sl. 12/, datiraju se, na osnovi titulature cara Trajana u 113. godinu po Kristu.⁹⁵

Imp(eratori) Caesari, Divi Nervae f(ilio), / Nervae Traiano Optimo / Aug(usto), Germ(anico), Dacico, pont(ifici) max(imo), / trib(unicia) pot(estate) XVII, imp(eratori) VI, co(n)s(uli) VI, p(atri) p(atriciae). // L. Laelius L. f(ilius) Cl(udia tribu) Proculus / t(estamento) f(ieri) i(ussit) epuloque dedicari.

⁹³ V. A. MÓCSY *et alii*, 1983, obrnuti imenik na str. 386 (npr.: Frontinus/a, Quintinus/a, Clementinus/a, Crescentinus/a, Picentinus/a, da navedem samo neka poznatija).

⁹⁴ I. FADIĆ, 1990, 713 i d.; I. FADIĆ, 1990a, 232. G. ALFÖLDY, 1969, 62, s.v. Arruntius, navodi da je nomen osobito rasprostranjen u srednjoj i južnoj Italiji i da je poznat i svagdje drugdje, a da ga u Dalmaciji nose Italici. Njegovo mišljenje slijedi M. GLAVIČIĆ, 2002, 217, Kat. br. 86, i za ovu Aruntiju sugerira italisko podrijetlo.

⁹⁵ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2554 i 2568; *CIL* 3, 15034+15021; usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 222, Kat. br. 91; J. J. WILKES, 1969, 366-367.

Ta dva natpisa (v. Sl. 12), pronađena kod gradskih vrata, tzv. *Porta Traiana* u Aseriji, vežu se uz njihovu izgradnju (v. Sl. 13). Nalazili su se na vanjskom pročelju vrata, pri čemu se onaj postavljen u čast samoga cara Trajana smješta iznad profiliranog arhitrava vrata, a onaj drugi koji imenuje L. Lelija Prokula, ispod njega.⁹⁶ Povod gradnji traži se u pretpostavljenom prolasku cara Trajana kroz Aseriju tijekom priprema vojnog pohoda na Daciju,⁹⁷ što je privlačna pretpostavka koju, ipak, još nije moguće sa sigurnošću ni dokazati ni opovrgnuti.⁹⁸

Drugi natpis svjedoči da je L. Lelije Prokul, upisan u aserijatski tribus *Claudia*, oporučno dao nešto učiniti (*testamenti fieri iussit*), i, iako ne navodi što je to dao učiniti, općenito se smatra, s obzirom na mjesto nalaza i izgled natpisa, da su to bila upravo ova gradska vrata Aserije. Osim toga, dao je tim povodom i organizirati javnu gozbu - *epulum (epuloque dedicari)*. Ta se izgradnja drži jednom od najskupljih i najznačajnijih munificijencija u Liburniji⁹⁹ i mogla bi se usporediti s onom koju je u Zadru otprilike stoljeće ranije poduzela Melija Anijana (v. 32). Zanimljivo je da niti jedna od tih dviju među najskupljim poznatim nam liburnskim munificijencijama ne navodi nikakav *cursus honorum*.¹⁰⁰ S obzirom na navedena dobročinstva L. Lelija Prokula obično se smatra da je on morao biti jedan od aserijatskih uglednika, i teško je zamislivo da kao takav u gradu nije obnašao nikakvih istaknutih službi,¹⁰¹ pa je zbog toga i uvršten među ostale aserijatske magistrature i druge gradske dužnosnike.

Kako svjedoči Prokulov financijski iznimno zahtjevan čin dobročinstva, on je sigurno raspolagao vrlo velikim imetkom, a smijemo to isto pretpostaviti i za njegovu familiju, osim ako, možda, nije bio *homo novus* u aserijatskom društvu, što mi se čini

⁹⁶ Opis gradske kapije v. kod H. LIEBL - W. WILBERG, 1908, Bb. 39-41, 71-74, sl. 49-50; usp. i J. J. WILKES, 1969, 366-367; M. SUIĆ, 1981, 278.

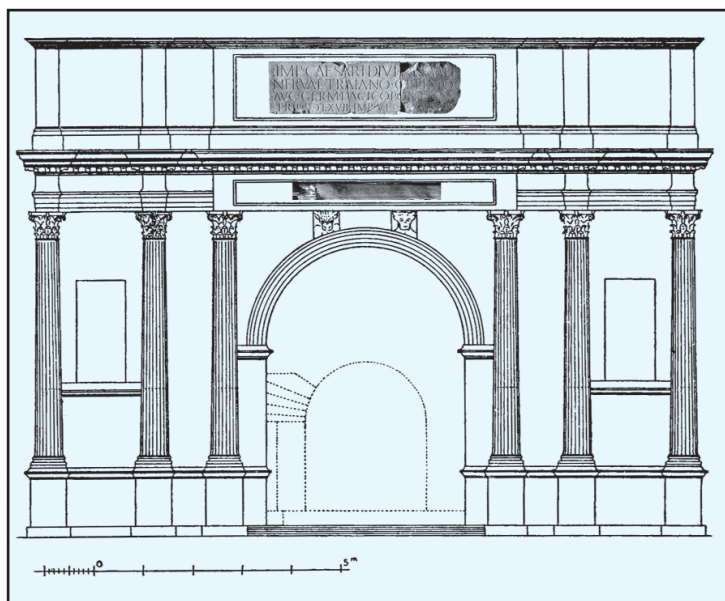
⁹⁷ J. MEDINI, 1969, 61, br. XXV.

⁹⁸ Dok se doista ne dokaže izvan svake ozbiljne sumnje da je scena iskrcavanja vojnika na Trajanovu stupu doista prikaz iskrcavanja njega i njegovih trupa u Zadru, a ne npr. u Saloni ili nekomu drugom gradu, tada se ne može niti pomišljati o dokazivanju pretpostavke da je tom prilikom s vojskom prošao cestom koja je iz Zadra vodila preko Aserije, put Salone (sic!) i odatle, kroz unutrašnjost Dalmacije, dalje prema Daciji (ovakav scenarij zastupa N. CAMBI, 2001, 142-156; za cestu od Zadra do Aserije, v. od novijih radova Ž. MILETIĆ, 2004, 10 i d.). K tomu, sama posveta caru Trajanu nikako se ne smije uzimati kao dokaz njegova prolaska kroz Aseriju, jer bismo tada svaki natpis podignut u čast nekog cara ili pripadnika njegove obitelji trebali uzimati kao dokaz njihove osobne prisutnosti na nekom prostoru, što je, naravno, nemoguće.

⁹⁹ J. MEDINI, 1969, 61, br. XXV; slično i M. GLAVIČIĆ, 2002, 529.

¹⁰⁰ U slučaju Melije Anijane bi se, naravno, očekivao uz imenovanje njezina pokojnog muža.

¹⁰¹ Od novijih radova v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2568; M. GLAVIČIĆ, 2002, 215, Kat. br. 84 (usp. i str. 529), koji pomišlja da je mogao biti i gradski patron.

Sl. 13. Idealna rekonstrukcija *Porta Traiana*
 Fig. 13. An ideal reconstruction of the *Porta Traiana*

Lelijâ. Jedna od ovih dviju potvrda, *Laelia L. f. Maxima*, zabilježena je na cipusu iz Petrčana koji se procjenjuje na vrlo visoku vrijednost (vrijednosni razred 7) i bračnom je vezom povezana s Julijima (djeca su joj *T. Iullius* (sic!) *C. f. Proculus* i *Iulia C. f. Procla*).¹⁰⁵ Druga je potvrda s cipusa iz Aserije, nađenoga kod *Porta Traiana*, -procijenjenoga na vrlo visoku vrijednost (ali sada već u vrijednosnom razredu 8), koji postavlja majka Trosija Severa svom pokojnom sinu Titu Leliju Maksimu, staromu 19 godina.¹⁰⁶ Kao što se vidi, oba su cipusa svojim procijenjenim vrijednostima svrstana među najskuplje negrađevne spomenike (v. ovdje Prilog 1), što ukazuje na to da su pripadali imućnijim članovima svojih zajednica, pa se njihova povezanost s L. Lelijem Prokulom, aserijatskim dobročiniteljem, čini još uvjerljivijom. Njoj u prilog čak idu i

malo vjerojatno. Budući da je nomen *LAELIUS*¹⁰² relativno rijedak na prostoru Liburnije, gdje su, uz ovoga Lelija, poznate svega još dvije sigurne potvrde i četiri nesigurne,¹⁰³ i budući da su obje sigurne potvrde zabilježene na oba približno istodobna natpisa koji su uklesani na nadgrobnim spomenicima, tzv. liburnskim cipusima, aserijatske skupine, čini mi se vrlo privlačnom pretpostavka, koju je za jedan od njih iznijela već B. Nedved,¹⁰⁴ da su svi troje pripadali istoj aserijatskoj familiji

¹⁰² Nomen *Laelius* svagdje je rasprostranjen, a u Liburniji ga možda nose domaći ljudi (G. ALFÖLDY, 1969, 91, s.v. *Laelius*; za rasprostranjenost nomena v. i *OPEL* 2, 16).

¹⁰³ V. A. KURILIĆ, 1999, 353; jedan par nesigurnih potvrda tog imena zabilježen je na jednom natpisu iz Jadera gdje jednu možda radije treba čitati *L. Aelius* umjesto *Laelius*, a druga je bila rekonstruirana na osnovi ove prve (v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2092); drugi par zabilježen je na jednom natpisu s otoka Cresa, kad se u oba slučaja čita samo *Lae()* (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2342).

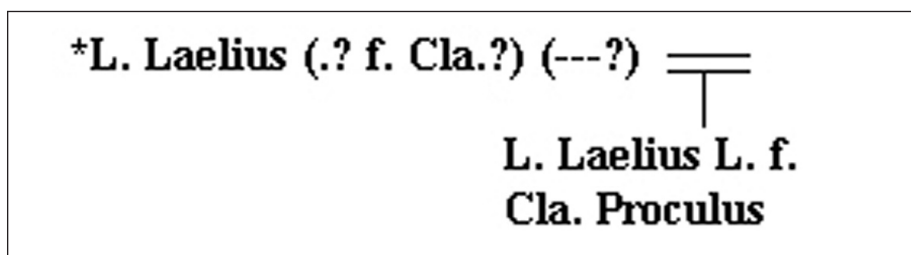
¹⁰⁴ B. NEDVED, 1992, 1992, 193, br. 51 = *Laelii*.

¹⁰⁵ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 992 (= *ILJug* 1978, 906).

¹⁰⁶ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1004 (= *CIL* 3, 15033).

srodni kognomeni: djeca Lelije Maksime s petrčanskog cipusa nose isti kognomen kao aserijatski dobročinitelj: sin je *Proculus*, a kći je imenovana sinkopiranom inačicom imena, *Procla*. Podudarnost kognomena očituje se i u imenu Lelije s petrčanskog cipusa i pokojnoga mladog Lelija s aserijatskog cipusa: oboje su Maksimi! Podudarnosti su toliko brojne, da teško mogu biti slučajne. Stoga, ako dopustimo pretpostavku da su svi ovi Leliji bili članovi iste familije, moglo bi se zaključiti da je ta familija bila blisko povezana s Julijima, koji su već dali istaknute pojedince u aserijatskoj zajednici, ali i s familijom *Trosia*, koja se dokazala i među domorodačkim stanovništvom Nadina,¹⁰⁷ a u novije vrijeme i među imućnijim osobama Aserije jer su dva nova nositelja toga imena potvrđena u Aseriji na nedavno pronađenim liburnskim cipusima aserijatske skupine.¹⁰⁸ Prema tomu, dobročinitelj L. Lelije Prokul pripadao bi društveno istaknutoj i ekonomski moćnoj familiji Aserije, koja je svoju moć jačala povezanošću s drugim familijama sličnoga statusa, kao što su Juliji i Trosiji.

Uzevši u obzir činjenicu da su imena *Maximus/a* i *Proculus/a* (kao i njihove izvedenice) vrlo česta kod domorodačkog stanovništva,¹⁰⁹ te da se gentilno ime *Iulius* u Aseriji, ali i u Ninu, čijem bi teritoriju trebao pripadati cipus iz Petrčana,¹¹⁰ sigurno javlja među domorodačkim stanovništvom, te da Tit Lelije Maksim s aserijatskog cipusa svoj prenamen donosi u neskrćenom obliku, što se zapaža u imenovanju domorodačkog stanovništva,¹¹¹ može se zaključiti da su svi ovdje spomenuti Leliji i s njima povezani Juliji i Trosiji bili članovi potpuno romaniziranih potomaka domorodačkoga liburnskog stanovništva Aserije, što bi onda, prema tomu, bio i aserijatski dobročinitelj L. Lelije Prokul.

Sl. 14. Genealoška shema L. Lelija Prokula (br. 8)

Fig. 14. Stemma of *L. Laelius Proculus* (nr. 8)

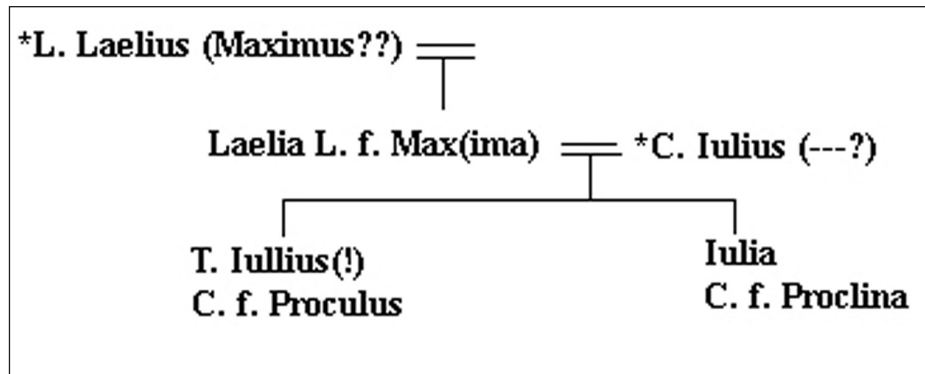
¹⁰⁷ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2404 (= *CIL* 3, 9963); usp. i A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2587 (= *CIL* 3, 15045).

¹⁰⁸ I. FADIĆ, 2003a, 118, br. 2, i 118-119, br. 3. Ovaj drugi svjedoči da su Trosiji u Aseriji bračnim vezama bili povezani s familijom Veratija (v. genealošku shemu kod I. FADIĆ, nav. dj., str. 110).

¹⁰⁹ V. A. KURILIĆ, 1999, 170.

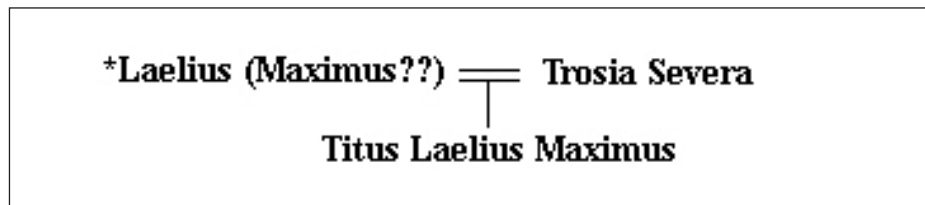
¹¹⁰ V. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 992.

¹¹¹ A. KURILIĆ, 2002, 132; usp. i M. GLAVIČIĆ, 2003, 84.

Sl. 15. Genealoška shema Lelija sa cipusa iz Petrčana (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 992 = *ILJug* 1978, 906)

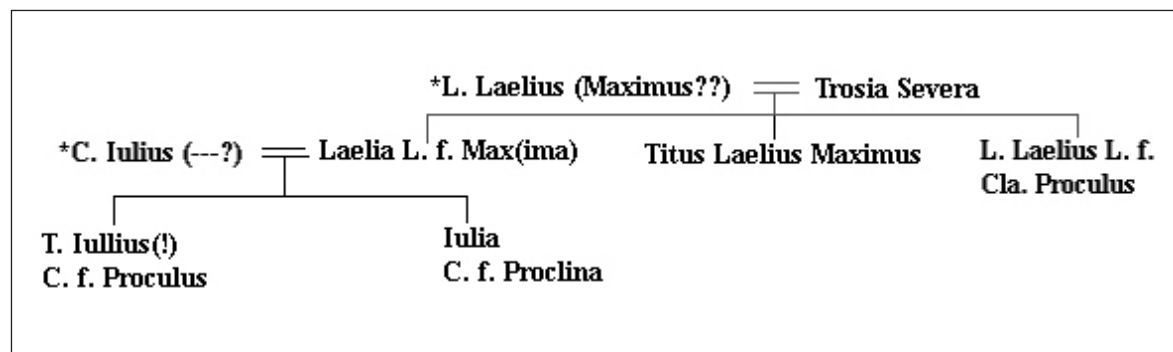
*Fig. 15. Stemma of Laelii from a cipus from Petrčane (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 992 = *ILJug* 1978, 906)*

Sl. 16. Genealoška shema Lelija sa cipusa iz Aserije (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1004 = *CIL* 3, 15033)

*Fig. 16. Stemma of Laelii from a cipus from Asseria (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1004 = *CIL* 3, 15033)*

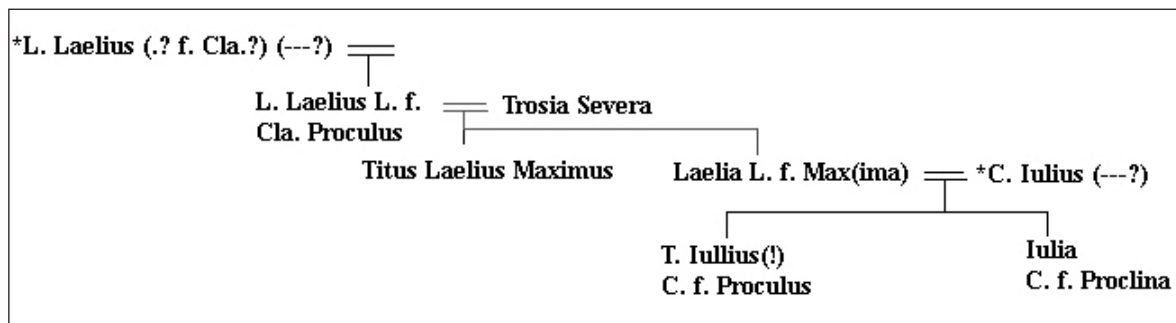
Kad bi bilo moguće spojiti te tri genealoške sheme u jedinstveno genealoško stablo, to bi možda moglo izgledati tako da su svi troje Lelija braća i sestra:

Sl. 17. Hipotetično genealoško stablo aserijatske familije *Laelii* (N. B. nepostojeće/nedokazive genealoške veze označene su zelenom bojom)

Fig. 17. Hypothetic stemma of Laelii familia of Asseria (N. B. non-existing/unprovable family ties are marked in green)

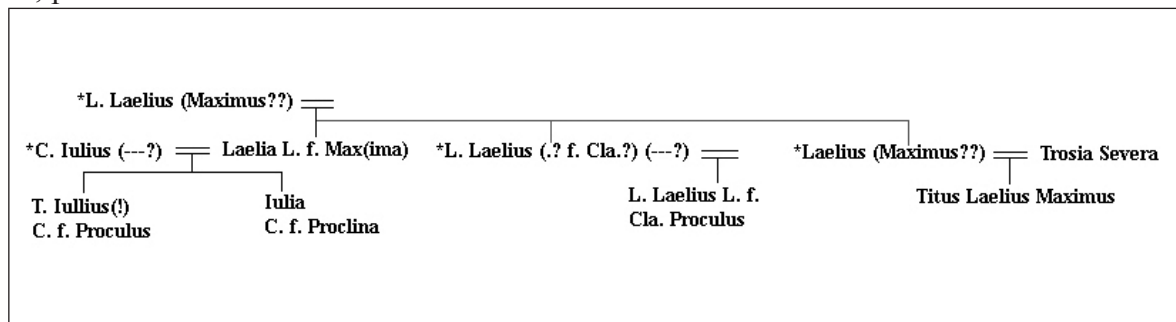
ili tako da su dvoje potomci jednoga od njih, npr.

Sl. 18. Hipotetično genealoško stablo aserijatske familije *Laelii* (N. B. nepostojeće/nedokazive genealoške veze označene su zelenom bojom)

Fig. 18. Hypothetic stemma of *Laelii* familia of Asseria (N. B. non-existing/unprovable family ties are marked in green)

ili, pak:

Sl. 19. Hipotetično genealoško stablo aserijatske familije *Laelii* (N. B. nepostojeće/nedokazive genealoške veze označene su zelenom bojom)

Fig. 19. Hypothetic stemma of *Laelii* familia of Asseria (N. B. non-existing/unprovable family ties are marked in green)

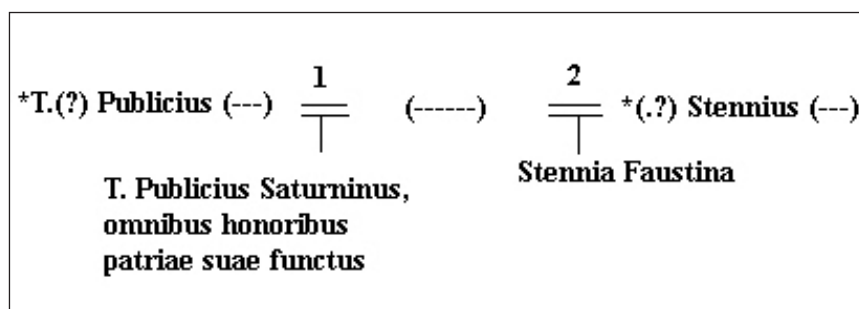
i tako dalje, jer mogućnosti su vrlo brojne, te je zbog toga preporučljivo zadržati se na onome što sa sigurnošću možemo utvrditi, a to su obiteljski odnosi koje pružaju pojedinačni natpisi za na njima spomenute osobe (a to su genealoške sheme na slikama **14-16**), dok o njihovoj srodničkoj povezanosti s osobama s ostalih dvaju natpisa smijemo uspostaviti tek općenitu povezanosti među familijama, no ne i njihovim individualnim članovima.

Na osnovi do sada izloženoga smije se zaključiti da su ovdje obrađeni *Laelii* pripadali aserijatskom vladajućem sloju - kako u društvenom, tako i u gospodarskom i političkom pogledu, o čemu svjedoče tribus *Claudia* u koji su bili upisani stanovnici Aserije, zatim financijski zahtjevni spomenici koje postavljaju članovi te familije, te obiteljska povezanost s barem još jednom familijom, *Iulii*, koja je također dala visokih gradskih dužnosnika i bogatih munificijencija.

Sl. 20. Nadgrobni spomenik T. Publicija Saturnina (br. 9)

Fig. 20. Sepulchral monument of T. Publicius Saturninus (nr. 9)

Sl. 21. Genealoška shema T. Publicija Saturnina

Fig. 21. Stemma of T. Publicius Saturninus

9. Velik nadgrobni spomenik iz prve polovice 2. st. po Kristu /Sl. 20/.¹¹²

*D(is) M(anibus) / T. Publicio Saturnino <f>{f}r(atri), om/n<l>{i}bus honor(ibus) / ⁵ patri(a)e suae fun/cto, Stennia Fau/stina soror.*¹¹³

Taj je nadgrobni spomenik, veliki četvrtasti cipus, ili, točnije, nadgrobnu aru,¹¹⁴ postavila sestra (*Stennia Faustina*) svom pokojnom bratu (*T. Publicius Saturninus*). Brat je u Aseriji obnašao gradske časti do duovirata, što je izraženo frazom *omnibus honoribus patriae suae functo*,¹¹⁵ drugim riječima, prema tomu, i sudeći po drugim aserijatskim poznatim kursusima, obnašao je službe gradskog vijećnika i edila (*decurio, aedilis*).

Neobično je i zanimljivo da brat i sestra nose različite nomene: brat pripada familiji *Publicii*, a sestra *Stennii*, što može biti znak da se majka preudala

(ostavši udovica ili razvodom; usp. Sl. 21), ili da su možda djeca rođena iz iste bračne veze roditelja, koji, međutim, nisu imali *ius conubi* kad se jedno od njih rodilo, odnosno, tada su bili različitih građanskih

¹¹² G. ALFÖLDY (1969, 288, s.v. Saturninus) datira ga u rani Principat, isto kao i M. Glavičić (2002, 222, Kat. br. 91), i to, tijekom 2. st., prema čemu se, onda, spomenik može datirati u 1. pol. 2. st.; tomu u prilog ide i uporaba formule *omnibus honoribus functus* koja se na natpisima javlja od Hadrijana na dalje (v. J.-M. LASSCRE, 2005, 372-3).

¹¹³ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 998 = *CIL* 3, 9941 (i str. 2272); usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 222, Kat. br. 91.

¹¹⁴ Pri objavi u *CIL*-u spomenik je identificiran kao cipus (v. prethodnu bilješku); međutim, sudeći po vanjskim odlikama i po dimenzijama, bilo bi ispravnije odrediti ga kao nadgrobnu aru tripartitna tipa, poput drugih dviju iz Aserije objavljenih u D. MARŠIĆ, 2005, br. 2 i 3, str. 31 i dalje; usp. i ovdje, br. 12.

¹¹⁵ Ova formula zamjenjuje nabrojanje gradskih časti do duovirata (J.-M. LASSCRE, 2005, 372-3).

statusa?! Niti jedno nema filijaciju, koja bi “razotkrila” njihove očeve, i pomogla dati odgovor na njihova različita *nomina*. Ipak, sudeći po imenima djece, čini se da su obje familije bile doseljeničkoga, najvjerojatnije italskog, porijekla.

Nomen *PUBLICIUS* je svagdje vrlo čest, i u Dalmaciji ga, prema Alföldyju, prije svega nose Italici s oslobođenimcima.¹¹⁶ U Liburniji je do sada potvrđen kod osam osoba (uključujući i Saturnina),¹¹⁷ od kojih su dvije zabilježene kao svjedoci na vojnoj diplomi iz Herculanuma (*CIL* 13, 11),¹¹⁸ a jedan, oslobođenik ili potomak oslobođenoga javnog roba, bio je čuvar hrama Apolona Likijskog u Zadru (*CIL* 3, 2902).¹¹⁹ Među preostalim Publicijima u Liburniji ističe se još jedan iz Aserije: to je L. Publicius Tertius (?),¹²⁰ koji je Aseriji postavio poveći žrtvenik posvećen bogu Janu, procijenjen u vrijednosni razred 3 (= srednja, niža vrijednost),¹²¹ što bi moglo ukazivati na to da je i on pripadao među imućnije građane Aserije. Ime Saturninus možda se vrlo rijetko može povezati i sa snažno romaniziranim domaćim stanovništvom Liburnije,¹²² ali se čini da to nije slučaj i s ovim aserijatskim uglednikom, već se njega, dok se ne pronađu argumenti u prilog drugačijeg mišljenja, treba smatrati članom doseljeničke italske familije.

¹¹⁶ G. ALFÖLDY, 1969, 112, s.v. Publicius, gdje navodi da su ga dijelom nosili i nekadašnji javni robovi. Za rasprostranjenost nomena u zapadnim dijelovima Rimskog carstva v. u novije doba *OPEL* 3, 170.

¹¹⁷ A. KURILIĆ, 1999, 360.

¹¹⁸ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2862; usp. ondje i spomenik br. 2863 (*CIL* 16, 14), gdje se, izgleda, kao svjedok javlja isti Publicije Krecent, ali sada pišući nomen kao Pobicius. U Liburniji je zabilježen još samo jedan Pobicije, dječacić iz Skardone (*CIL* 3, 3186 + str. 1650); za njihovu malobrojnost u Liburniji usp. A. KURILIĆ, 1999, 359.

¹¹⁹ J. MEDINI, 1970, 134 i dalje; usp. i M. SUIĆ, 1981, 192.

¹²⁰ Kognomen mu je možda bio Terentius, v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2381 (= *CIL* 3, 9932).

¹²¹ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2381. Are su prilično brojne na području Liburnije (prema podacima iz A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, čak 161 spomenik označen je kao ara), i najčešće su, zacijelo već kao radionički standard, bile skromnih dimenzija i jamačno ne previsokih cijena, čime su bile dostupne širem krugu potencijalnih kupaca (v. A. KURILIĆ, 1999, 207-208). Od onih ara kojima su poznate dimenzije (njih tek 79), 11 ih pripada u vrijednosni razred 0 (= iznimno mala vrijednost), a čak 41 pripada u vrijednosni razred 1 (= vrlo mala vrijednost), dok tek 2 spadaju u najviše vrijednosne razrede (v. ovdje, Prilog 2). Te velike i skupe are postavili su pripadnici najimućnijih i najbogatijih slojeva, ponekad za vlastite potrebe (npr. Faust, rob zakupca carina na Vratniku, koji je postavio najskuplje procijenjenu aru [v. A. KURILIĆ, 1999, 204 i Katalog natpisa, spomenik br. 2665 = *ILJug* 1978, 920] ili članica senatorske obitelji Kalpurniji [v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2625 = *ILJug* 1963, 260, te još dvije njezine are, procijenjene na nešto manju vrijednost - u vrijednosni razred 6: A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2626-2627], a ponekad postavljajući monumentalne žrtvenike u gradskim svetištima ili ispred njih, poput Apuleje Kvinte iz Zadra (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2048 = *CIL* 3, 9982 [2904 = 2905 = 6566] i A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2049 = *CIL* 3, 9994 [6566]).

¹²² A. KURILIĆ, 1999, 170, 407.

Nomen *STENNIUS* je, prema Alföldyju, snažno rasprostranjen u južnoj Galiji, a poznat je svagdje u Italiji i na Zapadu, dok ga u Dalmaciji nose italske obitelji.¹²³ U Liburniji je ovo jedina njegova potvrda.¹²⁴ Osim toga, Stenijin kognomen Faustina, iako svagdje rasprostranjen,¹²⁵ u Liburniji jedva da je bio upotrebljavan!¹²⁶ Stoga se čini uvjerljivim zaključiti da je *Stennia Faustina* bila pripadnica doseljeničke, najvjerojatnije italske, familije.

Velik i skupocjen nadgrobni spomenik u obliku četvrtastog cipusa (možda baze stojećeg kipa?) jasno svjedoči o imetku kojim je raspolagala Saturninova obitelj: on i njegova familija *Publicii* jamačno su raspolagali imetkom i ugledom koji mu je omogućio postizanje gradskih službi, no i njegova sestra, koja je pripadala familiji *Stennii* morala je raspolagati otprilike podjednakim imetkom kako bi se na doličan način pobrinula o iskazivanju posljednjih počasti svome bratu, aserijatskom magistratu. To bi se također moglo shvatiti kao dokaz postojanja statusne endogamije među vodećim liburnskim obiteljima: nama, na žalost, imenom nepoznata majka Publicija Saturnina i Stenije Faustine bila je, kako se čini, dva puta udana, i to oba puta u imućne, a zacijelo i društveno istaknute familije. Vrlo je vjerojatno i ona sama pripadala familiji istoga ranga, i tim je bračnim vezama samo jačao vladajući sloj Aserije (a možda i obližnjih zajednica, jer je vrlo lako moguće da je majka bila pripadnica neke istaknute familije iz nekoga drugog grada).¹²⁷

10. Djelomično sačuvan kameni mjerni stol (*mensa ponderaria*, Sl. 22) tek se okvirno datira u vrijeme ranog Principata.¹²⁸

¹²³ G. ALFÖLDY, 1969, 123, s.v. Stennius. Ondje se jasno uočava da su Steniji gotovo isključivo naseljeni na prostoru Salone i bliže okolice (što potvrđuje i nova dalmatinska potvrda tog nomena - *AE* 1999, 1227 [= D. MARŠIĆ, 1999, 156 i d.] iz Grudina: *Stenius / Fortis / Lupulae / colliber/tae / b(ene) m(erenti)*). Tim je imenom imenovan još i jedan sevir iz Narone (*ILJug* 1978, 654; usp. i M. GLAVIČIĆ, 2002, 222, Kat. br. 91).

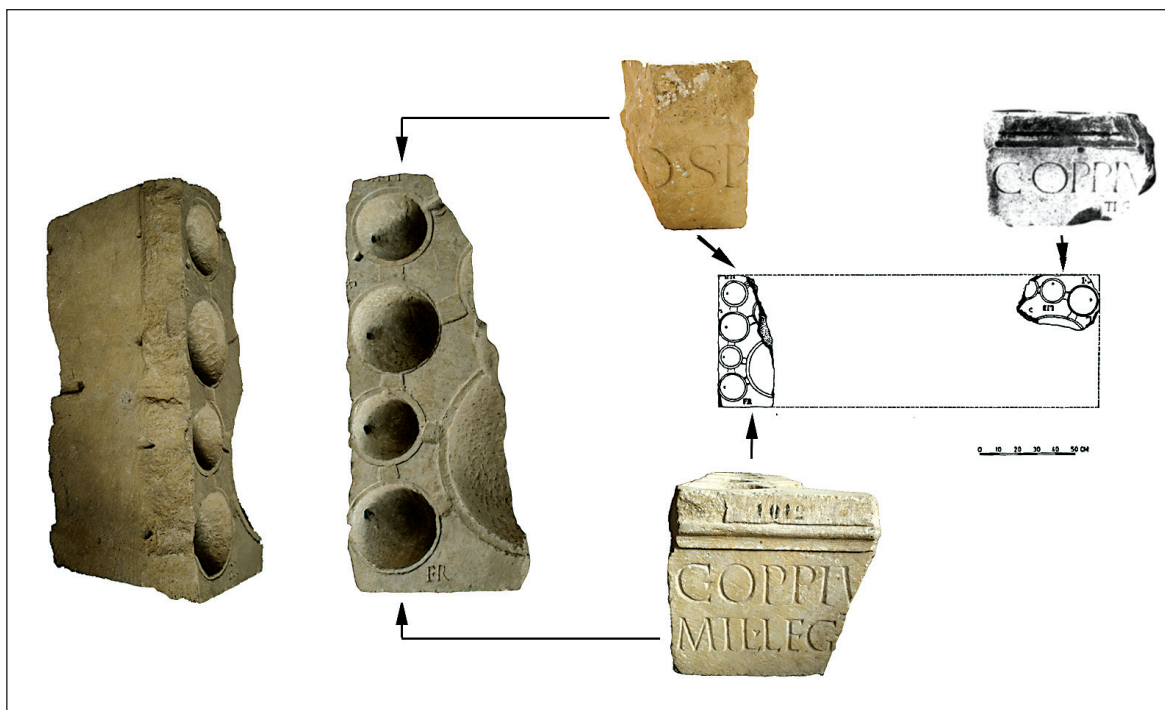
¹²⁴ A. KURILIĆ, 1999, 363.

¹²⁵ G. ALFÖLDY, 1969, 200, s.v. Faustinus; usp. *OPEL* 2, 135-136.

¹²⁶ Poznate su svega dvije sigurne potvrde i jedna upitna; v. A. KURILIĆ, 1999, 387-388. Jedan je od tih dvoje (ili možda troje) nositelja istaknuti *Sex. Minicius Faustinus Severus, cos. suff.* 127. po Kr. s počasnog natpisa iz Burnuma; v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2167 (= *CIL* 3, 2830 (9891) (i str. 1036; i str. 2328.12)).

¹²⁷ Za statusnu endogamiju kod vladajućeg sloja Liburnije v. A. KURILIĆ, 1999, 212 i d.; A. KURILIĆ, 1999a, 229-237; usp. i ovdje bilj. 53.

¹²⁸ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2558.

Sl. 22. Mensa ponderaria iz Aserije (br. 10)

Fig. 22. Mensa ponderaria from Asseria (nr. 10)

- (a) *C. Oppiu[s] ——— trib(unus?)] / mil(itum) leg(ionis) X[I C. p. f. ———] //*
 (b) *[—] d() s(ua) p(ecunia) / [———?] //*
 (c) *fr(ument?) //*
 (d) *he(mina?) //*
 (e) *s(extarius). ///*
 (f) *C. Oppiu[s] ———] / Ti. C[laudi () ———] //*
 (g) *l(ibra) /*
 (h) *lib(ra) /*
 (i) *s(extarius) /*
 (j) *s(extarius??).¹²⁹*

Dva ulomka jednoga velikog mjernog stola pronađena su na forumu Aserije,¹³⁰ jamčno nedaleko od samoga mjesta na kojemu su bili na usluzi starim Aserijatima. Na gornjoj površini imaju udubine raznih obujmova za prihvat menzura, a na dvjema dužim bočnim stranama, ispod jednostavne profilacije koja se nalazila odmah na vrhu, tekao je tekst

¹²⁹ Prema A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2558, gdje se cjeline (a) do (e) donose se prema *ILJug* 1986, 2832, a cjeline (f) do (j) prema J. JELIČIĆ, 1980, 61 i d..

¹³⁰ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2558.

koji je jamačno spominjao onoga tko je bio zaslužan za ovaj vrlo koristan čin evergetizma (tj. javnog dobročinstva). Sudeći prema većemu sačuvanom ulomku, kraće strane nisu uopće imale natpisa (v. Sl. 22).

Jednoj strani, koju uvjetno možemo zvati prednjom, pripadali bi ulomci ovdje označeni (f) i (b), pri čemu bi ulomak (f) pripadao početku teksta, a ulomak (b) njegovu kraju, pa bi, prema tomu, spojeni tekst trebao glasiti otprilike ovako:

C. Oppiu[s] ———] d(e) s(ua) p(ecunia) / Ti. C[laudi (?) ———].

Skraćenica s kraja prvog retka možda se može čitati i kao [*— d(ecreto)] d(ecurionum) s(ua) p(ecunia)*,¹³¹ no, u svakom slučaju, taj je čin javnog dobročinstva obavljen vlastitim novcem dobročinitelja.

Drugoj dužoj strani, uvjetno nazvanoj stražnjom, pripadao bi ulomak (a), i lako je moguće da je tekst ove strane ponavljao (iako, kako se čini, ne sasvim istovjetno) tekst s tzv. prednje strane, pa bi se mogao restituirati:

C. Oppiu[s] ——— trib(unus?)] / mil(itum) leg(ionis) X[I C. p. f.]? ——— d. s. p.).

Na oba sačuvana ulomka vrlo kvalitetnom i lijepom kapitalom isklesano je ime dobročinitelja čijom se zaslugom i novcima na forum Aserije postavio mjerni stol: *C. Oppius*. Ostatak njegova imenovanja nedostaje, jednako kao i gotovo cijeli *cursus honorum*, iz kojega je jedino poznat dio vojne, legijske, karijere: [*---*] *mil. leg.* [*----*]. Svi su dosadašnji istraživači skloni taj dio teksta restituirati kao [*trib(unus)] mil(itum) leg(ionis) X[I? C. p. f.?]*,¹³² te ga time uvrštaju najmanje u viteški stalež, ili čak u senatorski.¹³³ No, s obzirom na narav i sačuvanost spomenika to je tek jedno od više mogućih tumačenja.¹³⁴ Uspješna vojna karijera bila je jedan od prokušanih načina za mladiće iz provincija koji su težili višim državnim službama, a neki su se od njih doista i uspjeli do viteških i, rjeđe, senatorskih položaja.¹³⁵ Uzevši u obzir rekonstruiranu dužinu mjernog stola (v. Sl. 22), čini se da je u

¹³¹ *ILJug* 1986, 2832.

¹³² *ILJug* 1986, 2832 (v. i H. LIEBL - W. WILBERG, 1908, Bb.63; *CIL* 3, 15025); J. JELIČIĆ, 1980, 66. V. i A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2558. Ipak ga, makar kao upitnu potvrdu, J. J. WILKES, 1970, Appendix, str. 548-551 ne uvršta u popis vitezova niti ga J. ŠAŠEL, 1982., 561 i d. ne uvršta kao pretpostavljenog člana senatorskog staleža podrijetlom iz rimske Dalmacije.

¹³³ V. ovdje, bilj. 37.

¹³⁴ Teoretizirajući na osnovi istih raspoloživih podataka, Opije je mogao biti vojnik, dočasnik ili veteran; mogao je biti domaći Aserijat koji je nakon vojne službe odlučio u rodnom gradu ostvariti i političku karijeru (usp. ovdje, br. 2, ili bilj. 35 i 36).

¹³⁵ Najbolji primjer s liburnskih natpisa društvenog uspona zahvaljujući vojničkoj karijeri pruža *Q. Raecius Q. f. Cl. Rufus (Iader, CIL 3, 2917=9985)*, koji preko uspješne vojne službe ulazi u viteški stalež, a njegov je potomak, vjerojatno unuk, ušao u senatorski stalež (*C. Raecius Rufus; Arba, CIL 3, 3116*). Za više primjera, v. A. KURILIĆ, 1999, 238 i dalje.

prvom retku tzv. stražnje strane moglo biti otprilike 40-ak slovnih znakova, što je dovoljno ne samo za njegovo cjelovito imenovanje (čak i ako uključuje neskrraćeno očevo ime u filijaciji), nego i za skraćeni navod jedne do najviše dvije (civilne ili svećeničke?) službe prije završne skraćenice *trib.* Čini mi se da bi se upravo ovdje trebao očekivati navod ediliteta i/i-li duovirata, analogno nekim drugim poznatim primjerima s mjernih stolova.¹³⁶

U drugom bi retku bilo više slovnih znakova (otprilike 50-ak), jer su sačuvana slova manjih dimenzija od onih u prvom retku, te se tu svakako mora očekivati nastavak nabrajanja Opijevih službi (možda još koja vojna služba?), a možda i povod za dobročinstvo (*ob honorem* ili sl.) prije pretpostavljenoga završnog naglaska da je posao obavljen o vlastitom trošku (možda, kako je gore rečeno, odlukom gradskog vijeća). Prema tomu, idealna rekonstrukcija tijeka natpisa na ovoj strani mjernog stola mogla bi izgledati otprilike ovako:

C. *OPPIUS* [praenomen vel cognomen patris + “f. “ + tribus + cognomen + honos I + honos II + “trib(unus) “] / *MIL(itum) LEG(ionis)* [+ numerus cognomenque legionis + militia I + militia II + “ob honorem” aliquo + “d. “? + “d(ecurionum? - vel de) s(ua) p(ecunia)“].

Ostatci Opijeva imenovanja, iako vrlo skromni, ukazivali bi na mogućnost da je bio domorodačkoga liburnskog podrijetla; naime, nomen *OPPIUS* bio je osobito rasprostranjen kod domaćeg stanovništva sjeverne Italije i Liburnije.¹³⁷ Nadati se da će se tijekom suvremenih sustavnih arheoloških istraživanja Aserije pronaći i ostali dijelovi ovoga mjernog stola, te da ćemo saznati više o ovom aserijatskom dobročinitelju i njegovoj obitelji.

Na tzv. prednjoj strani se, kao što je već rečeno, vjerojatno do neke mjere ponavljao tekst s druge, duže strane. Ipak, uočuju se razlike, poglavito u skromnim ostacima drugog retka, koji je bio klesan izrazito sitnijim slovima, a koja su, čini se, pripadala imenovanju još jednog muškarca. Njegovo je ime moglo biti *Ti. C[laudius]* - s obzirom na to da se taj nomen u našim krajevima vrlo često javlja uz prenomen Tiberije, ili možda u inačici *Ti. C[lodius]*. Nomen *CLAUDIUS* u rimskoj je Dalmaciji relativno rijedak (u odnosu na ostale carske nomene), i veže se uz dodjelu građanskog prava od strane Klaudija i Nerona; domaći se Klaudiji mogu sa sigurnošću dokazati jedino u Liburniji, Rideru i Skelanima.¹³⁸

¹³⁶ Natpisi na stranama mjernih stolova obično spominju magistrat koji su ih postavili, a koji su bili zaduženi za nadzor i provjeravanje javnog prometa, trgovine, a osobito za mjere i utege. Ti su magistrati na zapadnom dijelu Carstva bili edili, ili, ponekad, duoviri; v. J. JELIČIĆ, 1980, 65.

¹³⁷ A. KURILIĆ, 1999, 357-358, i A. KURILIĆ, 2002, 140. V. i G. ALFÖLDY, 1969, 105, s.v. Oppius; usp. i J. UNTERMANN, 1961, Karta 26.

¹³⁸ G. ALFÖLDY, 1969, 37, s.v. Claudius. Za distribuciju nomena u Liburniji, v. u novije vrijeme A. KURILIĆ, 1999, 344-345.

U Aseriji su do sada potvrđeni kod još dvije osobe,¹³⁹ a inačicom *CLODIUS/A* tri puta, jednom na liburnskom cipusu,¹⁴⁰ drugi put na natpisu posvećenom liburnskoj božici Latri (v. ovdje, br. 14), i treći put na ulomku stele.¹⁴¹ Ova zadnjespomenuta potvrda iznimno je značajna jer se prvi put može nedvojbeno dokazati da je nositelj ovog nomena na području Aserije bio liburnskoga domorodačkog podrijetla (*Clodia Tur[i f.] Aeta*).

11. Četiri ulomka natpisa koji se okvirno datira u rani Principat pripadaju jednom manjem arhitravu (v. Sl. 23):

[---?. Pa]piri[ius] C. f(i)lius) Secund[us vel inus ----].¹⁴²

U sačuvanom dijelu teksta čita se tek veći dio imenovanja muškarca, Papirija Sekunda (ili Sekundina), Gajeva sina, dok je ostatak teksta odlomljen. Nadati se da će se naći još poneki ulomak koji će se dati spojiti s ovima, kao što se već dogodilo s ulomkom na kojemu je uklesana filijacija i početno slovo kognomena,¹⁴³ i koji će nam možda omogućiti da natpis stavimo u povijesni i urbanistički kontekst. Mjesto nalaza ulomaka na prostoru foruma Aserije ili uz njegov sam sjeveroistočni rub, ukazuje na to da je arhitrav pripadao nekoj javnoj gradnji manjih dimenzija, o čijoj se naravi može tek nagađati. No, gotovo je sigurno da arhitrav nije pripadao nekom od portika koji su okruživali zrcalo foruma. Također, mjesto nalaza ukazivalo bi i na to da se objekt kojemu je pripadao mogao nalaziti blizu onoga što ga je sagradio L. Kaninije Fronton, flamen božanskog Klaudija (br. 3), a usporedba dimenzija slova na ta dva arhitrava ukazivala bi na to da je Papirijeva gradnja bila nešto veća od Kaninijeve.¹⁴⁴

Koja god bila munificijencija koju je poduzeo Papirije Sekund (?), ona svjedoči o njegovu uglednom položaju u društvu i znatnom imetku kojim je raspolagao, i, iako na ovim skromnim ostatcima natpisa nema nikakvih naznaka o nekoj javnoj službi, već sama priroda javnog dobročinstva svjedoči u prilog toga da je Papirije jamačno pripadao onome sloju u gradu iz kojega su se birali gradski dužnosnici.

¹³⁹ Ime je u inačici Claudius/Claudia potvrđeno na jednom liburnskom cipusu aserijatske skupine (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1495 (= *CIL* 3, 2190 = *CIL* 5, 2200 (8852)) i na tri međaša koji ponavljaju isti tekst, tako da je na njima uvijek spomenut jedan te isti Klaudije, koji je sigurno bio stranac u ovim krajevima (za međaše v. S. ČAČE, 2003, 22 i d., br. 3-5).

¹⁴⁰ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2713 = *ILJug* 1986, 2838.

¹⁴¹ M. GLAVIČIĆ, 2003, 82 i dalje.

¹⁴² A. KURILIĆ, 2004, br. 4, 52 i dalje.

¹⁴³ A. KURILIĆ, 2004, 52, ulomak (d).

¹⁴⁴ Detaljnije v. kod A. KURILIĆ, 2004, 63

Sl. 23. Ulomci arhitrava sa spomenom Papirija Sekunda?(br. 11)

Fig. 23. Architrave fragments mentionig Papirius Secundus?(nr. 11)

Jednako kao što malo znamo o samome Papiriju, tako malo znamo i o njegovim bližnjima: *PAPIRII* su na teritoriju Aserije potvrđeni na samo još dva spomenika, i to oba puta na liburnskim cipusima. Na jednome, koji je nađen u Perušiću, tekst je jako oštećen kasnijim preklesavanjem, pa ime pokojnika nije dobro sačuvano (kao ni ostatak teksta); ipak, čini se da mu je ime bilo: *L. Papirius C. f. [—]*.¹⁴⁵ Na drugom liburnskom cipusu, koji I. Fadić upravo objavljuje u ovome svesku časopisa *Asseria* (v. ondje, br. 4), imenovana su dva pripadnika *familiae Papiria*: otac *L. Papirius Didimus* i sin mu *L. Papirius Rufus* (?).

Imena *Papirius* i *Secundus*, *Secundinus* svagdje su vrlo česta, tako da se na osnovi njih ne može niti pokušati odrediti etnička pripadnost Papirija Sekunda (?).¹⁴⁶ Kognomen *Rufus* također je svagdje vrlo čest,¹⁴⁷ pa i kod sasvim romaniziranih osoba za koje se može pretpostaviti liburnsko domorodačko podrijetlo,¹⁴⁸ ali je ime *Didymus* (koje je u osnovi grčkog podrijetla) svagdje poznato¹⁴⁹ i teško da bi ga se moglo smatrati dijelom liburnskoga

¹⁴⁵ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2251 (= *CIL* 3, 2853 + str. 2167).

¹⁴⁶ V. A. KURILIĆ, 2004, bilj. 77 na str. 63. Nomen je svugdje vrlo raširen, osobito u sjevernoj i srednjoj Italiji, a u Dalmaciji ga poglavito nose Italici s oslobođenicima (G. ALFÖLDY, 1969, 107, s.v. *Papirius*). Kognomen *Secundus*, slično kao i *Secundinus*, također je svagdje snažno rasprostranjen; i u Dalmaciji je jedan od najčešćih kognomena, ali se tek rijetko javlja kod osoba domaćeg podrijetla (G. ALFÖLDY, 1969, 290 i d., ss.vv. *Secundinus*, *Secundus*). Ipak, u Liburniji ih se može naći kao kognomene koje su rado nosili pripadnici snažno romaniziranih domorodačkih liburnskih obitelji (A. KURILIĆ, 1999, 170, v. i 408-409, gdje se kao pripadnica domorodačkog stanovništva jasno identificira npr. *Marica C. f. Secunda* - za pripadnost imena *Marica* liburnskom imenskom fondu v. A. KURILIĆ, 2002, 131). Sigurna pripadnica liburnskog naroda bila je i *Octavia Q. f. Secunda*, kći Liburnke *Quintiae Voltisae*, s nadinskog spomenika *CIL* 3, 2870 (i str. 1037) (= A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1890); o toj obitelji od novijih radova v. A. KURILIĆ, 1999a, 233 id., osobito 235.

¹⁴⁷ Kognomen *Rufus* svagdje je vrlo snažno rasprostranjen, a osobito u Italiji i Hispaniji; i u Dalmaciji je vrlo čest, čak i kod domaćih (G. ALFÖLDY, 1969, 283-284, s.v. *Rufus*); za mnogobrojnost i rasprostranjenost imena v. i *OPEL* 4, 35-36.

¹⁴⁸ A. KURILIĆ, 1999, 170, v. i 406-7, gdje se kao liburnski domorodci prepoznaju npr. *Rufus Clausi* (usp. A. KURILIĆ, 2002, 128) ili *L. Granius Voltimes(is) f. Rufus* (usp. A. KURILIĆ, 2002, 134).

¹⁴⁹ G. ALFÖLDY, 1969, 188, s.v. *Didymus*. Za grčke potvrde tog imena i njegovih inačica v. u *LGPN*, a za rasprostranjenost u zapadnim dijelovima Rimskog carstva v. *OPEL* 2, 100.

domorodačkog imenskog blaga. Papirije Didim je, prema tome, možda čak mogao biti i doseljenik (ili potomak doseljenika) iz nekih grčki govorećih dijelova rimske države, ili, vjerojatnije, oslobođenik familije Papirija, budući da su

Sl. 24. Nadgrobna ara aserijatskog edila i duovira G. Titija Priscina (br. 12)

Fig. 24. Sepulchral ara of C. Titius Priscinus, aedilis and Ilvir of Asseria (nr. 12)

grčka i/ili orijentalna imena bila vrlo česta u imenovanju servilne populacije neovisno o svom etničkom podrijetku.¹⁵⁰ Premalo je podataka da bi se pokušalo ustanoviti veze između ovih pripadnika gensa *Papiria*, no, s obzirom na neupitnu pripadnost Papirija Sekunda najvišem društvenom i imovinskom sloju Aserije, lako je moguće da je Didim (ako je doista bio oslobođenik - a tomu u prilog ukazivao bi i nedostatak filijacije) bio upravo Sekundov oslobođenik ili nekog drugoga bliskog srodnika iz Sekundove familije.

12. Tripartitna nadgrobna ara iz oko sredine 2. stoljeća po Kristu /Sl. 24/.¹⁵¹

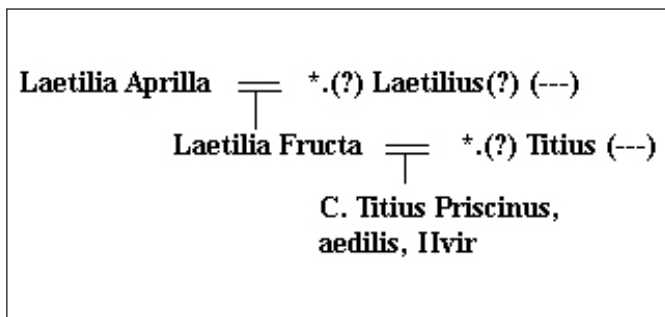
*D(is) M(anibus) / C(aio) T(itio) Priscino / aed(ili) II (duo)vir(o) a/nnorum / ⁵ XXXIII m(ensium) VII d(ierum) / VIII Laetilia Fr/ucta mater f/ilio pientis/simo fecit.*¹⁵²

¹⁵⁰ A. KURILIĆ, 1999, 158 i d., gdje je navedena i starija relevantna literatura.

¹⁵¹ Prvi ju je objavio I. Fadić (I. FADIĆ, 2001, 162; usp. i I. FADIĆ, 2003, 13-14), a potom ju je obradio i D. Maršić raspravljajući upravo o toj vrsti epigrafskih spomenika (D. MARŠIĆ, 2005, 32 i d., 39). I. FADIĆ (2001, 157, 172-173) datira spomenik u kasni Principat (tako i M. GLAVIČIĆ, 2002, 220, Kat. br. 89). D. MARŠIĆ (2005, 39), koji i detaljnije obrađuje stilsko-tektonička svojstva are, spomenik datira u 1. ili najkasnije 2. četvrtinu 2. stoljeća, ali bez iznošenja jasnih argumenata. Sudeći prema epigrafsko-onomastičkim pokazateljima, čini se da treba međusobno približiti te dvije datacije i spomenik datirati oko sredine 2. st. po Kr.; naime, epigrafsko-onomastička obilježja ovog spomenika većinom pripadaju vremenu koje bi se moglo definirati kao prijelaz ranog Principata (od Augusta do 160. po Kr.) na kasni Principat (160.-285. po Kr.; usp. G. ALFÖLDY, 1969, 22), dakle, otprilike sredini 2. st. po Kristu. Naime, *tria nomina* bez filijacije kao i nedostatak navoda tribusa, karakteristični su za kasni Principat (G. ALFÖLDY, 1969, 27), ali bi navod posvetne formule "D. M.", i to ovako jako skraćene, bio uobičajen u vrijeme prijelaza s prvog na drugo stoljeće (G. ALFÖLDY, 1969, 28). Također, na ranim nadgrobnim natpisima većinom stoji *pater* ili *mater*, dok je pridjev *pientissimus* pretežno karakterističan za kasniju epohu (G. ALFÖLDY, 1969, 29). Ali podatak o životnoj dobi izražen pomoću *annorum* (koje je često skraćeno) i bez tome pripadajućeg glagola (*vixit...*), značajan je, štoviše, za rani Principat (G. ALFÖLDY, 1969, 29); a, opet, oznaka *menses* i *dies* kod životne dobi karakteristične su prije svega za kasniju epohu (G. ALFÖLDY, 1969, 30).

¹⁵² Tekst donosim prema I. FADIĆ, 2001, 162.

Taj je natpis postavila *Laetilia Fructa* svom sinu G. Titiju Priscinu (*C. Titius Priscinus*), edilu i duoviru Aserije, a koji je preminuo u dobi od 33 godine, 7 mjeseci i 8 dana. Sretnom igrom slučaja, poznat je još jedan natpis koji je postavila ista Letilija Frukta.¹⁵³ To je nadgrobni natpis koji je pronađen u obližnjem Perušiću, a koji je Frukta postavila svojoj majci Letiliji Aprili (*Laetilia Aprilla*).¹⁵⁴ Ta dva spomenika približno su istodobna, iako je vrlo lako moguće da je baka bila pokopana nešto ranije nego unuk,¹⁵⁵ što je i vrlo vjerojatno, uzevši u obzir da je baka - ukoliko bi nadživjela unuka, koji je umro u 33. godini života - doživjela približnu dob od oko 70 godina (ukoliko su i ona i kći, svaka rodile oko 20. godine života), što nije dob koju su se mnogi mogli ponadati da će dočekati živi.¹⁵⁶

Sl. 25. Genealoška shema G. Titija Priscina
Fig. 25. Stemma of *C. Titius Priscinus*

Veliki nadgrobni spomenik lijepe (no ne i izvrsne) izrade¹⁵⁷ zajedno i visoki gradski službi koje je Priscin obnašao, nedvojbeno svjedoče o imetku i ugledu kojim je raspolagao ne samo on nego jamačno i njegova familija. Međutim, o njoj malo znamo. Sudeći prema inače svagdje vrlo čestom nomenu, *Titii* bi ovdje mogli biti kako domorodačkog tako i doseljeničkog podrijetla.¹⁵⁸ U Aseriji je

¹⁵³ Dva natpisa povezao je već I. FADIĆ, 2001, 169 i dalje.

¹⁵⁴ To je natpis A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 996 (= *CIL* 3, 2852): *D(is) m(anibus) / Laetiliae / Aprillae / Laetilia / ⁵ Fructa / matri {e}(f)ecit*.

¹⁵⁵ Usp. I. FADIĆ, 2002., 172-173, osobito bilj. 49.

¹⁵⁶ U radu predstavljenom na Znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva održanom u Zadru 1997. g., pokazala sam da je prosječna očekivana životna dob u antičkoj Liburniji mogla biti između četrdesetih-pedesetih godina života, a da su rijetki mogli očekivati da će nadmašiti 75 godina (iako ima i onih koji su doživjeli 90 i više godina). Životnu dob od 70 godina i više nalazimo zabilježenu kod ukupno 9 pokojnika (od kojih čak 5 pripada vojničkoj populaciji), između ukupno oko 150 pokojnika koji su naveli dob u kojoj su umrli (A. KURILIĆ, [1997.], *passim*).

¹⁵⁷ Prema izračunatim ukupnim dimenzijama (v. D. MARŠIĆ, 2005, 33), ova je ara morala pripadati među skuplje proizvode najvišeg vrijednosnog razreda, 9 (= izuzetno visoka vrijednost); v. ovdje Prilog 1.

¹⁵⁸ Tako za Priscina porocjenjuje I. FADIĆ, 2001, 173. S druge strane, M. GLAVIČIĆ (2002, 220, kat. br. 89) smatra da pripada domaćoj aristokraciji. Nomen *Titius* je inače svagdje iznimno čest, a u Dalmaciji ga nose Italici (osobito tijekom ranog Principata), romanizirano domorodačko stanovništvo, zapadni provincijalci ili Orijentalci (G. ALFÖLDY, 1969, 127, s.v. *Titius*). U Liburniji se samo u jednom slučaju sasvim jasno može posvjedočiti kod romaniziranog Liburna (*C. Titius [? f.] Volses*; A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1994), v. A. KURILIĆ, 1999, 364-365, iako su neki od tih Titija - nositelji kognomena poput *Proculus/a*, *Rufinus/a*, i sl. - mogli biti već snažno romanizirani liburnski domorodci (usp. A. KURILIĆ, 1999, 170).

ovo treća sigurna potvrda tog nomena,¹⁵⁹ uz još 2 nesigurne¹⁶⁰ i jedan homonimni kognomen.¹⁶¹ Prema sadašnjem stupnju poznavanja ovih osoba, i uzevši u obzir dobro potvrđenu mnogobrojnost ovog nomena, nije moguće ikoga od njih rodbinski povezati s Priscinom, kao ni nekog od Titija iz drugih liburnskih ili čak dalmatinskih mjesta. Nekakvu imensku srodnost možda bi pokazivala *Prisca* sa cipusa iz Kožlovca ako bismo prihvatili da je nomen kojim su bili imenovani ona i brat joj, glasio *Titius*, a ne *Mamaester*, no, to je više ideja za daljnja razmišljanja nego sigurna činjenica kojom bi se smjelo ozbiljno raspolagati. Međutim, valja imati na umu da među potvrđama iz razdoblja ranog Principata s područja Liburnije ima jedan dekursion iz Zadra (*M. Titius M. f. Ser. Marinus*) koji bi i mogao biti Italik,¹⁶² te jedan *princeps posterior leg. VII* iz Popovića ({S=C. } *Titius Geminus*,¹⁶³ i oba su mogla imati utjecaja na širenje nomena uspostavom svojevrstne klijentele u Aseriji.

Titijev kognomen *Priscinus* u Dalmaciji gotovo da nije bio do sada poznat,¹⁶⁴ stoga za sada ne može poslužiti kao ikakav indikator njegove etničke pripadnosti.

¹⁵⁹ Na jednoj ari iz kasnog Principata, čija se vrijednost procjenjuje u razred 3 (v. ovdje, Prilog 1), djelomično je sačuvan samo nomen zavjetodavca (v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2553 = *CIL* 3, 15020), tako da o podrijetlu ili društvenom položaju ne možemo ništa pouzdano reći, dok procijenjena vrijednost are ukazuje na to da je pripadao osobama s određenim imetkom. Kao sigurnu potvrdu ovog nomena računam i onu sa stele iz Aserije iz kasnog Principata, koju, čini se, *Titia Ursula* postavlja nekom Aureliju (za probleme u čitanju i interpretaciji v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1016 = *ILJug* 1978, 857).

¹⁶⁰ Na jednoj ari iz ranog Principata iz Perušića, posvećenoj Silvanu, a datiranoj u rani Principat, ime zavjetodavca uklesano je kao T. CAPER, što G. Alföldy čita kao *T(itius?) Caper*, napominjući da je taj kognomen potvrđen u keltskim provincijama (G. ALFÖLDY, 1969, 170, s.v. Caper); međutim, nije isključeno da se ovaj zavjetodavac zvao *T. Caper(tius)()* (v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2249 = *CIL* 3, 2848). Na liburnskom cipusu iz Kožlovca iz ranog Principata piše da ga je postavila *Prisca* svom bratu čije je ime uklesano kao TITO MAMAESTRO (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1009 = *ILJug* 1978, 864). Njegovo se ime najčešće tumači tako da *Tito* označuju njegovo osobno domorodačko ime (*Titus*), a da je *Mamaester* njegov nomen, iako je moguće njegovo ime čitati kao *Tit(i)us Mamaester* (ili čak **Mamaestrus?*), dakle, dobro poznatim nomenom i, doduše, nepoznatim, kognomenom. Naime, od ukupno poznatih nešto manje od 100 imena s područja europskog dijela Carstva, a koja završavaju na *-er* (usp. A. MÓCSY et alii, 1983, 339-340 - index inversus), gotovo svi su kognomen s iznimkom gentilicija Meter (detaljnije v. kod A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1009).

¹⁶¹ Aurelija Titija sa stele iz kasnog Principata (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1017 = *ILJug* 1978, 858).

¹⁶² A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2038 = *CIL* 3, 2930.

¹⁶³ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2413 = *CIL* 3, 9973 + str. 2273. U međuvremenu je pronađen još jedan međaš u Karinu Gornjem (S. ČAČE, 2003, 19 i dalje, br. 1), iz Dolabelina doba, na kojem je Titijev prenamen uklesan kao C., što je svakako trebalo stajati umjesto S na međašu iz Popovića, te stoga njegovo ime treba glasiti G. Titije Gemin (S. ČAČE, 2003, 21).

¹⁶⁴ Jedina dotadašnja potvrda, iz ranog Principata iz Salone, pripada strancu iz *Augusta Neviomago()* (za ime i potvrdu, v. G. ALFÖLDY, 1969, 273, s. v. Priscinus; usp. i *OPEL* 3, 162). Naprotiv, ime *Priscus*, čija je ono izvedenica, svagdje je vrlo brojno, pa tako i u Dalmaciji (osobito tijekom ranog Principata) gdje ga nose i romanizirani domorodci (v. G. ALFÖLDY, 1969, 273, s.v. Priscus; za rasprostranjenost imena u zapadnim dijelovima Carstva, usp. i *OPEL* 3, 163). Ime *Priscus* su, čini se, često birali i već vrlo romanizirani liburnski domorodci, v. A. KURILIĆ, 1999, 170, usp. i str. 402-403.

Dakle, sve do Priscina familija Titija u Aseriji nije ostavila osobito značajnog traga, ako ne računamo Titija spomenutoga ovdje u bilj. 159. S majčine strane, kako je već navedeno, poznate su majka i baka, koje su obje pripadale gensu *LAETILII*. Nositelji tog nomena mogu se vrlo često naći u sjevernoj Italiji, no drugdje su rijetki, pa tako i u Dalmaciji, gdje bi bili sjevernoitalskog podrijetla.¹⁶⁵ U Liburniji su potvrđena još dva pripadnika ovog gensa na jednoj steli iz obližnje kolonije Jader.¹⁶⁶ Tu stelu, datiranu okvirno u kasni Principat, postavljaju roditelji *Laetilius Philadelphus* i *Pompeia Maxima* (?), svom sinu Letiliju Antiohu (*Laetilius Antiochus*). Sudeći po onomastičkim pokazateljima, najvjerojatnije su roditelji (ili barem samo otac) pripadali oslobođeničkom sloju.¹⁶⁷

Na prvi pogled, u prilog pripadnosti oslobođeničkom sloju Priscinove bake i majke, govorila bi prisutnost istog nomena u njihovu imenovanju (osobito stoga što taj gentilicij ne pripada među vrlo česte).¹⁶⁸ Isti nomen u imenovanju majke i djece u načelu ukazuje na to da nije postojao konubij između nje i oca kad su se djeca rodila. To se najčešće događa upravo među pripadnicima servilne populacije, ali indicira i vezu između slobodnih ljudi različitih građanskih statusa između kojih nije bilo *ius conubii*, ili pak ukazuje na to da je otac bio nepoznat. Tada, u načelu, prema odredbama *ius gentium*, dijete slijedi pravni status majke, iako se povremeno te odredbe mijenjaju raznim senatskim odlukama ili zakonima (koji su, izgleda, u pravilu bili kratkog vijeka); senatskom odlukom čiji je pokretač bio car Hadrijan, ponovno se potvrđuju načela *ius gentium*, pa će tako dijete muškarca s latinskim građansko-pravnim statusom i majke s rimskim građansko-pravnim statusom postati rimski građanin (tj. slijedit će građansko-pravni status majke), jednako kao što će djeca Latina i peregrinke, ili peregrina i Latinke, također slijediti građansko-pravne statuse svojih majki,¹⁶⁹ osim u slučaju veze bez konubija između Rimljanke i peregrina - tada će dijete iznimno, prema istoj toj senatskoj odluci, biti smatrano zakonitim djetetom svoga oca i slijedit će njegov (peregrinski) status.¹⁷⁰

Primjenjujući te odredbe, koje pripadaju otprilike upravo vremenu u koje se datiraju ova dva spomenika, na građansko-pravne statuse Letilije Aprile i Letilije Frukte, može se zaključiti sa sigurnošću: Fruktina je rođena iz veze dvoje ljudi među kojima nije bilo *ius conubii*. Pri tome su moguće razne kombinacije, koje se mogu svesti na tri osnovne: ili jedan

¹⁶⁵ G. ALFÖLDY, 1969, 92, s.v. Laetilius. Za rasprostranjenost nomena u zapadnim dijelovima Carstva, v. i *OPEL* 3, 17.

¹⁶⁶ B. NEDVED, 1992, 161, br. 120; A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpis, spomenik br. 2096.

¹⁶⁷ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpis, spomenik br. 2096.

¹⁶⁸ V. A. KURILIĆ, 1999, 66, 159 i d., gdje je navedena i starija relevantna literatura.

¹⁶⁹ GAIUS, *Inst.*, I, 55-56, 76 i dalje, osobito 80-82.

¹⁷⁰ GAIUS, *Inst.*, I, 77.

roditelj pripadao servilnom sloju pučanstva ili oba, ili su majka i otac bili različitih građansko-pravnih statusa (odnosno, bez konubija), ili je otac bio nepoznat. Tako je, npr. Aprila mogla biti robinja svoga gospodara i s njim je mogla imati dijete, malu Fruktu; obje bi zatim kasnije bile oslobođene (i možda je čak moglo doći do naknadnog sklapanja braka). Ili, oba Fruktina roditelja mogla su biti robovi u familiji *Laetili*, a naknadno je moglo doći do oslobođanja (možda najprije oca, pa je onda on uredio i oslobođenje žene i djeteta). Također, Aprila je mogla već rođenjem biti rimska građanka, ali je Fruktin otac možda bio nepoznat (bilo stvarno, bilo samo deklarativno),¹⁷¹ ili je možda bio latinski građanin, ili peregrin (što mi se oboje čini vrlo malo vjerojatnim).¹⁷²

Od određene pomoći možda mogu biti osobna imena bake (*Aprilla*) i majke (*Fructa*). Ta imena nisu osobito distinktivna, ali se oba znaju javljati u imenovanju servilnog sloja stanovništva. Prvo se pojavljuje, i to rijetko, u Italiji i Africi, a u Dalmaciji su nositeljice tog imena potvrđene samo tijekom kasnog Principata.¹⁷³ Ime *Fructa* nije potvrđeno više nigdje drugdje u Dalmaciji, iako je inače svagdje poznato, i to dijelom upravo među robovima i oslobođenima.¹⁷⁴

Konačno, i nedostatak filijacije mogao bi biti pokazatelj društvenog i građansko-pravnog statusa; naime, opće je prihvaćeno mišljenje da se tim postupkom obično (naravno, ne uvijek!) nastoji sakriti oslobođenički status.¹⁷⁵

Kad sada sagledamo sve izneseno, i uzevši u obzir i jedine druge nositelje nomena *Laetilius* u Liburniji, koji su pripadali oslobođeničkom sloju, čini se vrlo vjerojatnim da je Priscinova baka, *Laetilia Aprilla*, bila oslobođenica te familije, koja je, osim u Zadru, čini se imala svoj posjed u Perušiću,¹⁷⁶ gdje je Aprila bila i pokopana.

¹⁷¹ Time je dijete stjecalo nezakoniti status i slijedilo majčin status, što mu nije sprječavalo ulazak u *ordo*, jednako kako ni sinovima incestuoznih veza, usp. kod A. KURILIĆ, 1999, bilj. 304 na str. 197.

¹⁷² Čini mi se malo, ili nimalo, vjerojatnim da je u Aseriji još bilo osoba s latinskim pravom, ili peregrina, u vrijeme rođenja Fruktinih bake i djeda (zacijelo negdje u zadnjim desetljećima 1. st. po Kr.), ponajprije zbog snažno uznapredovale, možda čak i već dovršene romanizacije. Jednako nevjerojatnom čini mi se i eventualna mogućnost da su i baka i djed oboje bili latinski građani, jer, osim već navedenog prigovora, može pretpostaviti da bi i u takvoj vezi dviju osoba istih građansko-pravnih statusa dijete dobilo očevo ime.

¹⁷³ G. ALFÖLDY, 1969, 154, s.v. *Aprilla*. Za sporadične potvrde i drugdje na zapadnom dijelu Carstva, v. *OPEL* 1, 153 (s.v. *Aprillus*). *Aprilis* - neusporediva češća inačica imena (v. kod G. ALFÖLDY, 1969, 154, s.v. *Aprilis*), u Liburniji je sigurno potvrđena upravo u imenovanju robova (v. A. KURILIĆ, 1999, 31)

¹⁷⁴ G. ALFÖLDY, 1969, 208, s.v. *Fructa*.

¹⁷⁵ V. A. KURILIĆ, 1999, 70, 157 i d., gdje je i druga relevantna literatura.

¹⁷⁶ I. FADIĆ (2001, 172) smatra da je najvjerojatnije ondje bogati posjed imao Priscin, i to po majčinoj liniji, ali je to slabo vjerojatno, zbog pretpostavljenog oslobođeničkog porijekla njegove majke, osim ako doista nije blizu istine ovdje iznešena pretpostavka prema kojoj je Priscinova majka bila kći robinje i njena gospodara koji ju je kasnije oslobodio i uzeo za zakonitu ženu.

Na prvi bi pogled to bilo proturječno položaju i ugledu koji je dosegao njezin unuk. No, s područja Liburnije poznat je još jedan sličan slučaj (ali iz nešto ranijeg razdoblja), a to je L. Gavije Optat iz Senja, koji je bio *sacerdos Liburnorum* (*ILJug* 1963, 247), i kao takav sigurno je pripadao među najuglednije članove lokalne elite, ali kako je imao isti nomen kao i majka *Gavia L. f. Maxima* to ukazuje na mogućnost da je rođen iz veze bez *ius conubium*.¹⁷⁷ Taj primjer, kao i odredba iz *Dig.* 50, 2, 6, prema kojoj je ulazak u *ordo* bio dopušten nezakonitim sinovima i sinovima incestuoznih veza, jasno pokazuju je da takav status sinova nije nimalo utjecao na njihove mogućnosti političkog uspona do gradskih službi. Slabije su “sreće” sami oslobođenici: iako po oslobođenju stječu većinu prava rimskih građana, najčešće im nije moguće biti birani (tj. ne posjeduju *ius honorum*), ali će to već moći njihovi sinovi¹⁷⁸ ili najkasnije njihovi unuci.¹⁷⁹

Prema tomu, moguće je zamisliti scenarij prema kojemu bi baka i djed, ili možda baka i majka, G. Titija Priscina, pripadali oslobođeničkom sloju, a da to doista ne bude prepreka njegovu stjecanju visokoga društvenog i političkog statusa o kojemu svjedoče gradske magistrature spomenute na natpisu. Promišljajući o ovdje iznesenim opcijama, sve mi se prihvatljivijom i vjerojatnijom čini upravo ona prema kojoj je Priscinova majka Frukta bila kći robinje Aprile i njezina gospodara iz *familiae Laetili* koji ju je kasnije oslobodio i uzeo za zakonitu ženu. Time bi se dijelom mogla objasniti i gospodarska podloga koju je Aprilin unuk Priscin morao imati da bi uopće i pomislio natjecati se za gradske službe; a još ako mu je otac pripadao nekoj familiji iz viših gospodarsko-društvenih slojeva grada ili okolice, put prema sjajnoj karijeri bio mu je širom otvoren, i da nije umro onako mlad, tko zna do kojih bi se sve službi bio vinuo.

KASNI PRINCIPAT

13. Veći dio četvrtaste baze kipa /Sl. 26/ iz druge polovice 2. st. po Kr. (180. -192. g.).¹⁸⁰

*P. Atilio / Aebutiano / praef(ecto) praet(orio) / c(larissimo) v(iro) patrono /⁵ [op]timo ordo / [Asseriat(ium)] / [-----].*¹⁸¹

¹⁷⁷ O njemu i njegovoj obitelji, v. A. KURILIĆ, 1999, 195 i dalje.

¹⁷⁸ J.-M. LASSÈRE, 2005, 152, 360 (iznimke iz Cezarova doba: str. 359 i d.).

¹⁷⁹ M. GLAVIČIĆ, 2002, 614-615.

¹⁸⁰ J. J. WILKES, 1970, 546, br. 8; usp. i J. J. WILKES, 1969, 215, 329.

¹⁸¹ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2708 (= *ILJug* 1986, 2830); usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 224, Kat. br. 93.

Sl. 26. Baza kipa P. Atilija Ebutijana, prefekta pretorija i patrona Aserije (br. 13)

Fig. 26. Statue base of P. Atilius Aebutianus, praefectus praetorio and patron of Asseria (nr. 13)

Gradsko vijeće Aserije postavilo je stojeći kip svom “najboljem patronu” (*patrono optimo*), P. Atiliju Ebutijanu, i to najvjerojatnije unutar ili ispred portika A gradskog foruma (usp. Sl. 4).¹⁸² Ebutijan je povijesno poznata osoba: bio je prefekt pretorija početkom Komodove vladavine (180. - 192.) i poginuo je u zavjeri Kleandra, koji ga je i naslijedio na tom položaju. Druge službe njegova kursusa nisu poznate (bar ne sa sigurnošću),¹⁸³ jer i *Historia Augusta (vita Comm., 6, 12)* spominje samo službu prefekta pretorija, jednako kao i ovaj natpis, na kojemu je, osim toga, tituliran kao *vir clarissimus*, što je inače senatorski naslov, ali se je znao davati i najviše rangiranim vitezovima.¹⁸⁴

U literaturi obično prevladava mišljenje da je Ebutijan bio domaćeg podrijetla,¹⁸⁵ što se zasniva na pogrješnom vjerovanju da ime *Aebutianus* ukazuje na podrijetlo od *Aebutii*, koji su “poznati u okolici”.¹⁸⁶ Pri tomu autori nisu vodili računa o jednom jako vrlo važnom

je Ebutijan bio domaćeg podrijetla,¹⁸⁵ što se zas-

¹⁸² Spomenik je nađen oko 1900. g. na forumu Aserije (u tzv. “zapadnom” portiku = portik A; v. Sl. 4), južno od crkve Sv. Duha (*ILJug* 1986, 2830).

¹⁸³ Za Ebutijana (zajedno sa starijom literaturom) v. npr. J. J. WILKES, 1970, 546, br. 8; usp. i J. J. WILKES, 1969, 215, 329; *ILJug* 1986, 2830. J. J. WILKES (1969, 329) navodi da nije poznata ranija Ebutijanova karijera, međutim, natpis iz Rima (*CIL* 6, 3682 + str. 3007 = *CIL* 6, 31154), postavljen *pro salute* cara Komoda i Atilija Ebutijana, najvjerojatnije svjedoči da je Ebutijan, prije nego što je postao prefekt pretorija, bio tribun Komodove carske garde sastavljene od numera *equitum singularium* (*[Pro salute] Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aur(eli) Commod[i] Aug(usti) Pii Felicis et Atili / [Aebutiani ... trib(uni) n]umeri eq(uitum) si<ng>CN>(ularium) ei(us) ...*). Zbog većeg oštećenja nakon Ebutijanova nomena teoretski je moguće da se čast tribuna odnosi na nekog drugog. Na žalost, nije mi bio dostupan rad M. P. Speidel, *Die Denkmäler der Kaiserreiter equites singulares Augusti*, Beib. der Bonner Jahrbücher, L., Köln-Bonn, 1994., koji upravo obrađuje sve poznate equites singulares. Za tribune kao glavne zapovjednike numera *equites singulares*, v. J.-M. LASSCRE, 2005, 836.

¹⁸⁴ J. J. WILKES, 1970, 546. Neobičnu izjavu nalazimo kod M. GLAVIČIĆ (2002, 224, Kat. br. 93; usp. i str. 531) da je Ebutijan bio član senata oko 180. godine, i toj tvrdnji ne pruža nikakvih objašnjenja ili potkrepja. Ako Glavičić na taj način interpretira titulu *C. V.*, tada je zaključak neodrživ, jer je ta titula, kako je gore već rečeno, bila davana i najviše rangiranim vitezovima. Za to usp. još i J.-M. LASSCRE, 2005, 698, 707 i d., te R. BLOCH, 1971, 36-37.

¹⁸⁵ J. J. WILKES (1970, 546, br. 8) smatra da je vjerojatno bio podrijetlom iz Dalmacije, odnosno da je vjerojatno bio najistaknutiji poznati nam građanin Aserije (J. J. WILKES, 1969, 215); domaće podrijetlo iz Aserije pretpostavlja i M. GLAVIČIĆ, 2002, 57, 527-528.

¹⁸⁶ Tako i Wilkes i Glavičić (v. prethodnu bilješku).

čimbeniku, a to je da su “svi ti” *Aebutii* koji se “javljaju u okolici” isključivo stranci, ili, bolje rečeno, da su svi oni **samo jedan** stranac, *Q. Aebutius Liberalis*, najvjerojatnije ital-skog podrijetla, koji je bio centurion (*hastatus posterior* I. kohorte u *Legio XI. / Leg. XI C. p. f.*) zadužen za provedbu teritorijalnog razgraničenja među domorodačkim općinama u vrijeme Neronove vladavine, i koji je za sada potvrđen na čak četiri različita kamena spomenika gotovo istovjetnih tekstova.¹⁸⁷ Taj je stranac jedini sigurni nositelj nomena *AEBUTIUS* u cijeloj Liburniji,¹⁸⁸ a ostale potvrde u Dalmaciji ili su iz vojničkog/veteranskog okruženja ili iz glavnoga grada provincije, što je u skladu s Alföldyjevim zaključkom da to ime u Dalmaciji nose osobe italškoga podrijetla.¹⁸⁹

Nomen *ATILIUS*, koji nosi naš patron Aserije, svagdje je vrlo čest, i u Dalmaciji se zacijelo javlja samo kod italških obitelji.¹⁹⁰ Inače, uopće nije poznat iz Aserije, a ni ona potvrda iz Dobropoljaca na koju se pri spomenu Ebutijana poziva Wilkes (*C. Atilius Macedo, CIL 3, 9902*),¹⁹¹ nema nikakve izravne veze niti s Ebutijanom niti s Aserijom.

Kognomen *Aebutianus* iznimno je rijedak,¹⁹² i Kajanto navodi tek četiri njegove potvrde, tretirajući ih kao kognomene koji su nastali od gentilnih imena dodavanjem sufiksa *-anus/na*.¹⁹³ Takvi su kognomini najprije ušli u uporabu kao kognomeni iz imenovanja adoptiranih sinova, pri čemu su usvojenici preuzeli usvojiteljev prenamen i kognomen, a od svoga gentilnog imena po rođenju napravili su novi kognomen dodajući upravo sufiks

¹⁸⁷ Natpisi su postavljeni u vrijeme namjesništva A. Ducenija Gemina, tj. tijekom Neronove vladavine (J. J. WILKES, 1969, 211; na str. 444, br. 11, datira njegovo namjesništvo oko 63.-67. po Kr.; usp. i S. ČAČE, 2003, 22, br. 2). To su natpisi: (1) *ILJug* 1986, 2845; (2) *CIL* 3, 2883 (15045.2; i str. 2273) = *ILJug* 1986, 2879; (3) *CIL* 3, 9973 (i str. 2273); i (4) neobjavljeni međaš, izrezan u dva dijela, pronađen u funkciji dovratnika stare župne crkve (= stare škole) u Novigradu, tijekom radova na njezinoj konzervaciji i restauraciji 2004. godine (zahvaljujem kolegi prof. dr. P. Vežiću koji me je obavijestio o pronalasku tog natpisa i omogućio mi pregledati ga i proučiti). Možda je upravo ovomu Q. Ebutiju Liberalu Seneca posvetio knjige “de beneficiis”; v. *ILJug* 1986, 2879.

¹⁸⁸ Za rasprostranjenost Ebutija u Liburniji, v. A. KURILIĆ, 1999, 337; usp. i 48, 50 i 171 (Ebutijevo ital-sko porijeklo). Teoretski je moguće da je taj nomen nosila i *[—]tia L. filia) Secunda*, majka duovira s natpisa nađenoga na o. Kornatu (v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1844 = *ILJug* 1978, 929). Slično nedokazivo teoretiziranje vrijedi i za osobu s liburnskog cipusa iz Aserije od čijeg je imenovanja ostalo sačuvano samo *[—]utius* (v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2391 = *CIL* 3, 9947).

¹⁸⁹ G. ALFÖLDY, 1969, 54, s.v. *Aebutius*.

¹⁹⁰ G. ALFÖLDY, 1969, 63, s.v. *Atilius*; za rasprostranjenost u Liburniji, v. A. KURILIĆ, 1999, 339-340.

¹⁹¹ J. J. WILKES, 1970, 546, br. 8; usp. i J. J. WILKES, 1969, 215, 32. K tomu, mjesto nalaza je između Dobropoljaca i Nunića (blizu Kistanja), pa bi taj natpis prije trebalo uvrstiti među burnumske, a ne neke druge (v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2371).

¹⁹² G. ALFÖLDY (1969, 142) uopće ne navodi ovu potvrdu, a u *OPEL* 1, 28, donosi se samo ova dalmatinska potvrda (pri čemu se tretira kao stranac u pokrajini).

¹⁹³ I. KAJANTO, 1965, 139.

-anus.¹⁹⁴ Odmicanjem carskog doba i povećanjem broja “običnih” kognomena sa završetkom na - (i)anus, ona gube svoju dotadašnju moć za razotkrivanje usvojenika.¹⁹⁵ No, to ne znači da se je ta praksa bila sasvim izgubila, te bi se upravo njome, po mome mišljenju, trebalo tumačiti i kognomen patrona Aserije: usvojio ga je nama nepoznati P. Atilije, te je on nakon usvajanja preuzeo njegov prenamen i nomen, a od svoje familije kojoj je pripadao rođenjem - *Aebutii* - napravio je kognomen *Aebutianus*. U tom mi se smislu čini vrlo indikativnim pripadnik viteškog staleža, iz 1. st. po Kr.,¹⁹⁶ *Ti. Claudius Ti. f. Qui. Liberalis Aebutianus* (Tivoli / Tibur, *CIL* 14, 4239): njegovi kognomeni bili bi snažan pokazatelj da ga je usvojio Ti. Klaudije, nakon čega je zadržao svoja stara imena posloživši ih tako da najprije ide njegov originalni kognomen, a zatim kognomen nastao od originalnog gentilicija dodavanjem sufiksa *-ianus*,¹⁹⁷ prema čemu bi, dakle, njegovo originalno imenovanje bilo glasilo **Aebutius Liberalis*, a mi upravo imamo jednog takvog u Liburniji! Iako to, naravno, može biti samo nevjerojatna podudarnost, ona je ipak toliko velika da navodi u iskušenje povezati Ebutija Liberala, suca s međašnih natpisa iz Liburnije iz Neronova doba, s vitezom **Ebutijem Liberalom*, kasnijim Klaudijem Liberalom Ebutijanom. Ako bismo popustili tom iskušenju, vrlo bi se lako moglo nastaviti hipotetizirati: Q. Ebutije Liberal, sudac s međašnih natpisa Liburnije, hastatus posterior I. kohorte XI. legije (C. p. f), kojemu je možda Seneca posvetio knjige “de beneficiis”, nastavlja, vjerojatno nakon što ga je usvojio Ti. Klaudije, napredovanje u svojoj karijeri postizanjem viteške službe u Legiji III Cyrenaica (kao tribunus militum), da bi zatim još bio i *praefectus fabrum*. I iako je jedan sin, mladi vitez Klaudije Liberal, preminuo kao mladić od 16 godina, moglo je biti drugih sinova (bilo po rođenju bilo po usvajanju) i kćeri, koji su mogli biti izravni predci toga Komodova prefekta pretorija i ostaviti traga u njegovu imenovanju preko kognomena *Aebutianus*.

Stoga, budući da nije moguće dokazati upravo iznesenu hipotezu nastalu pod neodoljivom privlačnošću iskušenja, ali, i budući da se ni na koji način nije uspjela dokazati izravna povezanost Ebutijana s Aserijom (ili Liburnijom, općenito), već da svi pokazatelji ukazuju na njegovo strano - i to, italsko - podrijetlo, mora se zaključiti da su Aserijati Ebutijana odabrali za patrona ponukani nekim drugim razlozima: najvjerojatnije upravo istim onima

¹⁹⁴ I. KAJANTO, 1965, 32 i dalje.

¹⁹⁵ J.-M. LASSÈRE, 2005, 106 i dalje. K tomu, tijekom carskog doba, takva su imena često nastajala od majčina nomena; v. O. SALOMIES, 1992, 61.

¹⁹⁶ E. RITTERLING, 1925, col. 1513. Njegov je sin vjerojatno mladi vitez Ti. Claudius Liberalis, s natpisa iz istoga mjesta (*CIL* 14, 3624), koji je doživio tek 16 godina, 5 mjeseci i 21 dan.

¹⁹⁷ Takav je način tvorbe imenskog obrasca usvojenika bio vrlo dobro poznat još od republikanskih vremena, a tijekom Carstva se, izgleda, može naći upravo tijekom 1. stoljeća; v. O. SALOMIES, 1992, 20 i d. (A.).

koji su ponukali Zadrane izabrati patrona iz sjeverne Italije,¹⁹⁸ ili Ninjane izabrati za patrona namjesnike pokrajine,¹⁹⁹ a to je pronaći najmoćnijeg zaštitnika u vrhovima državne vlasti koji će ondje brinuti o njihovim interesima, a koji, kao što vidimo, uopće ne mora biti pripadnik lokalne elite.²⁰⁰ Budući da je Ebutijan bio jedan od najmoćnijih ljudi u rimskoj državi - barem nakratko - sasvim je normalno da će ga brojni gradovi htjeti za svog patrona; na žalost, ostaje nam nepoznato što ga je ponukalo prihvatiti se patronata nad Aserijom. Možda mu je bila ponuđena kakva vrlo primamljiva nadoknada (novčana, zemljišna,...), ili se je na prihvaćanje patronatstva odlučio zbog kakvih privatnih veza s nekim aserijatskim uglednikom (a vidjeli smo da su neki Aserijati možda bili dosegli i viteške, ili čak senatorske službe (ovdje navedeni pod br. 2 i 10), ili zbog nečega sasvim trećeg.

14. Ulomak jednostavnog natpisa /Sl. 27/ koji možda potječe iz Aserije,²⁰¹ vrlo se vjerojatno može datirati u drugu polovicu 2. stoljeća po Kristu.²⁰²

*Latrae A[ug(ustae) sac(rum)?] / libentes Ge[llii] / sub Clod(io) Gem[ino] / aedile [[fecerunt?]].*²⁰³

Sl. 27. Posveta Latri s munificijencije porodice Gellii (br. 14)
Fig. 27. Dedication to Latra belonging to an evergetism of the Gellii familia (nr. 14)

¹⁹⁸ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2039 = *CIL* 3, 2932 (i str. 1037).

¹⁹⁹ P. Silije Nerva: A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2280 = *CIL* 3, 2973 (10017). L. Volusije Saturnin: A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2283 = *CIL* 3, 2976.

²⁰⁰ J.-M. LASSCRE, 2005, 316-317, 374 i dalje.

²⁰¹ Ulomak je možda iz Nadina ili Aserije, ali, budući da se nalazio u skupini spomenika koji su nabavljeni u Aseriji, možda je i on odatle (J. MEDINI, 1984, 240, br. 9).

²⁰² J. Medini natpis datira u vrlo dugi vremenski raspon: od sredine 2. st. do kraja 3. st., i drži ga najkasnijim među poznatim Latrinim natpisima (J. MEDINI, 1984, 227), ali mi se ta datacija ipak čini malo pretjeranom; na osnovi epigrafsko-onomastičkih i paleografskih osobina, natpis ne bi trebalo datirati nakon kraja 2. st.; slično i M. GLAVIČIĆ, 2002, 223, Kat. br. 92.

²⁰³ J. MEDINI, 1984, 227-228, 240, br. 9; usp. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2873, te M. GLAVIČIĆ, 2002, 223, Kat. br. 92. Riječ *fecerunt* s kraja 4. retka djelomično je radirana (još se nazire ostatak slova N na kraju retka, i možda slova R iz sredine riječi), v. Sl. 27, v. i. J. MEDINI, 1984, 240,.

Budući da je omanja kamena greda koja nosi natpis bila otučena i preklesana na desnoj strani, cjeloviti tekst sigurno je bio duži, najvjerojatnije tek za nekoliko znakova (kako donosi ovaj prijedlog restitucije), no možda čak i za još isto toliko koliko je sačuvano (ako su atribut *Augusta* i pretpostavljena posveta *sacrum* bili napisani bez skraćivanja). Utori za metalne spone sačuvani na gornjem dijelu ulomka jasno svjedoče da je natpis bio uzidan u građevni objekt, najvjerojatnije svetište domorodačkoj liburnskoj božici Latri.²⁰⁴

Ime osobe ili osoba koje su rado (*libentes*) izgradile (ili, radije, popravile?) taj Latrin objekt, jedva da je sačuvano: vidljivi su ostatci tek 2-3 slova, koja se mogu tumačiti na različite načine: npr. kao skupno ime familije (*Gellii*), kako je predložio već Medini, ali i kao početak imenovanja individualnog dedikanta ili dedikantice.

Natpis dalje svjedoči da je to učinjeno u vrijeme dok je u Aseriji edilsku službu obavljao Klodije Gemin (*sub aedile Clodio Gemino*), i tu se moramo složiti s Glavičićevim zaključkom da se taj izraz ne smije shvatiti kao vremenska oznaka, već samo kao navod ovlaštena službenika u čiji je djelokrug spadao i nadzor nad uređenjem javnih i sakralnih objekata.²⁰⁵ Prema tomu, ova gradnja (ili obnova) koju poduzimaju Gelijevci, akt je privatnog poduzetništva, ali za javnu dobrobit.

GELLIUS je nomen koji ukazuje na italsko podrijetlo njegovih nositelja.²⁰⁶ U Liburniji ga nose i slobodnorodeni, ali i oslobođenici (kao što je npr. *L. Gellius [L.] lib. Cres[cens]*), ili još dvojica-trojica s orijentalnim imenima.²⁰⁷ *Gellii* su potvrđeni na još jednom spomeniku (nadgrobnom spomeniku, tzv. liburnskom cipusu) iz Aserije, koji Gelije Krisogon (vrlo vjerojatno oslobođenik ili potomak oslobođenika) postavlja svojoj ženi, Vesiji Moderati.²⁰⁸ Aserijatski Gelijski bi, prema tomu, mogli biti potomci italskih doseljenika koji su se smjestili u samoj Aseriji ili u nedalekoj koloniji Jader, i/ili njihovih oslobođenika,²⁰⁹ iako postoji pretpostavka da bi štovanje Latre ukazivalo na njihovo domorodačko podrijetlo.²¹⁰

²⁰⁴ Usp. i J. MEDINI, 1984, 227-228, 231-232, koji također pretpostavljaju da je natpis bio uzidan u strukturu svetišta.

²⁰⁵ M. GLAVIČIĆ, 2002, 531.

²⁰⁶ G. ALFÖLDY, 1969, 87, s.v. Gellius: u Dalmaciji ga većinom nose Italici s oslobođenimcima. Za rasprostranjenost imena u zapadnim dijelovima Carstva, v. *OPEL* 2, 162-163, gdje se ujedno jasno uočava da jedino ovaj nomen dolazi u obzir pri restituciji teksta.

²⁰⁷ Za popis potvrda imena *Gellius* u Liburniji, v. A. KURILIĆ, 1999, 349, gdje se ujedno i vidi da je broj njegovih nositelja u Liburniji narastao od vremena kad je Alföldy sastavio svoje djelo (G. ALFÖLDY, 1969) i kad je bilo svega četiri nositelja (s tri natpisa), na sedam, koliko ih sada ima.

²⁰⁸ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2787.

²⁰⁹ Slično i J. MEDINI, 227-228, 232; usp. i M. ŠAŠEL KOS, 1999, 77 i dalje.

²¹⁰ M. GLAVIČIĆ, 2002, 223, Kat. br. 92.

Međutim, štovanje domorodačke božice ne može se i ne smije uzimati kao argument u prilog njihova domorodačkoga podrijetla (osobito ako ga ne podupiru i drugi pokazatelji!), koliko se god to na prvi pogled moglo činiti ispravnim. Kao prvo, dokazano je da su i italski doseljenici, i to čak senatorskog roda, prihvatili štovanje domaćih božanstava,²¹¹ a, kao drugo, što god da su Geliji bili obavili (npr., gradnju novog hrama, što je slabo vjerojatno, s obzirom na dataciju spomenika, ili obnovu, adaptaciju, proširenje, i sl., staroga), to je bilo čin javnog dobročinstva, i kao takvom, bile su mu važne političke implikacije, pa je vrlo lako zamisliti potomke stranih doseljenika kako “kupuju političke bodove” obnovom dotrajaloga hrama lokalne božice.

Geliji su to dobročinstvo učinili u vrijeme dok je u gradu edil bio Klodije Gemin. *CLODII* su svagdje vrlo česti, uključujući i Dalmaciju, gdje su potvrđeni kod Italika i njihovih oslobođenika, te njihovih kasnijih potomaka, a zacijelo i doseljenika iz drugih dijelova rimske države.²¹² U Liburniji su Klodiji potvrđeni četiri puta, i to čak tri puta u Aseriji, a četvrti put na jednom nadgrobnom spomeniku, tzv. liburnskom cipusu, aserijatskog tipa iz Petrčana kod Nina. Osobito je značajno da je ime jednom dokazano u imenovanju osobe koja je sigurno bila domorodačkoga liburnskog podrijetla (v. ovdje, br. 10 i bilj. 141), pa bi se moglo pomišljati da su i drugi Klodiji u Aseriji, ukoliko to ne bi proturječilo ostalome što znamo o njima, mogli biti potomci domorodačkog stanovništva. Kognomen koji je nosio ovaj edil, najvjerojatnije je glasio *Geminus*, a to je ime koje nalazimo u Liburniji i u imenovanju nedvojbenih pripadnika domorodačkog stanovništva.²¹³ Prema tomu, vrlo je vjerojatno da je ovaj edil bio potomak domorodačke aserijatske obitelji.

Ovdje se svakako mora naglasiti, kako za Gelije tako i za edilovu familiju Klodijâ, da su oni najvjerojatnije **potomci** nekadašnjih doseljeničkih (*Gellii*), odnosno domorodačkih obitelji (*Clodii*), ali da bi se i jedni i drugi, s obzirom na vrijeme nastanka ovog spomenika, sada mogli smatrati članovima domaćih familija Aserije. Naime, izraz “domaće stanovništvo” sada ima drugačije značenje nego početkom Carstva, budući da je etnička slika Aserije, kao i svih susjednih snažno romaniziranih područja, sada sasvim drugačija, i da su

²¹¹ Sjajan primjer pruža Kalpurnija, kći L. Kalpurnija Pizona, augura, konzula 1. g. pr. Kr., a unuka Gn. Kalpurnija Pizona, konzula 23. godine pr. Krista, koja je posvetila najmanje jedan veliki žrtvenik posvećen ne samo starom italskom božanstvu Boni Dei nego i liburnskoj božici Heji; v. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2625 = *ILJug* 1963, 260. Oslobođenik, o čijem podrijetlu ništa ne znamo, jer je skriveno orijentalnim kognomenom, pa je mogao biti i liburnskog podrijetla, u Ninu je postavio spomenik liburnskoj božici Anzotici (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2876 = *AE* 1938, 31); Usp. i M. ŠAŠEL KOS, 1999, 77 i dalje.

²¹² G. ALFÖLDY, 1969, 76, s.v. Clodius, gdje bilježi samo jednu potvrdu tog nomena u Liburniji, i to tijekom ranog Principata, ali, kako će se vidjeti, taj je broj do danas narastao na četiri. Za ostale Klodije u Dalmaciji v. i J. J. WILKES, 1969, 300 i dalje.

²¹³ Za rasprostranjenost kognomena *Geminus* u Liburniji v. A. KURILIĆ, 1999, 390, gdje je zamjetno da ga nose i liburnski domorodci (usp. i ovdje str. 170).

potomci nekadašnjih doseljenika sada već naraštajima bili *de facto* (i *de iure!*) domaće stanovništvo tih gradova! Sklapanje brakova između pripadnika obitelji različitih podrijetla nije bilo ništa neobično; dapače, to je bila uobičajena pojava, osobito u vladajućim slojevima, i to čak iz različitih gradova,²¹⁴ a to je, naravno, dovelo do miješanja doseljeničke populacije s onom domorodačkom, i stvaranja novih etničkih struktura i novih osjećaja lokalne pripadnosti i lojalnosti.

15. Ulomak cipusa kojemu je sačuvan samo srednji dio datira se tek okvirno u kasni Principat.²¹⁵

[-----] / [ann]oru[m -?] / [mensium] V dieru[m -] / [----] aedili, II [viro] / [--]o Munat[ia -] / ⁵ [--?] Cosmia, m[arito?] / [--?] infelicis[simo] / [posuit?].²¹⁶

Ukoliko doista imena *Munat[ia]* i *Cosmia* pripadaju imenovanju jedne ženske osobe (koja je, tada, svakako imala i filijaciju), tada možemo zaključiti da je ona postavila ovaj cipus nekom edilu i duoviru,²¹⁷ čije ime, na žalost, nije sačuvano, a samim time izgubljene su i mogućnosti da se sazna nešto više o tom gradskom magistratu Aserije, osim uobičajenih pretpostavki da je morao pripadati društveno i gospodarski istaknutoj porodici.

Munatija je vjerojatnije bila edilova žena, a ne majka,²¹⁸ i budući da je njezin nomen *MUNATIUS* snažno rasprostranjen u Italiji i na Zapadu, a da ga u Dalmaciji nose obitelji italiskog podrijetla, i nju se drži potomkom ranijih italjskih doseljenika u Aseriji.²¹⁹ Kognomen *Cosmia*, grčkoga podrijetla, potvrđen je također u Italiji i na Zapadu,²²⁰ a njegov bi odabir možda mogao, no ne i nužno, ukazivati na porijeklo od potomaka oslobođenika te italjske porodice.²²¹ *Munatii* su porodica koja nije bila otprije poznata u Aseriji, pa se može pomišljati na to da su bili ili relativno nova doseljenička obitelj, ili ipak stara aserijatska porodica, ali

²¹⁴ Više v. kod A. KURILIĆ, 1995, 69-70; A. KURILIĆ, 1999, 186, 212 i d.; A. KURILIĆ, 1999a, 229-237.

²¹⁵ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2388.

²¹⁶ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2388 = *CIL* 3, 9940; usp. usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 221, Kat. br. 90.

²¹⁷ Priređivači *CIL*-a tekst restituiraju kao *II/II viro*], ali, kao što smo već bili vidjeli, u Aseriji su potvrđeni samo duoviri, jednako kao i u većini gradova Liburnije i Dalmacije (usp. J. MEDINI, 1974, 43), pa zato i ovdje tekst restituiram isto kao i Medini (nav. dj., 41), tj. kao *II/viro*].

²¹⁸ Budući da su nešto češći izričaji koji na kraju teksta donose oznaku srodstva u dativu, a ne u nominativu (usp. ovdje, br. 1 i bilj. 18), sklonija sam čitati *m[arito?]*, a ne *m[ater?]*, kako bi trebalo restituirati tekst s kraja 5. retka u slučaju da je Munatija bila edilova majka.

²¹⁹ G. ALFÖLDY, 1969, 101, s.v. Munatius; usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 221, Kat. br. 90; usp. i str. 530.

²²⁰ G. ALFÖLDY, 1969, 181, s.v. Cosmia; usp. i *OPEL* 2, 79.

²²¹ Za imena poput *Cosmius* ili *Cosmianus*, koja latiniziranjem nastoje prikriti servilno podrijetlo njihovih nositelja, v. H. SOLIN, 1971, 132.

koja se je možda tek u Kozmijino vrijeme (odnosno, u vrijeme njezinih roditelja ili njihovih roditelja) izdigla u više društvene slojeve.

16. Ulomak natpisa /Sl. 28/, možda počasnog karaktera, može se tek okvirno datirati u kasni Principat,²²² možda oko sredine 2. stoljeća.

[-----? / Vict?]orina[e?] / [d(ecreto)] d(ecurionum) l(oco) p(ublice) [d(ato)].²²³

Sl. 28. Ulomak natpisa s formulom *decreto decurionum loco publice dato* (br. 16)

Fig. 28. Fragment of an inscription bearing *decreto decurionum loco publice dato* formula (nr. 16)

Jedino se sa sigurnošću može reći o ovome natpisu iz Aserije da je odlukom gradskog vijeća dodijeljeno mjesto (*decreto decurionum loco publice dato*) za neku posebnu prigodu: to je moglo biti postavljanje nekoga zavjetnog spomenika (kipa ili are),²²⁴ ili počasnoga, poput postavljanja počasnog natpisa i kipa caru,²²⁵ ili nekom uglednom gradskom dužnosniku (magistratu, patronu...),²²⁶ ali je to moglo biti i mjesto koje je dodijeljeno za ukop uglednika ili člana njegove obitelji.²²⁷ Nije rijetko da se odlukom gradskog vijeća ukopno

²²² Kod A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2483, natpis je trebao biti datiran u kasni Principat, ali je tiskarskom pogreškom svrstan među spomenike ranog Principata; za datiranje u kasni Principat v. G. ALFÖLDY, 1969, 327-328, s.v. Victorinus. M. GLAVIČIĆ (2002, 218, Kat. br. 87) smatra da se spomenik može, na osnovi epigrafskih karakteristika, datirati u rani Principat (1.-2. st.), što je teško prihvatljivo s obzirom na to da ime *Victorina* nije potvrđeno niti na jednom spomeniku starijem od sredine 2. stoljeća (v. i dalje, bilj. 230). Vrsta spomenika nije spomenuta u *CIL* 3, 13996, a u Inventarskoj knjizi antičke zbirke Arheološkog muzeja u Zadru (br. 234) stoji: "ara, baza profilirana"; teško je išta reći sa sigurnošću, s obzirom na to da je sačuvan vrlo mali ulomak spomenika; možda je prije bio počasni nego zavjetni (A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2483).

²²³ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2483 (= *CIL* 3, 13996 + str. 2328.166); usp. M. GLAVIČIĆ, 2002, 218, Kat. br. 87.

²²⁴ Npr. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2209 (= *CIL* 3, 2802 + str. 1035 i str. 2328.12).

²²⁵ Npr. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 2259 (= *CIL* 3, 2863).

²²⁶ Npr. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1840 (= *CIL* 3, 3017), ili br. 2229 (= *CIL* 3, 2810 + add.).

²²⁷ Npr. A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa, spomenik br. 1161 (= *ILJug* 1963, 211), ili br. 1846 (= *CIL* 3, 3028 + str. 1643).

mjesto da nekoj ženi,²²⁸ i one su vrlo vjerojatno bile pripadnice najuglednijih obitelji u svojim zajednicama.²²⁹

Budući da nije sačuvano niti jedno cjelovito ime na ovome spomeniku, već samo jedan mali ostatak koji se obično tumači kao dio imena *Victorina*,²³⁰ moguće je pomišljati na to da je odlukom gradskog vijeća dano mjesto za postavljanje spomenika ili ukop nekoj Viktorini,²³¹ ali i to da se neka Viktorina pobrinula za postavljanje spomenika, bilo počasnog ili nadgrobnog,²³² ili možda zavjetnoga (ako je ipak ulomak ispravno interpretiran u Inventarskoj knjizi)

Zaključak

U radu se obrađuje 16 epigrafskih spomenika koji pripadaju gradskim magistratima ili drugim istaknutim osobama Aserije, kao što su patron grada, svećenica božanske Auguste, ili darežljivi dobročinitelji koji su grad podarili nekim vrijednim objektom ili kakvim drugim vrijednim darom, ali na natpisu nisu zabilježili nikakvih gradskih službi i časti (v. npr. br. 8).

Većina natpisa pripada ranom Principatu (od Augusta do oko 160. godine), njih 12 (br. 1-12), a tek manji broj, njih četiri (br. 13-16), kasnom (od oko 160. godine do kraja 3. stoljeća).

Svrha je rada proučiti živote i karijere gradskih dužnosnika, upoznati se i s njihovim familijama i obiteljima, te ispitati etnički sastav stanovništva toga najvišeg društvenog sloja.

Analiza natpisa i osoba na njima potvrdila je, između ostaloga, neke starije zaključke, kao što je onaj o etnički mješovitom sastavu pučanstva Aserije, prije svega, upravo njezina vladajućeg sloja (bilj. 8, 52).

Na ovdje analiziranim spomenicima za šest osoba nikako nije bilo moguće ustanoviti njihovo podrijetlo budući da im nije sačuvano imenovanje (br. 2, 4, 7, 11, 15, 16). Samo se jedna sa sigurnošću prepoznaje kao pripadnica domorodačke liburnske obitelji (br. 1), a još četiri osobe možda su bile pripadnici već vrlo snažno romaniziranih familija domorodačkog liburnskog podrijetla (br. 5, 6, 10, 14), dok ih je petoro pripadalo

²²⁸ V. npr. primjere iz Duklje (*CIL* 3, 12696 = 14217.8; *CIL* 3, 12701 = 8287f), ili s otoka Hvara (*CIL* 3, 3084).

²²⁹ Obitelji rapskih magistrata sigurno je pripadala Bebija sa spomenika *CIL* 3, 13293. Kod nekih se žena, pak, na natpisima izrijekom spominje da im je ta počast dana zbog zasluga njezina oca (*d(ecreto) d(ecurionum) ob merita patris funus publice datum est*; *CIL* 3, 3137).

²³⁰ Ime *Victorina*, svugdje snažno rasprostranjeno, pa i u Dalmaciji, ali tek u kasnom Principatu (ne može se sigurno ustanoviti niti jedan slučaj prije sredine 2. st.); G. ALFÖLDY, 1969, 327-328, s.v. *Victorinus*.

²³¹ U tom smislu tekst tumače već priređivači *CIL*-a (*CIL* 3, 13996).

²³² Tako M. GLAVIČIĆ, 2002, 218, Kat. br. 87 (v. i str. 530).

doseljeničkim, poglavito italskim familijama (br. 3, 8, 9, 12, 14). I patron grada Aserije (br. 13) bio je najvjerojatnije stran gradu Aseriji.

Među domorodačkim familijama vladajućeg sloja Aserije dominiraju one koje su stjecanjem rimskoga građanskog prava primile nomen *Iulius* (br. 1, 5 i 6), i to već tijekom ranog 1. stoljeća po Kristu.

Osim Julija, domorodačko podrijetlo pripisuje se i jednom pripadniku familije *Oppii* (br. 10) koji je možda dosegnuo viteški ili senatorski rang, te edilu Klodiju Geminu (br. 14).

Među pripadnicima doseljeničkih familija niti jedna nije dominantna, tako da su po jednog predstavnika dale familije *Caninii* (br. 3), *Laelii* (br. 8), *Publicii* (br. 9), *Titii* (br. 12) te *Gellii* (br. 14).

Tijekom kasnog Principata bilo bi primjerenije rabiti pojam “domaće”, odnosno “lokalno”, stanovništvo, koje obuhvaća kako potomke predrimskih domorodačkih obitelji, tako i potomke nekadašnjih doseljeničkih familija koje ondje žive već više generacija, pa je taj prostor odavno postao ono mjesto koje zovu domom, mjestom svojih predaka, jednako kao i nekadašnje prastanovništvo koje je tu živjelo i prije njihova doseljenja. Takvim familijama vladajućeg sloja Aserije iz kasnog Principata pripadaju *Titii* i *Laetili* (br. 12), kao i *Gellii* (br. 14), koji bi bile domaće stanovništvo Aserije vjerojatno doseljeničkih korijena, zatim *Clodii* koji bi bili potomci odavno romaniziranih starosjedilaca Aserije (br. 14), te *Munatii* koji bi čak mogli biti i novi doseljenici u Aseriji (br. 15).

Analizirajući rodbinske odnose i raširenost familija pripadnika aserijatskoga vladajućeg sloja, kod više aserijatskih uglednika uspjelo se prepoznati i druge članove njihovih familija i obitelji, poznatih s drugih spomenika s prostora Aserije ili čak obližnjeg Nina (*Aenona*).

Jedan primjer pružaju familije Titija (*Titii*) i Letilija (*Laetili*) (br. 12, v. Sl. 25), a drugi, iako ne tako izravan kao prethodni, pružaju članovi aserijatske familije Lelija (*Laelii*) koja je bila blisko povezana s Julijima i s familijom *Trosia* (br. 8, v. Sl. 14-19).

Treći primjer obuhvaća članove dviju grana familije *Iulii* vladajućeg sloja Aserije. Jednoj bi grani pripadala familija Julije Tertule (br. 1), a drugoj *T. Iulius T. f. Celer* (br. 5) i *T. Iulius Clemens* i njegova sestra *Iulia T. f. Proclina* (br. 6). Čini se vrlo vjerojatnim da da je Celer bio otac Klementa (v. Sl. 10) kojemu je svojom munificijencijom pomogao napredovati u karijeri.

Četvrti primjer odnosi se na podrijetlo T. Atilija Ebutijana, Komodova prefekta preto-rija i patrona, ali ne i građanina Aserije (br. 13). U radu se iznosi hipoteza da je možda vukao daleko podrijetlo od jednoga visoko rangiranog centuriona (stranoga, najvjerojatnije italskog, pordijetla: *Q. Aebutius Liberalis*) koji je u Liburniji službovao u Neronovo doba kao sudac u međašnim sporovima domorodačkih zajednica, a koji je možda u nekome kasnijem razdoblju svoga života bio usvojen i dalje napredovao u karijeri do viteške službe (natpis iz Tivolija, *CIL* 14, 4239: *Ti. Claudius Ti. f. Qui. Liberalis Aebutianus*). S obzirom na rijetkost kognomena *Aebutianus*, moglo bi se pomišljati da je patron Aserije vukao podrijetlo iz ove viteške familije.

Zanimljiv primjer povezanosti familija nalazimo i kod T. Publicija Saturnina (*T. Publicius Saturninus*) i njegove sestre, Stenije Faustine (*Stennia Faustina*), koja nosi drugačiji nomen od njegova, što upućuje na to da se njihova majka bila dva puta udavala (Sl. 21), i to oba puta u imućnu i društveno istaknutu familiju (br. 9).

Budući da je maločas spominjani Ebutijan bio drugi najmoćniji čovjek u državi, nedvojbeno je imao i najviši društveni status od svih ovdje spomenutih osoba. On zacijelo nije bio građanin Aserije, ali su ga njezini građani izabrali za svog patrona i dali mu postaviti stojeći kip unutar ili ispred forumskog portika A (tzv. "zapadnog" portika; v. Sl. 4). Njegova je karijera slabo poznata; znamo da je bio tituliran kao *clarissimus vir*, što je bilo rezervirano za senatore i neke najviše rangirane vitezove, a sudeći prema natpisu *CIL* 6, 31154 izgleda da je bio i tribun *numeri singularium* cara Komoda.

Viteškom ili čak možda senatorskom staležu, ali hijerarhijski daleko ispod Ebutijanova položaja, bila bi dvojica dobročinitelja (br. 2 i 10), kojima na žalost nisu sačuvana ni cjelovita imenovanja ni cjeloviti kursusi, a za koje se prepostavlja da su bili legijski vojni tribuni.

Među gradskim magistraturama zabilježene su one gradskih vijećnika (*decurio*: br. 4, 6, a neizravno i 9), edila (*aedilis*: br. 12, 15, a neizravno i 9), duovira (*IIvir*: br. 3, 12, 14, 15), kvinkvenalnih duovira (*IIvir quinquennalis*: br. 3), a od svećeničkih službi navedene su one svećenice božanske Auguste (*sacerda Divae Augustae*: br. 1), flamera božanskoga Klaudija (*flamen Divi Claudii*: br. 3), augura (*augur*: br. 4, a najvjerojatnije i br. 7). Jedan je magistrat obnašao gradske časti do duovirata, tj. službe gradskog vijećnika i edila (*decurio, aedilis*), što je na natpisu (br. 9) izraženo frazom *omnibus honoribus patriae suae functo*.

Neke su osobe vladajućeg sloja iskazale svoju gospodarsku snagu i društveni položaj vrlo skupocjenim dobročinstvima u korist cijele zajednice, ali bez navođenja ikakvih javnih službi ili časti: najistaknutiji čin takvog dobročinstva je gradnja gradskih vrata (tzv. *Porta Traiana*) što je najznatniji čin pojedinačnog dobročinstva u Aseriji (br. 5). Toj skupini natpisa pripada onaj br. 14, koji svjedoči da su se pripadnici familije Gelija pobrinuli za gradnju (ili obnovu, dogradnju, ili sl.) objekta posvećenoga domorodačkoj liburnskoj božici Latri.

Nekoliko natpisa svjedoči o financijski zahtjevnim munificijencijama, ali su nam zbog oštećenja natpisa imena i karijere dobročinitelja ostali slabo poznati ili sasvim nepoznati. To su anonimni prvaci svih Aserijata (br. 2), koji je utrošio možda i više od 200.000 sestercija na gradnju na forumu (najvjerojatnije svih portika, te samoga zrcala foruma), i G. Opije koji je na forumu Aserije postavio javni mjerni stol (br. 10). Smije se pretpostaviti da su na nedostajućim dijelovima ovih spomenika bile navedene cjelovite, vojne i civilne, karijere ovih dvaju uglednika.

Moguće je da je karijera dobročinitelja bila navedena i na jako oštećenom natpisu s arhitrava koji je postavio Papirije Sekund(in?) (br. 11).

Oštećenje natpisa prouzročilo je da nam je ostao anonimn i jedan dekurion i edil Aserije koji je utrošio 70.000 sestercija za gradnju jednog portika (br. 4).

Iz istih razloga ostaju anonimni i jedan augur (?) kojemu je nadgrobni spomenik postavila Aruntija Florentina (?) (br. 7), te jedna osoba kojoj je odlukom gradskog vijeća osigurano mjesto za javni ukop, ili postavljanje kipa, ili slično (*decreto decurionum loco publice dato*, br. 16).

Čin dobročinstva graditelja gradskih vrata (br. 8) uključio je osim same gradnje i priređivanje gozbe (*epulum*), i to je za sada jedini takav primjer u Aseriji, a među rijetkima i u cijeloj Dalmaciji.

Zanimljivo je da su sve (nama poznate) velike munificijencije u Aseriji bile napravljene posthumno, testamentarnim odredbama pokojnika, i da ih većina nema navedenih civilnih javnih službi (br. 8: gradska vrata i *epulum*; br. 5: najmanje 20.000 sestercija - dobročinitelj navodi samo jednu vojnu službu; br. 2: najmanje 200.000 sestercija, no ime i karijera dobročinitelja nisu sačuvani; i br. 4: 80.000 sestercija, jedini u toj grupi donosi civilnu karijeru dobročinitelja, koji je bio barem dekurion i augur). Ova posthumna dobročinstva zasigurno su bila u službi društvene i političke promocije dobročiniteljevih familija, poput neke investicije čije će političke plodove u budućnosti ubirati njihovi sinovi, unuci, nećaci i drugi, prije svega, agnatski srodnici. Lijep primjer isplativosti takve politike mogao bi biti mladi, prerano preminuli dekurion Aserije, T. Julije Klement (br. 6), ukoliko je točna pretpostavka da mu je otac bio upravo T. Julije Celer, centurion (?) Legije II. Auguste, koji je oporučno - dakle posthumno - odredio da se za iznos od najmanje 20.000 sestercija sagradi (najvjerojatnije) gradska vijećnica (br. 5). Budući da sam Celer nije uspio obnašati civilnih javnih službi jer ga je u tome pretekla smrt, svojim je činom javnog dobročinstva pomogao svom sinu Klementu ući u gradsko vijeće.

To je ujedno i jedan od najčešćih primjera kako se postizala socijalna promocija onih koji već rođenjem ili velikom gospodarskom moći nisu za sebe osigurali mjesto u vladajućem sloju svoje zajednice. Taj je način išao preko uspješne vojničke karijere: bivši vojnici, sada veterani, nakon povratka u rodni kraj (ili se ipak naselivši negdje daleko od domovine), ostvarili bi i visoke gradske magistrature, a neki se čak uzdigli i do viteške karijere (v. bilj. 35-36).

I ovaj je rad još jednom pokazao da je domorodačko, predrimsko stanovništvo Aserije, rano prihvatilo romanizaciju i da je nastavilo sudjelovati u upravljanju gradom i u rimskom razdoblju, ali sada zajedno s pripadnicima doseljeničkih familija. I jedne i druge raspolagale su znatnim imetkom, koji se jasno očituje u sjaju urbanističko-arhitektonskih spomenika i danas vidljivih na licu mjesta u Podgrađu kod Benkovca, ali i preko natpisa koje su ostavili i koji svjedoče o vrlo visokim iznosima novca što su ga trošili za unapređenje života u gradu.

Popis literature

- AE - Anneé épigraphique*. Paris, Presses univertitaires.
- ALFÖLDY, G., 1969. - Geza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg.
- ALIHODŽIĆ, T., 2004. - Timka Alihodžić, Bibliografija Aserije, *Asseria*, 2, Zadar, 173-179.
- ALIHODŽIĆ, T., 2005. - Timka Alihodžić, Bibliografija Aserije 2, *Asseria*, 3, Zadar, 151-160.
- BLOCH, R., 1971. - Raymond Bloch, *Latinska epigrafika*, Beograd.
- CAMBI, N., 1993. - Nenad Cambi, Rimski nadgrobnni spomenici iz Aserije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31 (18), Zadar, 25-51.
- CAMBI, N., 2001. - Nenad Cambi, I porti della Dalmazia, *Strutture portuali e rotte marittime dell'Adriatico di etá romana (= Antichitá altoadriatiche, 46)*, Udine, 137-160.
- ČAČE, S., 2003. - Slobodan Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima. Tekstovi i komentari, *Asseria*, 1, Zadar, 7-43.
- FADIĆ, I., 1990. - Ivo Fadić, Arruntii u Asseriji, *Arheološki vestnik*, 41, Ljubljana, 713-724.
- FADIĆ, I., 1990a - Ivo Fadić, Aserijatska skupina liburnskih nadgrobnih spomenika tzv. liburnskih cipusa, *Diadora*, 12, Zadar, 209-229.
- FADIĆ, I., 2001. - Ivo Fadić, Priscinus - Edil i duovir Aserije, *Diadora*, 20, Zadar, 157-176.
- FADIĆ, I., 2003. - Ivo Fadić, *Asseria. 5 godina istraživanja (1998. -2002.)*, Zadar.
- FADIĆ, I., 2003a - Ivo Fadić, Novi liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 97-131.
- GAIUS, *Inst. - Gaj. Institucije. Gai institutionem commentarii*, preveo Obrad Stanojević, Beograd.
- GLAVIČIĆ, M., 2002. - Miroslav Glavičić, *Gradski dužnosnici na natpisima obalnog područja rimske provincije Dalmacije*, doktorska disertacija (rukopis), Sveučilište u Zadru, Zadar.
- GLAVIČIĆ, M., 2003. - Miroslav Glavičić, Tri nova nadgrobna natpisa iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 71-95.
- Historia Augusta - Historia Augusta*, prijevod prema *Scriptores Historiae Augustae I-II*, edidit Ernestus Hohl. *Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecerunt*

Ch. Samberger et W. Seyfarth, *Lipsiae MCMLXV*, preveo Daniel Nečas Hraste, Zagreb. *ILJug* - Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla, 5, Ljubljana, 1963); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla, 19, Ljubljana, 1978); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla, 25, Ljubljana, 1986).

JELIČIĆ, J., 1980. - Jasna Jeličić, Mensa ponderaria iz Aserije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21, Split, 61-68.

KAJANTO, I., 1965. - Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki.

KURILIĆ, A., 1993. - Anamarija Kurilić, Nadgrobnni spomenik obitelji Queresii iz Varvarije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31 (18), 1991.-92., Zadar, 89-96.

KURILIĆ, A., 1995. - Anamarija Kurilić, Obitelj u ranorimskoj Liburniji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 34 (21), 1994. /95., Zadar, 47-83.

KURILIĆ, A., [1997.] - Anamarija Kurilić, Starosna struktura pučanstva antičke Liburnije (u povodu jednog nedavno pronađenog natpisa), *Znanstveni skup Hrvatskog arheološkog društva "Novija arheološka istraživanja na zadarskom području"*, Zadar, 1. -4. listopada [u tisku].

KURILIĆ, A., 1999. - Anamarija Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu: antroponimija, društveni slojevi, etničke promjene, gospodarske uloge*, doktorska disertacija (rukopis), Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu, Zadar.

KURILIĆ, A., 1999a - Anamarija Kurilić, Family Structure and Relationships in early Roman Liburnia: Liburnian "Upper Class" families, *Atti del XI Congresso internazionale di epigrafia Greca e Latina*, Roma, 18-24 Settembre 1997, Roma, 229-237.

KURILIĆ, A., 2002. - Anamarija Kurilić, Liburnski antroponimi, *Folia onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 123-148.

KURILIĆ, A., 2003. - Anamarija Kurilić, Un contributo per la valorizzazione economica dei monumenti epigrafici della Liburnia romana, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 40 (27), Zadar, 77-92.

KURILIĆ, A., 2004. - Anamarija Kurilić, Arhitravi s foruma Aserije, *Asseria*, 2, Zadar, 41-71.

LASSČRE, J. -M., 2005. - Jean-Marie Lassčre, *Manuel d'épigraphie romaine*, Paris. *LGPN - The Lexicon of Greek Personal Names*, vol. 1-4, Oxford University Press.

LIEBL, H. - WILBERG, W., 1908. - Hans Liebl - Wilhelm Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, 11, Wien, Bb. 17-88.

- MARŠIĆ, D., 1999. - Dražen Maršić, Rimski nadgrobni natpis Grudina, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXXI/1, Zagreb, 158-160 (reprint iz lokalnih novina "Solinska kronika").
- MARŠIĆ, D., 2005. - Dražen Maršić, Aserijatske nadgrobne are, *Asseria*, 3, Zadar, 25-52.
- MATIJAŠIĆ, R., 2002. - Robert Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiku*, Pula.
- MEDINI, J., 1969. - Julijan Medini, Epigrafički podaci o munificijencijama i ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 6 (3), Zadar, 45-74.
- MEDINI, J., 1970. - Julijan Medini, Kult Apolona Likijskoga u Zadru, *Diadora*, 5, Zadar, 131-146.
- MEDINI, J., 1974. - Julijan Medini, Ordines decurionum Liburniae, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 12 (5), Zadar, 1973. /74., 27-56.
- MEDINI, J., 1984. - Julijan Medini, Latra - dea Neditarum, *Simpozijum Duhovna kultura Ilira*, studeni 1982, Herceg Novi, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LXVII, CBI knj. 11, Sarajevo, 223-243.
- MILETIĆ, Ž., 2004. - Željko Miletić, O rimskim cestama na aserijatskom području, *Asseria*, 2, Zadar, 7-21.
- NEDVED, B., 1992. - Branka Nedved, Stanovništvo Zadra od 1. do 3. stoljeća (I. dio), *Diadora*, 14, Zadar, 109-263.
- OPEL - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, vol. I: Aba - Bysanus, ediderunt Barnabás Lörinz et Franciscus Redő, Budapest, 1994.; - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, vol. II: Cabalicus - Ixus, composuit et correxit Barnabás Lörinz, Wien, 1999.; - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, vol. III: Labareus - Pythea, composuit et correxit Barnabás Lörinz, Wien, 2000. - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, vol. IV: Quadratia - Zvres, composuit et correxit Barnabás Lörinz, Wien, 2002..
- PANCIERA, S., 1969. - Silvio Panciera, Cerimonie per il *Dies Natalis* di Augusto in un nuovo frammento degli Atti degli Arvali, u: *Epigrafi, epigrafia, epigrafisti. Scritti vari editi e inediti (1956-2005) con note complementari e indici*, Roma, 2006., 129-144 [prvi put tiskano pod naslovom "Due novitf epigraphiche romane. I" u: *Rendiconti Accademia dei Lincei*, ser. 8, 23, 1968. (1969.), 315-332].
- PANCIERA, S., 2003. - Silvio Panciera, Centurionato e promozione sociale in provincia. A proposito di un cavaliere romano di sedici anni a Salonicco, u: *Epigrafi, epigrafia, epigrafisti. Scritti vari editi e inediti (1956-2005) con note complementari e indici*, Roma, 2006., 1483-1492 [prvi put tiskano u: *Epigraphica. Atti delle Giornate di Studio di Roma e di Atene in memoria di Margherita Guarducci (1902-1999) (Opuscula epigraphica, 10)*, Roma, 231-242].

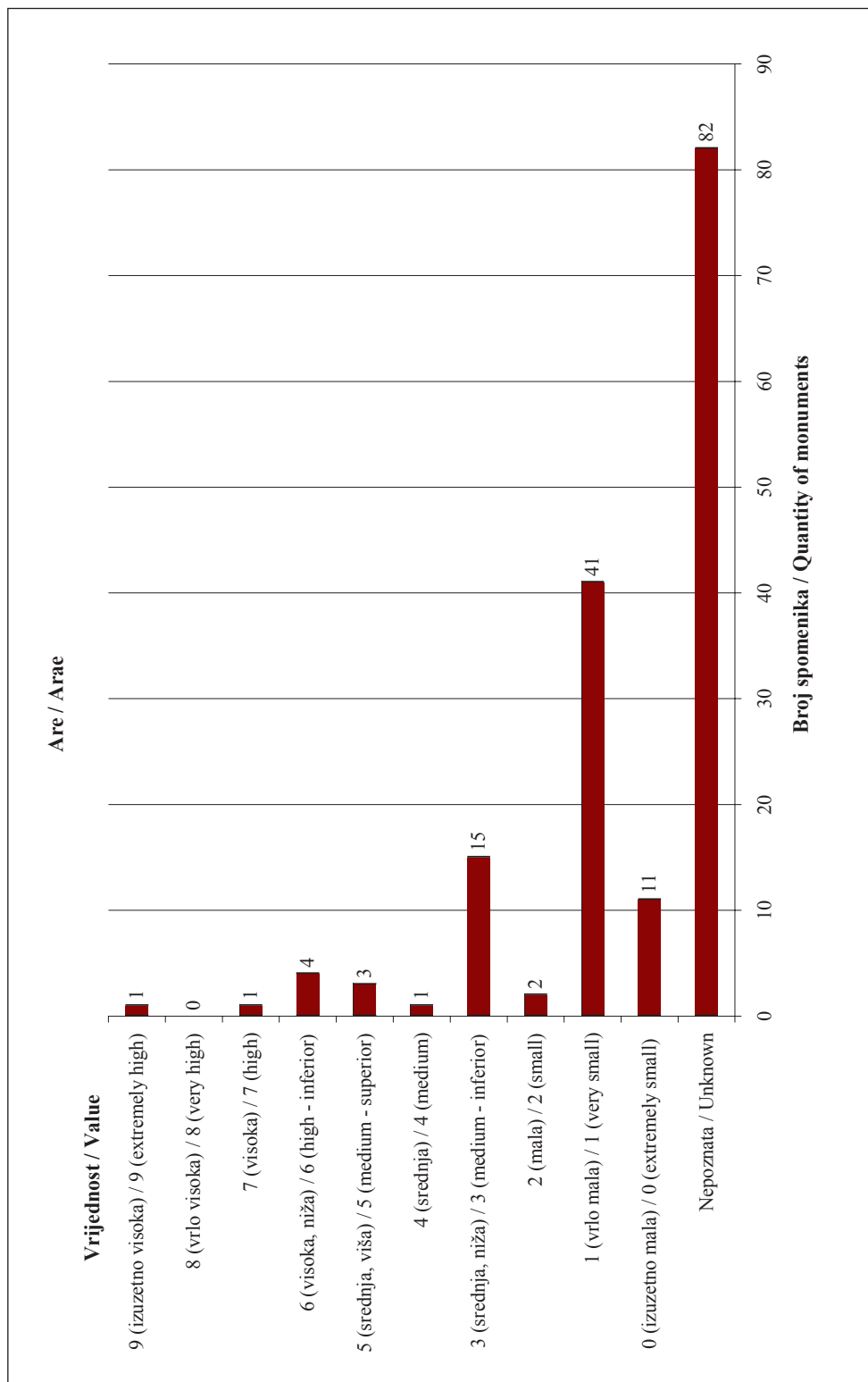
- RITTERLING, E., 1925. - Emile Ritterling, Legio, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertums-wissenschaft*, 12, Stuttgart, 1457-1464.
- SALOMIES, O., 1987. - Olli Salomies, *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*, Helsinki (Commentationes Humanarum Litterarum Societatis Scientiarum Fennicae, 82).
- SALOMIES, O., 1992. - Olli Salomies, *Adoptive and Polynymous Nomenclature in the Roman Empire*, Helsinki (Commentationes Humanarum Litterarum Societatis Scientiarum Fennicae, 97).
- SUIĆ, M., 1981. - Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar.
- ŠAŠEL, J., 1982. - Jaroslav Šašel, Senatori ed appartenenti all'ordine senatorio provenienti dalle province romane di Dacia, Tracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia, *Opera selecta*, Ljubljana, 1992., (*Situla*, 30), pretisak iz: *Epigrafia e ordine senatorio. II*, Roma, (*Tituli*, 5), 553-581.
- ŠAŠEL KOS, M., 1999. - M. Šašel Kos, Histrian and Liburnian Goddesses, *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*, Ljubljana, (*Situla*, 38), 63-80.
- UNTERMANN, J., 1961. - Jürgen Untermann, *Die Venetischen Personennamen*, Wiesbaden.
- WILKES, J. J., 1969. - John J. Wilkes, *Dalmatia*, London.
- WILKES, J. J., 1970. - John J. Wilkes, Equestrian Rank in Dalmatia under the Principate, *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 529-551.

Prilog 1. Procijenjene vrijednosti natpisnih nadgrobnih spomenika rimskodobne Liburnije (A. KURILIĆ, 1999, 202; usp. A. KURILIĆ, 2003, 77 i dalje)

Vrsta spomenika	cipus	čtvrtasti cibus/baza	liburnski cibus	Nepoznata	portretna stela	sarkofag	ara sep.	stela	titulus/tabula	urna
Vrijednost										
Nepoznata	5	8	35	107	14	10	2	48	49	9
0 (izuzetno mala)								1	1	
1 (vrlo mala)				3				15	9	2
2 (mala)				1				5	2	1
3 (srednja, niža)					1			4	1	
4 (srednja)			6		1			1		
5 (srednja, viša)			4		1		1			
6 (visoka, niža)			2							
7 (visoka)			8		2					
8 (vrlo visoka)		1	7			1				
9 (izuzetno visoka)		1	2		2					

Appendix 1. Estimated values of epigraphic sepulchral monuments from Roman Liburnia (A. KURILIĆ, 1999, 202; usp. A. KURILIĆ, 2003, 77 i dalje)

Monument type	Cippus	Sqare cippus	Liburnian cibus	Unknown	Stele with portraits	Sarcophagus	Sepulchral ara	Stele	Titulus/tabula
Value									
Unknown	5	8	35	107	14	10	2	48	49
0 (extremely small)								1	1
1 (very small)				3				15	9
2 (small)				1				5	2
3 (medium - inferior)					1			4	1
4 (medium)			6		1			1	
5 (medium - superior)			4		1		1		
6 (high - inferior)			2						
7 (high)			8		2				
8 (very high)		1	7			1			
9 (extremely high)		1	2		2				

Prilog 2. Procijenjene vrijednosti zavjetnih spomenika (ara) rimskodobne Liburnije (usp. bilj. 121)
 Appendix 2. Estimated values of epigraphic votive monuments (arae) from Roman Liburnia (cf. n. 121)